

ANKARA
HACI BAYRAM VELİ ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ

**İRAN İSLAM DEVRİMİ SONRASI İRAN-İSRAİL İLİŞKİLERİ
(1979'DAN GÜNÜMÜZE)**

Sinan YÜKSEL

**Tez Danışmanı
Prof. Dr. Türel YILMAZ ŞAHİN**

**YÜKSEK LİSANS TEZİ
ULUSLARARASI İLİŞKİLER ANABİLİM DALI
ORTADOĞU VE AFRİKA ÇALIŞMALARI BİLİM DALI**

KASIM - 2019

**İRAN İSLAM DEVRİMİ SONRASI İRAN-İSRAİL İLİŞKİLERİ
(1979'DAN GÜNÜMÜZE)**

Sinan YÜKSEL

**YÜKSEK LİSANS TEZİ
ULUSLARARASI İLİŞKİLER ANABİLİM DALI
ORTADOĞU VE AFRIKA ÇALIŞMALARI BİLİM DALI**

**ANKARA HACI BAYRAM VELİ ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ**

KASIM 2019

SİNAN YÜKSEL tarafından hazırlanan “İRAN İSLAM DEVRİMİ SONRASI İRAN-İSRAİL İLİŞKİLERİ (1979’DAN GÜNÜMÜZE)” adlı tez çalışması aşağıdaki jüri tarafından OY BİRLİĞİ / ~~OY ÇOKLUGU~~ ile Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi ULUSLARARASI İLİŞKİLER Anabilim Dalında ORTADOĞU VE AFRİKA ÇALIŞMALARI Bilim Dalında YÜKSEK LİSANS TEZİ olarak kabul edilmiştir.

Danışman (Başkan): Prof.Dr. Türel YILMAZ ŞAHİN
Uluslararası İlişkiler, Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi

Bu tezin, kapsam ve kalite olarak Yüksek Lisans Tezi olduğunu onaylıyorum/onaylamıyorum

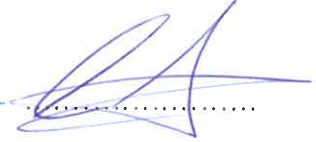
Üye : Prof.Dr.Mehmet ŞAHİN
Uluslararası Güvenlik , Polis Akademisi

Bu tezin, kapsam ve kalite olarak Yüksek Lisans Tezi olduğunu onaylıyorum/onaylamıyorum

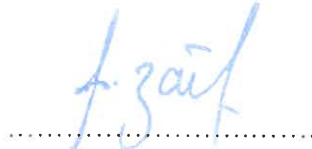
Üye : Prof.Dr. Canan ATEŞ EKŞİ
Uluslararası İlişkiler, Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi

Bu tezin, kapsam ve kalite olarak Yüksek Lisans Tezi olduğunu onaylıyorum/onaylamıyorum

Tez Savunma Tarihi: 15./11/2019

Jüri tarafından kabul edilen bu tezin Yüksek Lisans Tezi olması için gerekli şartları yerine getirdiğini onaylıyorum.

Prof. Dr. Figen ZAİF
Enstitü Müdürü

ETİK BEYAN

Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi Tez Yazım Kurallarına uygun olarak hazırladığım bu tez çalışmada; tez içinde sunduğum verileri, bilgileri ve dokümanları akademik ve etik kurallar çerçevesinde elde ettiğimi, tüm bilgi, belge, değerlendirme ve sonuçları bilimsel etik ve ahlak kurallarına uygun olarak sunduğumu, tez çalışmada yararlandığım eserlerin tümüne uygun atıfta bulunarak kaynak gösterdiğimi, kullanılan verilerde herhangi bir değişiklik yapmadığımı, bu tezde sunduğum çalışmanın özgün olduğunu, bildirir, aksi bir durumda aleyhime doğabilecek tüm hak kayıplarını kabullendiğimi beyan ederim.

Sinan YÜKSEL
15/11/2019

İran Devrimi Sonrası İnan-İsrail İlişkileri
(1979'dan Günümüze)
(Yüksek Lisans Tezi)

Sinan YÜKSEL

ANKARA HACI BAYRAM VELİ ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ

Kasım 2019

ÖZET

Tarihi geçmişi ile büyük medeniyetlerden ve toplumlardan biri sayılan İnan Ortadoğu bölgesinin önemli ülkelerinden bir tanesidir. Bu bölgede karar almak isteyen ve aldığı kararları uygulamaya koymak isteyen ülkelerin yolu bir şekilde İnan'dan geçmek zorundadır. Bu sebeptir ki İnan hep küresel güç mücadelelerinin yaşandığı yer haline gelmiştir. Tarihte eşi benzeri görülmemiş ve dünya siyasi tarihi açısından önemli sayılan birkaç devrimden biri de 1979 yılında monarşik yapının yıkılarak mollaların ülke yönetimine geçmeleri olmuştur. Öyle ki bölgede bu devrimden etkilenmeyen, bu devrim sonrasında hesap yapmayan ülke kalmamıştır. Bu ülkelerden biri hatta en önemlisi de İsrail olmuştur. Kurulduğu 1948 yılından bu yana bölgesinde yalnız adamı oynayan İsrail bilinenin aksine devrime kadar İnan ile çok sıkı ve samimi ilişkileri olan bir ülkeydi. 1979 Devriminin bu ilişkiyi kestiği dünya toplumunca bilinmektedir. Ancak devrimle beraber siyasi ve ekonomik çıkarlar gereği örtülü ve kirlili ilişkiler yaşamaya devam etmiştir. Bu iki ülke bölgesinde küresel güç unsurları açısından da birer denge noktasını oluşturmuşlardır. Diğer taraftan bu dengenin kaybedeninin hangi taraf olacağını şiddeti ve çatışması hiçbir zaman bitmeyen Ortadoğu bölgesi bizzat kendisi gösterecektir.

Bilim Kodu :114107
Anahtar Kelimeler :İnan, İsrail, Ortadoğu, İnan Devrimi, İlişkiler
Sayfa Adedi :121
Tez Danışmanı :Prof. Dr. Türel YILMAZ ŞAHİN

Iran-Israel Relations After Iranian Revolution

(From 1979 to These Days)

(Master's Thesis)

Sinan YÜKSEL

ANKARA HACI BAYRAM VELİ UNIVERSITY

GRADUATE SCHOOL FOR ANKARA HACI BAYRAM VELİ UNIVERSITY

November 2019

ABSTRACT

Considered as one of the major civilizations and societies with its historical background, Iran is one of the important countries of the Middle East region. Ways of the countries that wish to make decisions in this region and wish to implement their decisions have to go through Iran somehow. For this reason, Iran has always become a place where global power struggles are experienced. One of the few revolutions in history that has been unprecedented and significant in terms of the political history of the world has been the overthrow of the monarchy in 1979 and the seizure of power by the mullahs. So much so that there is no country that has not been affected by this revolution and has not made any calculations after this revolution. One of these countries, even above all, was Israel. Israel, which has played the role of the lonely man since its establishment in 1948, was -contrary to common belief- a country with very close and intimate relations with Iran until the revolution. It is known by the world community that the 1979 Revolution cut this relationship. However, implicit and dirty relations continued to be experienced for the political and economic interests along with the revolution. These two countries have also created a point of equilibrium in their region in terms of elements of global power. On the other hand, the Middle East region, violence and conflicts of which will never end, will itself show the losing party of this equilibrium.

Science Code :114107
Key Words :Iran, Israel, Middle East, Iran Revolution, Relations
Page Number :121
Supervisor :Prof. Dr. Türel YILMAZ ŞAHİN

TEŞEKKÜR

Tez alışmama ilişkin ok değerli bilgi, birikim ve tecrübeleriyle bana her daim yol gsterici olan ve her zaman bana destek veren danışmanım sayın Prof. Dr. Trel YILMAZ ŞAHİN hocama teőekkürlerimi bir borç bilirim. Diğer taraftan çalışmalarım boyunca desteğini esirgemeyen, beni bu alanda hep teşvik eden ve inancımı kaybetmememi sağlayan çok kıymetli eőime teşekkür ederim.

İÇİNDEKİLER

	Sayfa
ÖZET	iv
ABSTRACT.....	v
TEŞEKKÜR.....	vi
İÇİNDEKİLER	vii
1. GİRİŞ	1
2. İRAN-İSRAİL TARİHİ, DIŞ POLİTİKASI, ORTADOĞU POLİTİKASI	5
2.1. İran.....	5
2.1.1. İran Tarihi	5
2.1.1.1. 1945 yılı öncesi İran tarihi.....	5
2.1.1.2. 1945 yılı sonrası İran tarihi	9
2.1.1.3. İran devrimi	15
2.1.1.4. İran'ın idari yapısı	21
2.1.2. İran Dış Politikası	25
2.1.2.1. Soğuk savaş dönemi İran dış politikası	27
2.1.2.2. Devrim sonrası İran dış politikası	29
2.1.3. İran'ın Ortadoğu Politikası	35
2.2. İsrail.....	37
2.2.1. İsrail Tarihi	37
2.1.2. İsrail Dış Politikası	41
2.1.3. İsrail'in Ortadoğu Politikası	42
3. İRAN-İSRAİL İLİŞKİLERİNİN İNCELENMESİ	45
3.1. İran-İsrail İlişkilerinin Tarihi.....	45
3.2. İsrail Devletinin Kuruluşundan Devrime Kadar Olan Sürede İlişkiler	49
3.3. Devrim Sonrası Dönemde İlişkiler	52

	Sayfa
3.4. İnan-İsrail İlişkilerinde Ekonomi Faktörü.....	58
3.5. İnan-İsrail İlişkilerinde Kültürel Faktörler.....	62
3.6. İlişkileri Etkileyen Bölgesel Olaylar ve Diğer Faktörler.....	66
3.6.1. Camp David Anlaşması ve İnan-İsrail İlişkileri.....	66
3.6.2. Lübnan'ın İşgali ve İnan-İsrail İlişkileri	68
3.6.3. İnan-İrak Savaşı ve İnan-İsrail İlişkileri	73
3.6.4. 11 Eylül Saldırısı, ABD'nin Irak İşgali ve İnan-İsrail İlişkileri.....	77
3.6.5. İnan-İsrail İlişkilerinde Barack Obama Dönemi Etkisi.....	80
3.6.6. İnan-İsrail İlişkilerinde Donald Trump Dönemi Etkisi.....	81
4. İRAN-İSRAİL İLİŞKİLERİNE FARKLI BİR BAKIŞ.....	85
4.1. Çevre Ülkeler Bağlamında İnan-İsrail İlişkileri.....	85
4.1.1. Ermenistan/Azerbaycan Bağlamında Evrilen İnan-İsrail İlişkileri.....	86
4.1.2. Filistin/Suriye Bağlamında Evrilen İnan-İsrail İlişkileri.....	88
4.1.3. Nükleer Gerginlik ve P5+1 Bağlamında Evrilen İnan-İsrail İlişkileri.....	92
4.2. İnan-İsrail İlişkilerinde Çelişkiler	100
5. SONUÇ.....	109
KAYNAKLAR.....	111
ÖZGEÇMİŞ	121

1. GİRİŞ

Kadim milletlerden ve büyük bir mirası ile dünya literatüründe önemli yer tutan İran Ortadoğu bölgesinin en önemli ülkelerindendir. Özellikle bulunduğu coğrafi konum ile bir mihenk taşı niteliğindedir. Stratejik konumu, önemli boğazları barındırması ve zengin yer altı kaynakları sebebiyle tarih boyunca Büyük İskender'den tutun da birçok imparatorlukların ve küresel güçlerin sahne alanı olmuştur. Çeşitli milletlere ev sahipliği yapmış, çeşitli kültürlerin kaynaşma noktası olmuştur. İşte tüm bu farkındalıklar İran'ı İran yapan, onu bugünlere getiren temel dinamiklerdir.

İran gerek sahip olduğu insan gücü ve gerekse ekonomik gücü nedeniyle 20. yüzyılın ikinci yarısından itibaren en önemli bölgesel aktörlerden biri olarak bölgenin gelişmelerinde etkin rol oynamış ve günümüzde de oynamaktadır. Ortadoğu bölgesinde aktif rol almak isteyen bir küresel güç bu noktaları atlayamaz. Keza İran'ı görmezden gelme gafletine düşerse bu bölgede barınma imkanını büyük ölçüde kaybeder. Onun belki de en önemli özelliklerinden biri de bölgenin Arap olmayan Müslüman unsurlarından biri olmasıdır. Bu sayede belki de bölgede yaşanan problemlere ya seyirci kalmış ya da gerçekten tam merkezinde olmayı başaramıştıdır. Ayrıca 1979 yılında gerçekleşen devrim hareketi ise tarihin önemli sayfalarında kendine yer bulmuştur. Yaşanan bu devrim ile beraber sadece Ortadoğu bölgesi etkilenmekle kalmamış aynı zamanda iki kutuplu dünyanın önemli dinamikleri de bundan payını almışlardır.

Bölgesinde söylemleri ile büyük kitlelerin ruhlarını okşayan İran eylemleri ile de kendinden söz ettirmektedir. Belki de en önemli eylemi 1979 devriminde halk kendisini göstermiştir. Ülke devrimle beraber yıllardır dostluğu bulunan Amerika Birleşik Devletleri (ABD) gibi küresel güçlerle ters düşmeye başlamıştır. Bölgesinde ise en önemli düşmanı İsrail olmuştur. İran özellikle bu iki cenah ile olan ilişkilerine çok özen göstermiştir. Bu davranışlar bütünü devrimden sonra daha net görülebilmektedir. 1979 devrimiyle beraber ilişkilerde karar alıcılar faktörü değişmiştir. Bunu da ancak ülkenin yeni oluşturmuş olduğu idari yapısından açık ve seçik görebilmek mümkün olmuştur. Karar alıcı ve en üst düzey yetkili her daim Dini Lider olagelmıştır. Ülkede cumhurbaşkanı konumu itibariyle önemli bir yeri barındırmış olsa da nihayetinde tek yetkili Dini Liderdir. Karar alma düzeylerinde de bu sebeple ülkenin iç ve dış dinamiklerinin bilinmesi önemli bir yer tutmaktadır. İran devrimle beraber pragmatist devlet anlayışını etkili bir şekilde ortaya koymaya çalışmıştır. Ortadoğu bölgesinde Müslüman kimliğini açıkça kullanan bir devlet olmuştur. Hatta dahası devrimin ilk gününden itibaren rejim ihracına başlayacağını belirtmiştir. Bu da İran'a önemli bir Şii

kuşağı yaratma fırsatını beraberinde getirmiştir. Kısacası İran ülke çıkarları gereği Filistin meselesinde aktif bir şekilde rol oynarken; aynı derecede katılımı ise Ermenistan-Azerbaycan mülhazalarında Müslüman bir ülke olan Azerbaycan lehine görememekteyiz.

İran-İsrail ilişkilerinin anlatılmaya çalışıldığı bu tez çalışması giriş, üç ana bölüm ile sonuç kısmından oluşmaktadır. Tez çalışmasında ilk bölümde özellikle İran perspektifli bir bakış açısı ortaya konulmaya çalışıldığından İran tarihinin anlatılmasıyla başlanmıştır. İran tarihinden bahsedilirken özellikle hangi hanedanlıkların bu bölgede hüküm sürdüklerine değinilmiştir. Özellikle devrime götüren yollardan biri olan İngiliz petrol şirketinin Musaddık tarafından millileştirilmesi önemli bir nokta olmuştur. Burada ayrıca tezin ana konusu 1979 devrim sonrası İran-İsrail ilişkileri olması sebebiyle 1979 yılında yaşanan devrim incelenmiştir. Ayrıca iki ülke arasındaki ilişkilerin irdelenebilmesi adına ülkelerin dış politika ve Ortadoğu politikalarına bakılmıştır. Özellikle İran'ın dış politikada karar alma tipinin öğrenilmesi açısından ülkenin idari yapısı okuyucuya sunulmaya çalışılmıştır.

Diğer taraftan yine İsrail'in tarihine kısaca bakılmış; ülkenin dış politika dinamikleri ile Ortadoğu politikasının temel unsurları incelenmeye çalışılmıştır. İsrail Ortadoğu bölgesinin Müslüman olmayan unsurlarından bir tanesi olarak karşımıza çıkmaktadır. İsrail, Yahudi devletidir ve kendisini dünyadaki yegane Yahudi devleti olarak tanımlamaktadır. İsrail 14 Mayıs 1948 yılında kurulduğunu ilan etmiştir. Kuruluşundan on bir dakika sonra ABD, on yedi dakika sonra ise SSCB (Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti Birliği) tarafından tanınmıştır. Bu iki büyük devletin tanınmasından sonra diğer devletler de bu devletleri takip etmişlerdir. Ancak İsrail, kuruluşu ve bölgesinde gelişimi itibarıyla her zaman İran'ın tepkisini ve dikkatini çekmeyi başarmıştır. İsrail güvenlikçi dış politikası sebebiyle bölgesinde yalnızlığa mahkum kalmıştır. Zaman içerisinde ise bu durum değişmiş İsrail Arap devletleri arasında yaşanan problemlerden faydalanarak kendine müttefikler bulmuştur. İsrail Ortadoğu'da etkili ve güçlü bir devlet olma karakterini ortaya koymuş; aynı zamanda bölgenin diğer devletleri içinde her zaman bir tehdit unsuru olmaya devam etmiştir.

İran-İsrail ilişkilerinin incelenmesi ve esas konumuz ikinci bölümde ele alınmıştır. Burada öncelikle iki ülke arasındaki ilişkilerin tarihine değinilmiştir. Özellikle de 1979 devrimi sonrası İran-İsrail ilişkilerine bu bölümde büyük yer ayrılmıştır. İlişkiler incelenirken sadece siyasi boyutuyla konuya bakılmamıştır. Aynı zamanda ülkelerin ekonomik ve kültürel münasebetlerine de değinilmiştir. Burada özellikle ikili ilişkilerin anlaşılmasını kolaylaştırmak için 1979 devrimiyle beraber bölgede iki ülkeyi de çok yakından ilgilendiren önemli bölgesel olaylara bakılmış ve bu bağlamda da ilişkileri incelenmiştir. Ancak

araştırma yapılırken fark edilmiştir ki her ilişkinin boyutları itibariyle küçük ya da byk olsun ABD ile bir bağı olduğuna kanaat getirilmiştir. Açıkçası Ortadoğu bölgesinin önemli iki ülkesi arasında var olan ilişkileri incelerken ABD'ye değinmemenin de eksiklik oluşturacağı düşünülmüştür. Bu sebeptendir ki özellikle de ABD açısından son iki Başkan dönemi olarak Barack Obama ile Donald Trump dönemleri itibariyle de konunun anlaşılabilmesi bakımından incelenmiştir.

Son olarak üçüncü bölümde ise iki ülke arasındaki ilişkilerde kilit rol oynayan çevresel ülke ve benzeri faktörlere değinilmeye çalışılmıştır. Bu bölümde açıkçası ülkelerin çıkarları gereği kendi kimliklerinin nasıl dışına çıktıklarını ve eyleme geçtiklerini, bir ülke için kullandıkları argümanı başka bir ülke için ise daha önce hiç duymamışlar gibi çok farklı Şekilde nasıl yorumladıkları ortaya konulmuştur. Ayrıca uzun zamandır İnan açısından gündemi meşgul eden nükleer güvenlik boyutu ele alınmış ve ikili ilişkilere yansıma noktalarına dikkat çekilmiştir. Kısacası iki ülke ilişkisinde doğru bilinen yanışlar anlatılmaya çalışılmıştır.

2. İRAN-İSRAİL TARİHİ, DIŞ POLİTİKASI, ORTADOĞU POLİTİKASI

2.1. İran

2.1.1. İran Tarihi

2.1.1.1. 1945 yılı öncesi İran tarihi

Sahip olduğu coğrafi konum itibariyle Avrasya anakarasının en kilit bölgelerinden birisine yerleşmiş olan İran, tarih boyunca bölgesel ve küresel ekonomik ve siyasi politikaların merkezinde olmuştur. Zira doğu ile batı, kuzey ile güney arasında bağlantı noktasını oluşturmaktadır. Bu sayededir ki İran’da hakim olan iktidarlar tarih sahnesinin önemli aktörleri arasında yer almıştır. Yine bu nedendir ki, İran küresel hakimiyet peşinde koşan güçlerin hedef tahtasında olmuş, İran’da yerleşik iktidarlar zayıfladığında da ülke büyük güçlerin kapışma alanı olagelmıştır.¹

İran, binlerce yıllık köklü devlet geleneğine ve zengin bir kültüre sahip önemli bir bölge ülkesidir. Bugünkü İran topraklarında kurulmuş ilk büyük uygarlık Perslere aittir. İran’ın sözcük anlamı: “Aryanların Ülkesi”dir.²

İran Tarihi; batıda Fırat Nehri, doğuda İndus ve Seyhun Nehri, kuzeyde Kafkasya, Hazar Denizi ve Aral Gölü, güneyde ise Basra Körfezi ve Umman Denizi arasında kalan bölgede yaşanan olayları kapsamaktadır. Bu bölge günümüzde İran, Azerbaycan, Afganistan, Türkmenistan, Tacikistan, Özbekistan, Türkiye’nin doğusu, Irak ve Pakistan’ın bazı bölgeleriyle sınırlanmıştır.³

İran, Güneybatı Asya’dadır. Kafkaslar, Hazar Denizi, Orta Asya, Körfez bölgesi, Umman Körfezi, Türkiye, Irak, Afganistan ve Pakistan ile çevrilidir. İran’ın doğal sınırları, yüzyıllarca bu ülkenin kendisine özgü kimliğini geliştirmesine yardımcı olmuştur. Bu sınırlar, İran halkına, doğal korunma imkanı sunmaktadır. İran, Avrasya jeopolitiğinde oldukça eski bir geçmişe sahip, karaya dayalı bir imparatorluktur. Bu tarihsel geçmişinden ötürü İran’ın bölgesel ihtirasları, Batı Asya coğrafyasının ötelere ulaşmaktadır.⁴ İran’ın 4’ü Hazar Denizi kıyılarında, 10’u Umman Denizi ve Basra Körfezi kıyılarında olmak üzere toplam 14 adet uluslararası limanı bulunmaktadır. Anzali, Amirabad, Noşahr ve Neka

¹ Sinkaya, B. “Devrimden Günümüze İran Dış Politikasının Dönüşümü: Bölüm-1: Kurtuluştan Termidor’a”. **Mülkiyelilerin Gündemi**, 26-32.

² Şivetoğlu, B. (2011). Devrim Sonrası İran’ın Dış Politikasını Belirleyen Öncelikler: Lübnan Uygulaması. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Beykent Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.

³ Koca, S. M. (2011). Ortadoğu Alt Sisteminde İran Dış Politikası. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sakarya.

⁴ Efeğil, E. (2012). “İran’ın Dış Politika Yapım Sürecini Etkileyen Unsurlar”. **Ortadoğu Analiz**, 4(48), 55.

limanları Hazar Denizi kıyılarında, İmam Humeyni, Khorramşahr, Maşahr, Abadan, Şehit Recai, Şehit Bahonar, Lange, Buşehr, Şehit Beheşti ve Şehit Kalantari limanları ise Basra Körfezi ve Umman Denizi kıyılarında yer almaktadır.⁵

Bilinen en eski tarih içerisinde bugün var olan İran coğrafyasında sırasıyla Elamlılar, Asurlar ve Medler hüküm sürmüşlerdir. İran'ın yazılı tarihine geçişin ise Ahamenişler' in kurduğu Pers İmparatorluğu'yla başladığı bilinmektedir. İran toprakları Perslerden sonra ise Büyük İskender'in işgaline uğramıştır. M.Ö. 330-323 yılları arasında da Büyük İskender'in kontrolü altında kalmıştır bu bölge. Büyük İskender'den sonra ise bölgenin hakimiyeti Parthlara kalmıştır. Parthlar ise M.S.217 yılında Romalılara yenilmiştir. Bu yenilgiden sonra ise bölgenin hakimiyeti Sasaniler'e kalmıştır. İran en parlak çağını Perslerle yaşamış olup ikinci parlak çağını ise Sasanilerle yaşamıştır. Bu süreç içerisinde Sasaniler Bizans İmparatorluğu ile defalarca kez savaş yapmış ve zayıf düşmüştür. Diğer taraftan Müslümanların da batıya doğru ilerleyişi sürmeye devam etmekteydi. Nihayet İslam orduları ile Sasaniler 633 yılında karşı karşıya gelmiş bulunmaktaydı. 636 Kasidiye ve 642 Nihavend savaşları sonucu bu bölge artık Müslümanların hakimiyetine geçmiş bulunmaktaydı. İslamiyetin bölgeye girmesinden 20. yy.'a kadar ise İran topraklarına Emeviler, Abbasiler, Tahiriler, Saffariler, Samaniler, Büveyhiler, Gazneliler, Selçuklular, Moğollar, Harzemşahlar, İlhanlılar, Timurlar, Türkmenler, Safeviler, Zend Hanedanı ve Kaçarlar hakim olmuştur. 20. yy.'ın başlarında Kaçar hakimiyeti zayıflamış ve bu yüzyılın ilk çeyreğinde Pehlevi Hanedanı İran'a hakim olmuştur.⁶

“Meşrutiyet veya İnkilab-ı Meşruta” olarak da anılan 1905-1911 dönemi, modern İran siyasi tarihinin gidişatını şekillendiren çok sayıdaki ıslahatın ilk defa tecrübe edildiği bir dönemdir. Siyasi ve iktisadi harici müdahale ve işgal karşısında, Kaçar hanedanlığının ve idaresi altındaki İranlıların muhtelif yollarla mücadelesinin tayin ettiği bir dâhili karışıklık dönemi olarak 1905-1911 İran Anayasa Devrimi, inkılap ile başlamış, ihtilal ile zayıflamış, isyan ile devam etmiş, bir başka ihtilal ile mevcudiyetini sürdürmüş ve bir işgal ile nihayete ermiştir. Bu silsilenin gidişatını tespit eden esas etken, başta dönemin Şahları ve hükümetleri olmak üzere çeşitli kanaatlerden İranlıların fiili olarak istiklalini kaybeder hale gelen İran'ı siyasi iktidarsızlık, iktisadi zayıflık ve içtimai istikrarsızlıktan kurtarma yönünde ortaya koydukları, koymadıkları veya koyamadıkları iradedir. 1905-1911 İran Anayasa Devrimi,

⁵ Bulut, E. ve Kırmızıoğlu, H. (2011). “İran Ekonomisi”, Yılmaz, T. ve Şahin, M. (Editörler). Ortadoğu Siyasetinde İran. Birinci Baskı. Ankara. Barış Kitap, s. 287-318.

⁶ Topaloğlu, Ö. (1996). Çağdaş İran Tarihi (1914-1945). Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Elazığ.

20. yüzyılın başında İran’da siyasi, iktisadi, mali ve içtimai ıslahatlara dair müzakerelerin, münakaşaların ve mücadelelerin devridir. İran siyasi tarihinde ilk defa halkın temsilcilerinde teşekkül eden bir Meclis toplanmış, yasama, yürütme ve yargıda Şah’ın yetkilerini tahdit etmiştir. Meşrutî bir idareye dair yeni fikirler, yeni cemiyetler, yeni hareketler ve yeni şahsiyetler ortaya çıkmış, hem Şah idaresi ile aralarındaki münasebetler hem de kendi aralarındaki münasebetler sonraki dönemde İran’daki fiili ve fikri gelişmeleri tayin etmiştir.⁷

Şaha karşı protestoyu düzenleyen gruplardan biri, küçük fakat aktif bir çevreyi oluşturup, Avrupa’yı örnek alan reformculardı. Bu çevre soylular, bürokratlar, subaylar ve hatta bazı şehzadelerden oluşmaktaydı. Bu insanların Batı deneyimleri de farklıydı: bazıları Avrupa’da eğitim görmüşler, bir kısmı İstanbul’da Osmanlı reformlarına tanık olmuşlar, diğerleri Avrupa kurum ve fikirlerini tercüme kitaplardan edinmişlerdi. Onları birleştiren öge, şahın aşırılıkları ve yabancı sömürsüydü; İran’ın Kaçarlar egemenliğinde çürüdüğünü düşünmüş, ülkenin sarsılıp dünyadaki yerini alması için reformlara gerek olduğuna inanıyorlardı. Yurtseverlik ve liberalizm duygularıyla motive olan reformcular, güçlü ve ilerici bir İran milletinin en önemli anahtarının meşrutî bir hükümet olduğuna inanmışlardı.⁸

İran kimliğini ciddi bir dönüşüme uğratan en önemli gelişmelerden birisi ülkenin 16.yy.ın başlarında Erdebil merkezli Safevi Hanedanı tarafından Şiileştirilmesi olmuştur. Bu durum uzun bir dönemden sonra ilk kez olmak üzere İran milli kimliğinin inşa edilmesi anlamına da gelmekteydi. Nitekim bu dönemin ardından İran kendisini sürekli olarak dışarıya karşı mezhebi kimliğiyle tanımlamaya başlamış ve İslam öncesi dönemlere ait olan İran-Turan karşıtlığı yerini Şii-Sünni karşıtlığına terk etmiştir.⁹

1736 yılında Safevi hanedanlığını önce zayıflatan ve sonra da yıkan en önemli neden, İran’ın eski derdi olan kabileler arası çatışmalardır. Bu tarihten sonra ülkede büyük karışıklıklar çıktı ve istikrarlı bir hükümet 1794 yılına kadar kurulamamıştır. Bir Türk kabilesi olan Kaçarlar, bu tarihe kadar İran’da denetimi ellerine geçirerek merkezi bir hükümet kurmuşlardır. Başkentleri Tahran’da 1925 yılında Rıza Şah tarafından düşürülene kadar iktidarda kalmışlar ve Safevilerinkinden daha istikrarlı bir yönetim sağlamışlardır. Ne var ki dış baskılar Kaçarların bu güçlü yönetimini uzun süreli kılmamıştır.¹⁰

⁷ Ersoy, E. “1905-1911 İran Anayasa Devrimi: İnkılap, İsyân ve İhtilal”. **Ortadoğu Analiz Dergisi**, 8(76), 11-13.

⁸ Cleveland, W. L. (2015). *Modern Ortadoğu Tarihi*. (Çev. Mehmet Harmancı). İstanbul: Agora Kitaplığı. (Eserin orijinali 2004’de yayımlandı), 162-163.

⁹ İnternet: “İran’ın Bölgesel Politikalarına Bakış”. (2011, Haziran). TASAM, Web: http://www.tasam.org/tr-TR/Icerik/2204/iranin_bolgesel_politikalarina_bakis 10 Haziran 2018’de alınmıştır.

¹⁰ Sander, O. (2007). **Siyasi Tarih 1918-1994** (16. Baskı). Ankara: İmge Kitabevi, 85-86

1907 yılında İngiltere ile Çarlık Rusya'sı arasında imzalanan bir antlaşma ile İran iki ülke arasında nüfuz bölgelerine ayrılmıştır. 1917 Bolşevik İhtilali ile Çarlık Rusya'sının yıkılmasından sonra İngiltere, İran üzerinde tek başına nüfuz tesis etme yoluna gitmiştir. Bu amaçla İran ile 9 Ağustos 1919'da bir antlaşma imzalanmıştır. Söz konusu antlaşma ile İngiltere, İran'ın idari ve askeri teşkilatını düzenleme görevini üzerine almış ve İran'a teknik ve mali alanlarda yardım vaat etmiştir. Ancak, İran milliyetçilerinin itirazı üzerine İran Meclisi bu antlaşmayı onaylamamıştır. İran, 26 Şubat 1921'de SSCB ile bir Dostluk Antlaşması imzaladı. SSCB'nin, İran'ın bağımsızlık ve toprak bütünlüğüne saygı göstermeyi taahhüt ettiği bu antlaşmanın özellikle 6. maddesi önemlidir. Buna göre "Bir üçüncü devlet veya onun müttefiki, SSCB'ye karşı İran'ı tehdit eder veya İran topraklarını bir hareket üssü haline getirir ve İran da buna engel olamazsa, SSCB İran topraklarına askerini sokma hakkını" kazanıyordu. 1923 yılında İran Savaş Bakanı Ahmet Rıza Han, bir hükümet darbesi yaparak başbakanlığı ele geçirdi. Rıza Han Başbakan olduktan sonra Şah Ahmet'e bir Avrupa tatili önererek kapalı bir şekilde Şah'ı tehdit etti. Şah Ahmet, bunun üzerine dönmek üzere Paris'e gitti. Rıza Han, bundan iki yıl sonra Meclisi Kaçar Hanedanlığını tahttan indirmeye ve bir Kurucu Meclis kurmaya ikna etti ve sonuçta, yeni meclis, İran'ı Pehlevi Hanedanlığına teslim etti. Diğer bir deyişle, 1925 Ekim ayında Şah Ahmet tahttan indirilerek İran'da Kaçar Hanedanlığının egemenliğine son verildi ve İran'da Pehlevi Hanedanlığı dönemi başladı. İran Meclisi, Aralık 1928'te Ahmet Rıza Han'ı İran "Şehinşahi" ilan etti. Rıza Pehlevi'nin amacı, İran'da geniş ve köklü reformlar yaparak ülkesini "Batılılaştırmak" idi. Gerçekten de Şah, İran'da pek çok reform gerçekleştirerek modernleşme yönünde önemli adımlar atmıştır. 1921 ve bunu teyit eden 1927 antlaşmalarına rağmen SSCB-İran ilişkileri iyi bir seyir takip etmemiştir. SSCB 1921-1923 yılları arasında İran dış ticaretinde en geniş yeri işgal etmekle birlikte, özellikle SSCB'nin İran'daki komünist faaliyetleri, İran'da güvensizlik yarattı ve bu durum siyasal ilişkilerin daha fazla gelişmesine engel oldu. SSCB ile siyasi ilişkiler bu yönde iken İngiltere ile olan ilişkiler de bir güven içine oturtulamadı. Hatta 1932 yılında Abadan petroleri, İngiltere ile İran arasında şiddetli bir anlaşmazlık konusu teşkil etti. Petrollerden daha fazla hisse almak isteyen Rıza Pehlevi, 1901 yılında imzalanan imtiyaz anlaşmasını feshedince iki ülke ilişkileri gerginleşti ve İngiltere Basra Körfezi'ne donanma gönderdi. Bu sorun Milletler Cemiyeti'nin aracılığı ile çözümlendi ve sonuçta 29 Nisan 1933'te İran ile İngiliz-İran Petrol Şirketi arasında yapılan bir antlaşmayla İran'ın petrollerden alacağı hisse arttırıldı. Bu son derece mütevazî bir artışı; şirketin yıllık karından İran'a ödenen pay yüzde 16'dan yüzde 20'ye çıkarıldı ve yıllık miktarın 750 bin sterlin altına düşmemesi kabul edildi. İran da buna karşılık olarak

şirketin imtiyazının bitiş süresini 1961'den 1993'e kadar uzattı. 1933 yılında Almanya'da Hitler'in iktidara gelmesiyle İran da diğer Ortadoğu ülkeleri gibi dış politikasını Almanya'ya yöneltti. Özellikle İran dış ticaretinde Almanya, SSCB'nin yerini aldı; ancak Almanya'nın 1941 yılında SSCB'ye saldırması üzerine İran, İngiltere ve SSCB'nin işgaline uğradı ve bu işgal, İkinci Dünya Savaşının sonuna kadar devam etti.¹¹

Birinci Dünya Savaşı'ndaki gelişmeler İran'ın merkezi hükümetinin otoritesini zayıflatmış, devletin egemenliğini tehlikeye düşürmüş ve ekonomisini altüst etmişti. Kaçar hükümdarı Şah Ahmed Tahran'da sarayında oturuyorsa da ülkede otorite güneyde İngiltere, kuzeyde Rusya olmak üzere iki işgalci devletin elindeydi. 1917 devriminin ardından Rus askerlerinin çekilmesiyle Rus tehdidi geçici olarak ortadan kalkmıştı. Yabancı orduların varlığının merkezi hükümetin otoritesi üzerine getirdiği kısıtlamalar çok büyük boyutlu ve yeni bir aşiretçilik dalgasına ve taşrada Tahran'dan kopuş kadar ülkeye hakim olan yabancı etkisini azaltmaya yönelik bir dizi siyasal hareket başlatmıştı. İran İkinci Dünya Savaşı'na ise tıpkı birincisinde olduğu gibi bölünmüş ve dış güçlerin işgali altında girdi.¹²

2.1.1.2. 1945 yılı sonrası İran tarihi

İkinci Dünya Savaşının ardından Sovyetler Birliğinin süper güce dönüşmesiyle birlikte kuzey yönünden İran'a yaptığı baskıları artırması ve geleneksel sıcak sulara inme politikasını bu ülke üzerinden hayata geçirmeye çalışması da İran'ın başta ABD olmak üzere Batılı ülkelerle kurduğu stratejik ilişkilere hız ve derinlik kazandırmıştır. Başta Şah olmak üzere, İran içindeki müttefiklerinin durumu düzeltmeyeceğini anlayan İngiltere, yaklaşık 150 yıldır yarı sömürge olarak yönettiği ülkede tek başına girişimde bulunmayı düşünmüş, ancak gerek Musaddık'ın ordu içindeki Şah yanlısı generalleri tasfiye etmesi, gerekse de darbenin komuta merkezi olması düşünülen Tahran'daki İngiltere Elçiliği'ni kapatması sebebiyle bu adımı atamamıştır. İkinci Dünya Savaşı'nın ardından deniz ötesi operasyon gücünü büyük ölçüde kaybetmesi ve Tudeh Partisi üzerinden Moskova'nın da İran'daki olaylara müdahil olma ihtimali de Londra'nın yalnız başına adım atmasını imkânsız hale getirmiştir.¹³ Şah'ın Batı yanlısı politikaları İran halkı tarafından tepki görmekte gecikmemiş ve Musaddık'ın işbaşına gelmesi sonucu Şah geçici olarak ülkeden ayrılmak zorunda kalmıştır. Petrol kaynaklarını millileştiren Musaddık 19 Ağustos 1953 tarihinde ABD ve İngiltere destekli bir askeri darbeye işbaşından uzaklaştırıldıktan sonra Şah eski

¹¹ Yılmaz Şahin, T. (2011). **Uluslararası Politikada Orta Doğu**. (3. Baskı). Ankara: Barış Kitap. 31-33.

¹² Cleveland, W. L. (2015). **Modern Ortadoğu Tarihi**. (Çev. Mehmet Harmancı). İstanbul: Agora Kitaplığı. (Eserin orijinali 2004'de yayımlandı), 208-214.

¹³ Uygur, H. (2016). "1953 Darbesi ve Hatırlattıkları". **Ortadoğu Analiz Dergisi**, 8(76), 15-17.

politikalarına kaldığı yerden devam etmiş, İngiliz petrol şirketlerinin yanı sıra ABD şirketleri de bu ülkeyle önemli anlaşmalar imzalamıştır. 1973 Arap-İsrail savaşı sonrasında Arap ülkelerinin petrol silahına başvurmaları petrol fiyatlarının bir anda çok yüksek seviyelere gelmesine yol açmış ve bu durum bir anda büyük gelirlere kavuşan İran'ın sosyo-ekonomik yapısında ciddi değişikliklere yol açmıştır. Askeri alanda da İran özellikle ABD'den büyük meblağlar karşılığı gelişmiş silahlar satın almış ve başta 1971 yılında Birleşik Arap Emirliklerine karşı gerçekleştirilen Ebu Musa ve Büyük ve Küçük Tonb adaları operasyonu ve Yemen ve Afrika ülkelerine asker gönderme gibi kararlarla Şah yönetimi gerektiği taktirde güç kullanmaktan çekinmeyeceğini açıkça ortaya koymuştur.¹⁴ Şah Rıza'nın 1941'de tahttan feragat etmesi siyasal faaliyetlerin önünü açmıştı. Yeni hükümdar Şah Muhammed Rıza, iktidarının ilk yirmi yılında iç huzursuzluklar ve dış baskılar yüzünden iyice bunalmıştı. 1953 İngiliz-ABD müdahalesi olmasaydı Şah tahtını kaybedebilirdi ve savaş sonrası İran tarihi başka bir yön alabilirdi.¹⁵

Petrol fiyatlarında yaşanan artış ve beraberinde gerçekleşen gelişmeler beklenenin aksine İran yönetimi için ciddi sorunlar yaratmıştır. Şehirlere yönelik kitlesel göçler sonunda oluşan varoşlar, yönetim karşıtı muhalefetin merkezi haline gelmiştir. Ülkedeki yabancı varlığı, ABD ile imzalanan kapitülasyon anlaşması, ithalat önemli oranda artarken yerli üreticiyi ve çiftçileri koruyacak tedbirlerin alınmaması, gün geçtikçe artan işsizlik halk kitleleri arasındaki hoşnutsuzluğu patlama noktasına getirmiştir. Nitekim 1979 yılının Şubat ayında Humeyni liderliğinde gerçekleşen, daha sonraki bölümde detaylı olarak değineceğimiz, "İslam Devrimi" ile İran'da bir dönem kapanmış ve yeni bir dönem açılmıştır. Devrimle birlikte İran'ın dış politikasında önemli değişiklikler meydana gelmiştir. ABD'nin en önemli bölgesel müttefiklerinden biri olan ve Nixon'un "Çift Sütun"¹⁶ doktrini doğrultusunda Körfez'de hayati öneme sahip İran bir anda ABD politikalarına en karşıt ülkelerden birisine dönüşmüştür.¹⁷

¹⁴ İnternet: "İran'ın Bölgesel Politikalarına Bakış". (2011, Haziran). TASAM, Web: http://www.tasam.org/tr-TR/Icerik/2204/iranin_bolgesel_politikalarina_bakis 10 Haziran 2018'de alınmıştır.

¹⁵ Cleveland, W. L. (2015). Modern Ortadoğu Tarihi. (Çev. Mehmet Harmancı). İstanbul: Agora Kitaplığı. (Eserin orijinali 2004'de yayımlandı), 320.

¹⁶ Çift Sütun Politikası: 1970'li yıllarda ABD başkanı Nixon'un Sovyet nüfuzunun Ortadoğu'ya yayılmasını önlemek amacıyla Henry Kissinger yardımı ile geliştirdiği bir doktrindir. Bu doktrine göre Suudi Arabistan Sovyetlerle mücadelenin ekonomik ayağını oluştururken, İran askeri ayağını oluşturur. 1979 Devrimiyle bu doktrin bitmiştir.

¹⁷ İnternet: "İran'ın Bölgesel Politikalarına Bakış". (2011, Haziran). TASAM, Web: http://www.tasam.org/tr-TR/Icerik/2204/iranin_bolgesel_politikalarina_bakis 10 Haziran 2018'de alınmıştır.

29 Nisan 1933'te İran Hükümeti ile İngiliz-İran Petrol Şirketi arasında yeni bir ayrıcalık antlaşması imzalanmıştı. Anlaşmaya göre D'arcy¹⁸ imtiyazı üçte bir oranında azaltılacak, İran'a her yıl en az 975 bin poundluk ödeme garanti edilecek ve Abadan'daki çalışma şartları iyileştirilecekti. Karşılığında ise, imtiyaz süresi 32 yıl daha, yani 1961 yılına kadar uzatılacaktı. İkinci Dünya Savaşından sonra İran Hükümeti, Şirket ile yeniden görüşmelere başladı. Çünkü savaşın sona ermesinden 6 ay sonra Mart 1946'da Abadan'da çalışan işçiler greve gittiler. İstekleri; daha iyi barınma koşulları, daha sağlıklı bir ortam ve tıbbi bakım olanaklarının sağlanması gibi hususları içermekteydi. Bu ortam içinde başlayan görüşmelerde Şirket'ten 1933 Antlaşmasında öngörülen hissenin arttırılması, Şirket'te daha fazla İran vatandaşının çalıştırılması ve İran'da satılan petrolün düşük fiyatlı olması istendi. Sonuçta, 14 Mayıs 1949'da İran Hükümeti ve Şirket temsilcileri arasında bir antlaşma imzalandı. Antlaşma, İngiliz- İran Petrol Şirketi'nin imtiyaz ödemesinin yıllık 4 milyon pounddan az olamayacağını garanti etmiş, Şirketin açabileceği kuyu arazilerini daraltmış ve daha fazla sayıda İranlının idari görevler için eğitileceğini taahhüt etmiştir. Bu antlaşmanın yürürlüğe girebilmesi için İran Meclisi'nde onaylanması gerekiyordu. Fakat bu sırada İran Meclisi'nde milletvekili olan Dr. Musaddık liderliğindeki "Milli Cephe" ile İran Komünist Partisi "Tudeh" söz konusu antlaşmaya karşı çıktı. Bunun üzerine Meclis, 11 Ocak 1951'de yaptığı toplantıda 1949 Antlaşmasını onaylamadı. 1949 Antlaşmasının Meclis'te onaylanmamasında Venezuela ve Suudi Arabistan'da "50-50" diye nitelendirilen anlaşmaların yapılmış olması ve İran'da yürürlüğe giren "Yedi Yıllık Plan" nedeniyle büyük devlet gelirine ihtiyaç duyulmasının etkileri fazladır.¹⁹

II. Dünya Savaşı, tıpkı birincisinde olduğu gibi İran'ın SSCB ve İngilizlerce işgaline sahne olmuştur. Müttefiklerin Rıza Şah'ın Alman yanlısı olduğuna dair inancı, savaşın kaderi açısından hayati bir önem arz eden petrolü koruma amacıyla ülkesinin işgale uğramasına neden olmuştur. Şah tahttan indirilerek Güney Afrika'ya sürgüne gönderilmiş, yerine ise İngiliz yanlısı olarak bilinen oğlu Şah Muhammed Rıza Pehlevi getirilmiştir.²⁰

Şah Muhammed Rıza Pehlevi dönemi İran'ın batıya en açık dönemlerinden biri olmuştur. Bu dönemde özellikle ABD ile yakınlaşan İran, bölge liderliğinde de Türkiye ile amansız

¹⁸ D'arcy: 28 Mayıs 1901'de bir İngiliz vatandaşı olan William Knox D'arcy, İran'dan 60yıl süreli bir ayrıcalık aldı. Bu ayrıcalık D'arcy'e "yalnızca beş kuzey vilayeti dışında kalmak üzere, tüm İran toprakları üzerinde, doğal kaynakların aranması, çıkarılması, işletilmesi, üretilmesi, ticarete elverişli duruma getirilmesi, başka yerlere taşınması" hakkını vermekteydi.

¹⁹ Yılmaz Şahin, T. (2011). **Uluslararası Politikada Orta Doğu**. (3. Baskı). Ankara: Barış Kitap. 76-77.

²⁰ Koca, S. M. (2011). Ortadoğu Alt Sisteminde İran Dış Politikası. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sakarya.

bir rekabet içine girmiştir. Bu dönemde İran içinde birçok iktidar değişimi de meydana gelmiştir. Sadece 1951'e kadar olan dönemde tam 6 başbakan değişmiş ve bu tarihte Başbakanlık makamına gelen, aristokrat bir aile çocuğu olan, Fransa ve İsviçre'de üniversite eğitimi alıp Neuchatel Üniversitesinde doktorasını yapan Musaddık'tır. Musaddık'ın arkasına komünist Tudeh Partisi ve Şii ulemayı da alarak İran petrolünü 15 Mart 1951 tarihinde millileştirmesi, İngiltere ile İran arasında önemli bir krizin çıkmasına neden olmuştur. Başarısız birkaç darbe denemesinin üzerine 1953 yılında CIA tarafından MI6 destekli organize edilmiş olan Ajax Operasyonu, emekli General Fazlullah Zahidi' nin Musaddık'ı devirmesine neden olmuştur. Bu dönemden itibaren İran, İslam Devrimi'ne kadar Şah'ın mutlak kontrolünde kalmıştır. Bu dönemde 28 Nisan 1951 yılında özellikle İngiliz Şirketi AIOC'ın (Anglo-İranean Oil Company) Musaddık tarafından millileştirilmesi İngiltere'nin buna şiddetle karşı çıkması önemli siyasi bir olaydır.²¹

1946 yılında Sovyetler İran'a, "özerk Azeri Bölgesi'ni tanıtan ve İran'ın kuzeyinde Sovyetlere petrol ayrıcalıkları" veren bir antlaşmayı kabul ettirmiş ve İran'dan çekilmiştir.²² Ancak söz konusu antlaşma ise mecliste onaylanmamıştır. Fakat İran yönetimi, özerk Azerbaycan'ı tanımadığı gibi Sovyetlere verdiği petrol imtiyazlarını da milliyetçi cepheden gelen yoğun baskılar neticesinde kaldırmıştır. Sovyetlerle yaşadığı bunalımın akabinde İran, 1951-1954 yılları arasında İngiltere ile karşı karşıya gelmiştir. "Yurt içinde katı bir anayasacılık ve yabancı egemenliğinden kurtulmayı güvence altına almak için yurtdışında da aynı ölçüde katı bir olumsuz denge politikası" benimseyen, şaha ve yabancılara - özellikle İngilizlerle - karşı kampanya yürüten Ulusal Cephe'nin kurucusu ve lideri Muhammed Musaddık'ın Abadan'daki İngiliz petrol tesislerini millileştirmesi ve müteakiben yaşananlar iki devleti karşı karşıya getirmiştir.²³

Millileştirme tartışmaları başladıktan sonra İran Başbakanı Razmara, millileştirmeye karşı çıkarak Meclis'te yaptığı bir konuşmada "Millileştirme, teknik, ekonomik ve siyasi bakımlardan mümkün değildir" demiştir. Bu şekilde millileştirmeye karşı bir tavır takınan Başbakan Razmara 3 Mart 1951'de "İslam Fedailerini" adlı bir örgüt tarafından öldürüldü. Razmara'nın öldürülmesinden sonra Meclis'in tavsiyesi ile Şah Rıza Pehlevi, Dr. Musaddık'ı Başbakanlığa getirdi. Başbakan Musaddık, 8 Mart 1951'de Şirket'in

²¹ Koca, S. M. (2011). Ortadoğu Alt Sisteminde İran Dış Politikası. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sakarya.

²² Sander, O. (2007). **Siyasi Tarih 1918-1994** (16. Baskı). Ankara: İmge Kitabevi, 261

²³ Kurt, E. (2012). "İslam Devrimi ve Sonuçları", **Academia**, 3-4.

millileştirmesini öngören bir kanun teklifinde bulundu ve 15 Martta da Meclis “Millileştirme Yasası”nı kabul etti.²⁴

1951 senesinde Pehlevi ailesine rağmen, pazar esnafının desteğini arkasına alan Ulusal Cephe lideri Musaddık’ın başbakanlığa gelmesi ile İran siyasetine yeni bir soluk gelmiştir. İran milliyetçiliği, bütün bu tarihsel tecrübe sonucunda, 1951’de Musaddık’ın şahsında iktidara geldiğinde, iktisadi ve siyasi açıdan tam bağımsızlığı ve ‘negatif denge doktrini’ dediği mutlak tarafsızlığı savunuyordu. Musaddık, İran’ın petrol kaynaklarının BP (British Petroleum²⁵) ile yapılan 1933 tarihli sözleşme ile sömürüldüğünü düşünmüş ve bu anlaşmayı feshetmek istemiştir. Musaddık’ın İran petrollerini millileştirmesi başta İngiltere olmak üzere ülke petrollerindeki haklarını kaybeden tüm batılı devletler ile arasının açılmasına neden oldu. 1953 yılında CIA ve İngiltere tarafından organize edilen bir operasyonla Musaddık iktidardan devrilmiş ve Şah ülkeye geri dönmüştür. Bu dönemde İran’ın en önemli ticari ortaklarından birisi de İsrail olmuştur. Şah döneminde İran, İsrail silah sanayinin en önemli müşterileri arasında yer aldığı gibi, İsrail’de; petrol ihtiyacının %75’ini İran’dan temin etmiştir. ABD ile olan yakın ilişkiler gibi İsrail ile olan yakın münasebetler de devrime kadar sorunsuz devam etmiştir. Bu durum İsrail ile çatışma halinde olan Müslüman Arap ülkelerinin olduğu kadar içeride İran halkının da tepkisini çekmiştir.²⁶

1953 yılında Musaddık’ın devrilmesi ile Muhammed Rıza Pehlevi, İran’da otoritesini tesis etme imkanı bulmuş ve bu tarihten itibaren reform hareketlerine girişmiştir. 1954 yılında imzaladığı petrol antlaşması ve İran’ın Suudi Arabistan’dan sonra dünyanın en çok petrol üreten ikinci devleti konumuna gelmesi petrol gelirlerinin artmasına imkan tanımış ve Şah’ın reformlar için ihtiyaç duyduğu gerekli kaynağı yaratmıştır. Özellikle 1973 yılında patlak veren petrol krizi ile uluslararası piyasada petrol fiyatlarının yükselmesi İran’ın petrol gelirlerinde muazzam bir artışa neden olmuştur.²⁷

Zamanında Muhammed Musaddık muazzam bir figürdü. Bir imparatorluğu sarsmış ve dünyayı değiştirmişti. Adını herkes bilirdi. Dünya liderleri onu etkilemeye, sonraları da devirmeye çalıştılar. Harry Truman, Dwight Eisenhower ve Winston Churchill dururken Time dergisinin onu 1951’de Yılın Adamı seçmesine kimse şaşırmadı.²⁸

²⁴ Yılmaz Şahin, T. (2011). **Uluslararası Politikada Orta Doğu**. (3. Baskı). Ankara: Barış Kitap. 77-78.

²⁵ BP: AIOC petrol şirketinin devamı niteliğinde bir kuruluştur.

²⁶ Koca, S. M. (2011). Ortadoğu Alt Sisteminde İran Dış Politikası. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sakarya.

²⁷ Kurt, E. (2012). “İran Devrimi ve Sonuçları”, **Academia**, 5.

²⁸ Kınzer, S. (2004). Şah’ın Bütün Adamları: Bir Amerikan Darbesi ve Ortadoğu’da Terörün Kökenleri (Çev. S. Önal) (1. Baskı). İstanbul: İletişim Yayınları. (Eserin orijinali 2003’de yayımlandı), 12.

1953 Darbesinden sonra ABD'nin desteğini arkasına alan Şah Muhammed Rıza kişisel yönetimini mutlaklaştırma yönünde adımlar attı. Anayasa değişikliği yapılarak Meclis'in Şah karşısındaki gücü azaltıldı. Kanun çıkarmak için toplantı yeter sayısı düşürüldü, milletvekili sayısı 200'e çıkarıldı ve Meclis'in görev süresi 4 yıla çıkarıldı. Ayrıca mali konularda Şah'a yasaları veto etme yetkisi tanındı. Böylece Şah ülkenin iktisadi ve siyasi yapısı üzerindeki hakimiyetini güçlendirdi. Bunun ardından iddialı kalkınma projeleri başlatan Şah, bu projelerini finanse etmek için petrol gelirleri yetersiz kalınca ABD'den mali destek istedi. Kennedy yönetimi Şah'ın bazı reformlar, özellikle toprak reformu yapması ve siyasi hayatı liberalleşirmesi karşılığında yardım verebileceğini söyledi. Bir süre sonra Şah "Ak Devrim" adıyla bir reform paketi açıkladı. Ak Devrim ile toprak reformu, ormanların millileştirilmesi, devlet fabrikalarının özelleştirilmesi, sanayi işçileri için kar paylaşımı, kadınlara oy hakkı verilmesi ve kırsal eğitim ve sağlık ordularının kurulması öngörülmüştü. Şah devrimini meşrulaştırmak için Ocak 1963'te referanduma sundu. Hükümet referandum sonucunda halkın neredeyse tamamının (yüzde 99) Ak Devrim programını desteklediğini iddia etse de özellikle toprak reformuna ve kadınlara oy hakkı verilmesine karşı ulemanın ve toprak sahiplerinin tepkisi de büyüktü. Nihayet Haziran ayında Şah'ı anayasayı ihlal etmekle, batılılaşma hastalığını teşvik etmekle, ülkenin ekonomik kaynaklarını yabancılara peşkeş çekmekle suçlayan Ayetullah Humeyni'nin tutuklanması üzerine ulemanın öncülüğünde, pazarın ve Milli Cephe'nin desteğiyle şiddetli gösteriler yapıldı. Gösterilerin bastırılmasından sonra Milli Cephe liderleri tutuklanırken, Ayetullah Humeyni kısa bir tutukluluk süresinden²⁹ sonra 1964'te sürgüne gönderildi. 1963 ayaklanmalarından sonra Şah siyasi baskıları tekrar artırdı; iktisadi ve sosyal kalkınma programlarına paralel siyasi kalkınma girişiminde bulunmadı. İktidarını siyasi kontrol, güvenlik birimleri ve bürokrasi üzerine kurdu; pazar, ulema ve toprak sahipleri ile bağlarını koparıırken yeni oluşan orta sınıfın siyasi örgütlenmesine de izin vermedi.³⁰

1963-1975 yılları arasında artan petrol gelirlerine paralel olarak İran'da sanayide, eğitimde, sağlıkta, kadın haklarında ve diğer alanlarda önemli değişimler/dönüşümler yaşanmıştır. Fakat yaşanan gelişmelerden ve artan refahtan özellikle toplumun üst zümresinin azami faydayı sağlaması; buna karşın orta ve alt sınıfın ise asgari düzeyde dahi faydalanamaması İran toplumunda kaynaşmaya neden olmuştur. Özellikle kırsal kesimde yaşayan topraksız

²⁹ Humeyni, Şah'ı hedef alan açıklamalarından dolayı idam cezasına çarptırılmış ancak ulemanın direnişi üzerine infaz edilmek yerine, 18 ay boyunca tutuklu kalmış daha sonra önce Türkiye, Irak ve en nihayetinde Fransa'ya sürgüne gönderilmiştir.

³⁰ Sinkaya, B. (2011). "İran İslam Cumhuriyeti'nde Siyasal Yapı ve Yönetim"., Yılmaz, T. ve Şahin, M. (Editörler). Ortadoğu Siyasetinde İran. Birinci Baskı. Ankara. Barış Kitap, s.13-14.

köylülerin çektiği sefaletle İran yönetiminin kayıtsız kalması ve üstelik şatafatlı, gösterişli ve müsrifliğe varan yaşam stilleri toplumun daha da fazla tepki göstermesine neden olmuştur. Ayrıca Batı Bloğunda yer alan ve Batı paralelinde politikalar izleyen, başta ABD olmak üzere yabancı şirketlerin ve uzmanların İran'da gittikçe artan etkisi de milliyetçilerin hükümete ve Şah'a karşı cephe almasına neden olmuştur.³¹

2.1.1.3. İran devrimi

Osmanlı İmparatorluğu'nun 20. yy.'ın başlarında dağılmasından sonra Ortadoğu'da meydana gelen en önemli olaylardan birisi de kuşkusuz 1979 yılında gerçekleşen İran İslam Devrimi'dir. Gerçekten de, bu devrim, petrolün keşfi, bağımsız Arap devletlerinin ortaya çıkışı ve İsrail'in kurulması üçgeninde gelişen bölge tarihinin en son önemli noktasıdır. Genel siyasi tarih açısından bakıldığında İran İslam Devrimi, devrim öncesi olayların seyriyle; devrim sonrası oluşturulan siyasi-ekonomik ve kültürel yapılarıyla ve Şii karakteri yanında daha evrensel mesajlarıyla; bölge ile dünya politikasına yaptığı etkileriyle ancak Fransız, Bolşevik ve Çin devrimleriyle karşılaştırılabilecek bir konumdadır.³²

Dr. Musaddık'ın düşürülmesinden sonra, Şah Pehlevi'nin otoriter yönetimi altında, İran uluslararası ilişkilerde önemli bir rol oynamaya başladı. Bunun en önemli nedeni, Suudi Arabistan'dan sonra üretimde dünyada ikinci sırayı alan İran'ın muazzam petrol geliri ve bu gelirin yarattığı, ama ufak bir toplum kesiminin yararlandığı göz kamaştırıcı zenginliği idi. 1960'larda Şah'ın İran ekonomisini modernleştirme çabalarının sonucunda İran'ın gayri safi ulusal geliri tam iki kat arttı. Ayrıca 1968 yılında İngiltere'nin bölgeden çekilmesinden sonra Şah, İran'ı bölgenin başat askeri gücü haline getirmeye çalıştı. 1978 yılında 7,5 milyar dolarlık Amerikan yapısı silah alınacağı açıklandı. Bunun sebebi olarak ise Sovyetler Birliği'nin genişleme isteği idi. Ancak sonunda Şah'ın rejimini deviren Sovyet genişlemesi değil, İran'ın iç karışıklıkları oldu.³³

İran İslam Devriminin etkilerinden de anlaşılacağı üzere ne ideolojisi, ne hedefi, ne gerçekleşme biçimi ile 1789 Fransız Devrimine ve 1917 Sovyet Devrimine benzememekle birlikte yarattığı uluslararası sarsıntı ve yol açtığı gelişmeler, İran İslam Devrimi'nin de tıpkı 1789 Fransız ve 1917 Sovyet devrimleri gibi çağ yaratan büyük tarihsel dönüşümlerden biri olduğu izlenimi vermektedir. İran Devrimi, her şeyden önce, sistemin özü olan uluslararası

³¹ Kurt, E. (2012). "İran Devrimi ve Sonuçları", *Academia*, 6

³² Gündoğan, Ü. (2011). "Geçmişten Bugüne İran İslam Devrimi: Genel Değerlendirme". *Ortadoğu Analiz*, 3(29), 94.

³³ Sander, O. (2007). *Siyasi Tarih 1918-1994* (16. Baskı). Ankara: İmge Kitabevi, 552-553.

sömürü ve baskıya karşı gelmek gibi affedilmez bir suç işlemiştir ve üstelik bu suç, sistemin yüzyıllardır yozlaştırıp saptırmaya çalıştığı bir inanç sistemi yani yüz milyonlarca ezilen insan adına işlemiştir. Devrim farklı kesimlerce değişik şekillerde yorumlanmış olup, her odak kendi yorumuna göre karşılık vermiştir. İsrail de devrimin ilk zamanlarında kesin tavır koymamış, yönetimin kimlerin eline geçeceğini görmek istemiştir. Mollalar yönetimi ele geçirdikten sonra bile umutlarını kesmemişler ve iletişim yolları aramışlardır.³⁴

1979'a kadar İran anayasal monarşi ile yönetiliyordu ve ülkenin başında Pehlevi Hanedanı Şah Muhammed Rıza Pehlevi bulunuyordu. Ülkeyi 1941 yılından, mollaların yönetimi devraldığı 1979 yılına kadar yönetti. İran Şahı Rıza Pehlevi batıya olan yakınlığı ile bilinmekteydi. Çağımızın bulunmaz nimeti olan petrol rezervlerinin İran'da fazlaca olması sebebiyle şahın diğer ülkelerle özellikle Amerika ile olan ilişkileri göze çarpmaktaydı. 1900'lü yılların ortalarına gelindiğinde gelişen teknolojiyle birlikte petrolün de önemi artıyordu. Petrolde altın çağını yaşayan İran arka planda dış güçlerin hedefi halindeydi. Amerika ve İngiltere'nin elinde kukla olan Şah, gittikçe sağ ve komünist görüşlü halkın nefretini kazanıyordu ve verdiği imtiyazlarla da otoritesi zayıflıyordu. Bunların yanında Rıza Pehlevi ciddi anlamda kadınlara ve topluma yönelik birçok radikal değişiklikler yaptı. Kadınların peçe giymesini yasakladı, eşit şartlarda hakları olduğunu savundu. Gerek batılı kıyafetleriyle gerekse özgür düşünme yetileriyle İran halkının büyük çoğunluğu modern bir hayat yaşıyordu.³⁵

Şah Rıza Pehlevi ve oğlunun (Muhammed Rıza Pehlevi) izlediği Batılılaşma politikalarına "İnkılab-ı Sefit" yani Beyaz Devrim (Bazı Kaynaklarda Ak Devrim de denilmekte) denmekteydi. Toplum yapısıyla bağdaşmayan laik yönetim temelli inkılapları uygulamaya koyan baba ve oğul, toplum tarafından gelen büyük bir tepkiyle karşılaşmıştır. Bu devrim ışığında Şah, İran toplumunu, 1950'li yıllarda başlayan endüstrileşmenin de etkisiyle küreselleşen dünyaya entegre etmek istemiştir. Ancak bu durum, yaygın olarak, temel geçim kaynağı tarım olan İran toplumuyla bağdaşmamaktaydı. Sanayi temelli bir ekonomi/toplum yapısı oluşturma istencinin baskısı; toplum üzerinde göç dalgalarının oluşmasına, işsizliğin baş göstermesine neden olmuştur. Ülkede yaşanan sosyal, ekonomik sıkıntılara rağmen hükümet, askeri alanda modernizasyonunu gerçekleştirilebilmesi için ABD'den silah

³⁴ Oruç, H. (2016). "Stratejik Ortaklıktan Radikal Söyleme Evrilen İlişkiler Örneği; 1979 Sonrası İsrail-İran İlişkileri". **Bilgi**, 33, 25-26.

³⁵İnternet: "İran Devrimi (1979): Dünü ve Bugünü". (2017, Temmuz). Tarik Kurdu, Web: <http://tarikhurdu.net/oncesi-ve-sonrasiyla-iran-devrimi.html> 23 Şubat 2019'da alınmıştır.

alımları gerçekleştirmek istemekteydi. Rantiye devlet³⁶ (rentier state) olan İran, ülke kaynaklarını diğer ülkelere pazarlayarak milli gelir elde etmekteydi. Dış gelir temelli olan devletin vatandaşlarının, bu gelirden yeterince faydalanamaması, gelirin dağıtımında gerçekleşen adaletsizlikler halk tarafından büyük bir tepkinin oluşmasına neden olmuştur.³⁷

Şah yönetimine başkaldıranlar arasında, İran Ulusal Haberalma ve Güvenlik Örgütü (SAVAK) tarafından acımasızca bir baskı altında tutulan Müslümanlar, liberal politikacılar, pazar esnafı, aydınlar, insan hakları taraftarları, öğrenciler ve komünistler gibi çok değişik gruplar bulunmakta ve eylem tam bir halk hareketi görünümünü almaktaydı. Tüm bu gruplar, değişik ideolojilerine rağmen önce Irak ve sonra Paris'te sürgün hayatı yaşayan Ayetullah Humeyni'nin örgütlediği Müslüman gelenekçi hareketi içinde birleşmişlerdi. Başta Humeyni olmak üzere dinsel önderler olan "Ayetullahların" asıl destekçileri, hızlı endüstrileşme ve bunun sonucu olarak kırsal kesimden kentsel kesime göç hareketiyle ortaya çıkan fakir halktı ve hareketin mali kaynağını da İran toplumunda etkili bir güç olan Pazar esnafı sağlamaktaydı. Humeyni, giderek Şah'a karşı direnmenin simgesi haline geldi. Halk ayaklanmalarına karşı rejimin en büyük kozu, içinde saraya bağlılığıyla tanınan 8.000 kişilik Saltanat Muhafızı'nın da bulunduğu İran ordusuydu. Ama 1979 Şubatında silahlı kuvvetler komutanları, ortaya çıkan siyasal bunalımda tarafsızlıklarını ilan ederek, askerlerini kışlalarına çektiler ve böylece Şah'ın rejimi savunmasız kaldı. Bu durumda, hızını artıran muhalefet, İran'ın önemli kentlerinde gösterilere başladı ve güvenlik kuvvetleriyle kanlı çarpışmalar oldu. 1979 Şubatına gelindiğinde, son bir yıl içinde en az 10.000 kişinin öldüğü bildirilmekteydi. Bu arada, endüstri işçileri ve özellikle petrol rafinelerinde çalışan işçiler kitle halinde greve gidiyorlardı.³⁸

İnsanı ilgilendiren hemen her olayın mutlaka birden çok sebebi ya da anlaşılma biçimi vardır. Anlama esas itibariyle geriye/geçmişe dönük bir faaliyet olduğu için, yaşanan gerçekliklerle ya da geçmişle, onun anlaşılma biçimi ve anlaşılmanın anlatılması arasında her zaman ciddi farklar olacaktır. Bu bağlamda hiç kuşkusuz İran İslam Devrimi'nin de ekonomik, dinsel, siyasi vb. pek çok sebebi mevcuttur. Bu sebeplerden birisinin de Şiilik olduğu bilinmektedir. Devrimin oluşum süreci ve sonrası dikkate alındığında, kökü mazinin

³⁶ Ulusal hasıllarının tamamını veya önemli bir kısmını, sermaye, petrol, doğalgaz gibi iç kaynaklarını diğer ülkelere kiralayarak veya satarak elde eden ülke. Rantiye devlet terimi ilk kez 1970'lerde Hossein Mahdavy tarafından gündeme getirildiğinde, maksat İran'daki rejim değişikliği öncesi devletin durumunu tanımlamaktı.

³⁷ İnternet: Emiroğlu, F. (Aralık, 2017). "İran İslam Devrimi ve ABD'nin Reaksiyonları". İlim ve Medeniyet. Web: <http://www.ilimvedenedeniyet.com/iran-islam-devrimi-ve-abdnin-reaksiyonlari.html> 23 Şubat 2019'da alınmıştır.

³⁸ Sander, O. (2007). **Siyasi Tarih 1918-1994** (16. Baskı). Ankara: İmge Kitabevi, 553-554.

derinliklerinde olan Şiilik gibi bir mezhebin etki gücünün büyüteç altına alınmaması ciddi bir eksiklik sayılacaktır. Bu doğrultuda Şiilik, ister istemez uluslararası ilişkiler bağlamında da öne çıkmış olmaktadır. İslam Devrimi'nin kurumsallaştırmaya çalıştığı “Devrim İhracı”nın yanında, özellikle Ortadoğu’da olup biteni doğru anlayabilmenin en mühim anahtarlarından birisinin Şiilik olduğunu hatırlamakta fayda vardır.³⁹

İran İslam Devrimi, daha önce de belirtildiği üzere oluş ve sonuçları itibariyle tarih sahnesinde çok önemli bir yer işgal etmektedir. İran İslam devrimi, asli ve yerli dinamikleri olan bir devrimdir. Ancak, bu devrimin öyle dünya düzeninin dışında, siyasi ve askeri dengelerin gıyabında ve gelişmiş haber alma ağlarının dışında cereyan etmiş ve Batılı ülkeler ile hiçbir irtibatı ve saklı ilişkileri olmayan bir devrim olduğunu söylemek de pek mümkün görülmemektedir. Hele bütün ekonomisi ve askeri imkânları Batı tarafından sağlanan bir devletin ya da toplumun Batı’yı hedef alan bir kıyamında, aynı cepheye tamamen kilitli, kapalı bir politika ve savaş yürüteceğini düşünmek zordur.⁴⁰

İran siyaseti son iki yüzyıl boyunca sürekli olarak yabancı baskı ve müdahalesi altında kalmıştır. 1800’lü yılların ortalarından itibaren birkaç defa fiilen işgal edilerek, devletin karar süreçleri felç edilmiştir. Saray yönetimi yabancı güçlerin müdahalesi neticesinde aslında 20. yy başlarında fiilen çökmüş durumdadır. Bu çöküşün resmen ilan edilebilmesi 1924 yılında iktidarı ele geçiren Pehlevi Hanedanı’nın marifetiyle ancak 1979 yılına kadar ertelenebilmiştir. Bu çerçevede, İran İslam Devrimi, İslam’ın Şii kolunun yeniden dirilmesi olarak görülebilir. Devrim, genel olarak İran’daki yabancı nüfuzuna, yabancıların İran’ın içişlerine karışmasına, Pehlevi-ABD yakınlaşmasına, bozuk ekonomik koşullara, İran’ın Batılılaştırılması ve modernleştirilmesi çabalarına tepki olarak ortaya çıkmış olsa da, bütün bu retoriğin gerisinde, etkileri çok kuvvetli Şii tarihinin sembolik olayları belagatli biçimde yer almıştır. Şehid Hüseyin, Kerbela, Hz. Ali, Ehli Beyt, Yezid, Hz. Fatıma gibi Şiiilerin önemli isim ve olayları her vesile ile gündeme getirilmiştir.⁴¹

İran İslam Devrimi, “Şah’ın gitmesi” konusunda görüş birliğine varmış çok farklı kesimlerin ortaklaşa çabaları sonucu gerçekleşmiştir. İşin içinde Marksistler, sosyal demokratlar gibi sol çizgiden gelenler, Halkın Mücahitleri gibi kendilerine göre İslami ideallerin silahla gerçekleştirilebileceğini savunanlar ve geleneksel Şii ulemanın rehberliğinde örgütlü Şii

³⁹ Onat, H. (2013). “İran İslam Devrimi ve Şiilik”. **e-makalat Mezhep Araştırmaları**, 6(2), 225

⁴⁰ Oruç, H. (2016). “Stratejik Ortaklıktan Radikal Söyleme Evrilen İlişkiler Örneği; 1979 Sonrası İsrail-İran İlişkileri”. **Bilgi**, 33, 26

⁴¹ Gündoğan, Ü. (2011). “Geçmişten Bugüne İran İslam Devrimi: Genel Değerlendirme”. **Ortadoğu Analiz**, 3(29), 94

Müslümanlar vardır. Toplumun bu çok farklı katmanlarını birleştiren en önemli iki unsurun Batıya ve dolayısıyla Şaha yönelik öfke ve Şiiliğin kendine özgü protest yapısı olduğu hemen belirtilebilir.⁴²

1979 yılında gerçekleştirdiği İslamcı devrimle bütün dünyada dikkatleri üzerine çeken İran, kültürel olarak kadim Pers Medeniyeti ve Farsça üzerinden, ideolojik olarak antiemperyalist, Batı ve İsrail karşıtlığı üzerinden, gerçekleştirdiği devrimi İslam Devrimi olarak adlandırılmasından dolayı din üzerinden, Şii mezhebi müntesiplerinin hamiliği politikası nedeniyle mezhep üzerinden yumuşak güç kullanma imkanına sahiptir. İran, birbiriyle bazı alanlarda tezat teşkil eden bu yumuşak güç unsurlarının kullanımında zorluklarla karşılaşmaktadır. Ortadoğu’da meydana gelen gelişmelerde sert güç kullanımına yönelik izlediği politika, İran’ın bölge ülkeleri nezdinde yumuşak gücünü azaltıcı bir etki yapmaktadır. İran, birbiriyle bazı alanlarda tezat teşkil eden bu yumuşak güç unsurlarının kullanımında zorluklarla karşılaşmaktadır. Bu güçlüklerin en başında İran’ın izlemiş olduğu politik söylemin tutarsızlığı gelmektedir. İran İslam Cumhuriyeti’nin dış politikasının oluşumunda sürekli olarak tekrarlandığı üzere, din önemli bir faktördür ve bu böyle bilinmektedir. İran’ın Ortadoğu’ya yönelik dış politikasına baktığımızda dini referansların ön planda olduğu görülmektedir. Fakat aynı yaklaşımı, İran’ın Kafkasya ve Orta Asya politikasında görmek mümkün değildir.⁴³

İslam Devrimi’ne giden gelişmelerin tohumları 1978’de büyük halk gösterileri ile atılmıştır. Grevler ve gösteriler giderek yoğunlaşp ekonomiyi felç edince Şah çareyi Ocak 1979’ da ülkeyi terk etmekte bulmuştur. 1 Şubat 1979 günü sürgünde bulunduğu Paris’ten Tahran’a gelen Büyük Ayetullah Humeyni sadece siyasi değil dini bir lider olarak da (imam) kabul edilmiştir. Şah yanlıları ile devrimciler arasındaki mücadele çok uzun sürmemiş ve 11 Şubat’ta devrim taraftarları mücadelelerini zaferle noktalamışlardır. 1 Nisan’ da ise İran İslam Cumhuriyeti ilan edilmiş; böylece Pehlevi Hanedanlığı da tarihe İran adına son monarşi olarak geçmiştir. Aralık 1979’ da Humeyni ülkenin dini lideri olarak seçilmiş ve İran’da yeni bir dönem başlamıştır.⁴⁴

İran’da Humeyni’nin önderliğinde gelişen İslam Devrimi, başta Ortadoğu olmak üzere küresel sonuçlar doğurmuştur:⁴⁵

⁴² Onat, H. (2013). “İran İslam Devrimi ve Şiilik”. **e-makalat Mezhep Araştırmaları**, 6(2), 226-227

⁴³ Üstüntaş, D. (2016). “İran’ın Yumuşak Gücü: Unsurları, Zorlukları”. **Akademik Ortadoğu**, 11(1), 59-84.

⁴⁴ Çitlioğlu, E. (2015). “**İran’ı Anlamak**”. Ankara Başkent Üniversitesi Yayınları, 31.

⁴⁵ Kurt, E. (2012). “İran Devrimi ve Sonuçları”, **Academia**, 9-10.

- Fransız İhtilali'nden sonra dünyayı kasıp kavuran, imparatorlukların parçalanmasına neden olan milliyetçilik akımı Ortadoğu'ya da sirayet etmiş ve "seküler Arap liderler" bağımsızlık için mücadele vermiştir. Özellikle II. Dünya Savaşı'nın sona ermesi ile tam bağımsızlıklarını alan Irak, Suriye, Mısır gibi Arap ülkelerinde meşru zeminde veya darbe ile yönetime gelen liderler, yönetimleri sırasında İslami motifleri asgari düzeyde kullanmışlar, buna karşın Arap milliyetçiliğini ön plana çıkarmışlardır. 1948 yılında İsrail'in kurulması ile artan milliyetçilik duygusu özellikle Mısır'da 1952-1970 yılları arasında iktidarda olan Nasır döneminde tavan yapmıştır. Nasır döneminde sekülerleşme "adeta yeni bir ideoloji/din halini almış ve İslami figürler/söylemler/politikalar en asgari düzeyde kullanılmıştır. Fakat 1967 Altı Gün Savaşı'nda Arapların İsraililer karşısında uğradıkları hezimet Araplar arasında tramvaya, milliyetçiliğinin ve sekülerleşmenin sorgulanmasına neden olmuş ve bu tarihten itibaren dini söylemi benimseyen muhafazakar çevrelerin sesleri yükselmeye başlamıştır. İran İslam Devrimi neticesinde "siyasal İslam'ın" iktidara gelmesi İslami referanslarla hareket eden grupların cesaretlenmesine, Ortadoğu'da radikal grupların/örgütlerin/özgürlük savaşçılarının kuvvet kazanmasına ve halk nezdinde taban bulmasına neden olmuştur.
- İran İslam Cumhuriyeti'nin kurulması komşu ülkelerde tedirginliğe neden olmuştur. Halk hareketi neticesinde Şah'ın devrilmesi, monarşi ile yönetilen diğer Arap devletlerinin yöneticilerini korkutmuştur. Ayrıca açık bir şekilde dile getirilen rejim ihracı politikası Şii nüfusun yoğunlukta olduğu devletlerin İran'dan algıladıkları tehdidin artmasına neden olmuştur. Nitekim 1979 yılının Eylül ve Ekim aylarında Irak, Kuveyt, Bahreyn ve Suudi Arabistan'da çıkan Şii ayaklanmaları İran rejimine karşı düşmanlığın artmasına neden olmuştur.
- İran - ABD ilişkileri Şah'ın devrilmesi ile çok ciddi yara almıştır. Muhammed Rıza Pehlevi döneminde İran - ABD ilişkileri oldukça üst düzeyde seyretmiş, ABD İran'a askeri, ekonomik ve teknik destek sağlamıştır. İran'da Soğuk Savaş döneminde Batı Bloğu doğal olarak ABD'nin yanında yer alarak ABD'ye destek olmuştur. Fakat Şah'ın devrilmesi ile durum tersine dönmüş, ABD Ortadoğu'daki en önemli müttefiklerinden birini kaybetmiştir. Humeyni'nin ABD'yi büyük şeytan olarak nitelendirmesi İran'ın ABD'ye olan bakış açısındaki değişimi kısa ve net biçimde ortaya koymaktadır.
- Devrimle birlikte İran - İsrail ilişkileri de darbe almıştır. Devrimle birlikte İran, İsrail'le olan diplomatik ilişkileri kesmiştir. Ayrıca İran'ın, İsrail'e karşı bağımsızlık mücadelesi

veren Filistinli Araplara destek vermeye ve Filistin meselesinin uluslararası siyasette savunmaya başlaması İsrail'in İran'dan algıladığı tehdidin artmasına neden olmuştur.

İran 20. yüzyıla iki büyük devrim, iki dünya savaşı, ülke petrolünün millileştirilmesi, 1953 Ağustos darbesi ve Irak ile yapılan uzun süreli bir savaş sığdırmış; bu süre içerisinde Kaçar Hanedanlığı yerini Pehleviler'e, bu monarşi ise yerini İslâm Cumhuriyeti'ne bırakmıştır. Uzun dönemli tarihsel perspektiften bakıldığında ise İran Sasaniler sonrası gerek Emevi/Abbasi ve Osmanlı dönemlerinde Sünni İslâm'ın paradigma-içi (*intra-paradigmatic*) gerekse de modern dönemde Batı'nın paradigmalar-arası (*inter-paradigmatic*) meydan okumasıyla karşı karşıya kalmış, bunlara apolojetik⁴⁶ bir refleksle dini ideolojileştirerek cevap üretmiştir.⁴⁷

1979 İran devrimi sadece İran için değil, Ortadoğu'nun tamamı için, dünyanın İslam devletleri ve Ortadoğu'yla ilişkili diğer devletler açısından da çok önemliydi. İran içinde devrime, ülkenin siyasal, toplumsal, ekonomik ve hukuk yapısını değiştiren bir afet denmiştir. Şah devrilmiş, cumhuriyet kurulmuştur; laik yasaların yerini İslami hukuk kuralları almıştır ve Şahın tek tek seçtiği siyasal ve askeri liderler yerlerinden atılıp yeni bir seçkinler grubu kurulmuştur. Devrimin başarısı, Batılı kalkınma modellerinden hoşnutsuzluk duyan, müreffeh ve olumlu bir geleceğin İslami kurumların yeniden hayat geçirilmesiyle kurulacağını uman Müslümanları cesaretlendirmiştir.⁴⁸

2.1.1.4. İran'ın idari yapısı

İran'da devlet mekanizması Velayet-i Fakih⁴⁹ temel alınarak oluşturulmuştur. Bu yüzden İran İslam Cumhuriyeti'ni anlamak için Velayet-i Fakih görüşünü iyi anlamak gerekir. Günümüz İran'ında İslam Cumhuriyeti'nin temel siyasi teorisinin temelini Velayet-i Fakih düşüncesi oluşturur. Buna göre Fakih'in yöneten zümre üzerinde mutlak bir otoriteye sahip olması gerekir. Yöneten İslam'a bağlıysa Fakih'e de bağlı olması gerekmektedir. Ve dini

⁴⁶ Apolojetik: Hristiyanlığı, bu dine karşı yöneltilmiş kişisel, sosyal, politik ya da dini saldırılar karşısında savunma amacı güden teolojik bölümdür.

⁴⁷ Sarı, İ. (2015). "1979 Devrimi Sonrası İran'ın Rejim Paradigması ve Dış Politika Yönelimleri". **Türkiye Ortadoğu Çalışmaları Dergisi**, 2(1), 101.

⁴⁸ Cleveland, W. L. (2015). *Modern Ortadoğu Tarihi*. (Çev. Mehmet Harmancı). İstanbul: Agora Kitaplığı. (Eserin orijinali 2004'de yayımlandı), 467-468.

⁴⁹ Velayet-i Fakih: İran İslam Cumhuriyeti'nin en yetkili kişisidir. Bir diğer ismi de "Devrimin Yüce Rehberi" ya da kısaca "Rehber" dir. Bu kurumun İran siyasal hayatında yeri ve gücü çok önemlidir. Devlet yapısı bu makam dikkate alınarak şekillendirilmiştir. Velayet-i Fakih kuramı İmam Humeyni'nin yandaşlarından Montazeri tarafından oluşturulmuştur ve 1960'lardan sonra modernize edilerek geliştirilmiştir.

kurallara uymak ve karar vermede Fakih'e danışmak zorundadır. Aslında gerçekte ülkenin yöneticileri fakihlerdir.⁵⁰

1 Nisan 1979 tarihinde kurulan İran İslam Cumhuriyeti, kendine özgü bir yönetim biçimine sahiptir. Anayasada egemenliğin yasama, yürütme ve yargı organları tarafından, Dini Lider'in himayesi altında kullanılacağı kayıtlıdır. Anayasaya göre Cumhurbaşkanı yürütmenin başıdır. Ancak iç ve dış politika önceliklerinin belirlenmesi ya da silahlı kuvvetlerin ve emniyet güçlerinin sevk ve idaresi yetkileri Dini Lider'in (Velayet-i Fakih) uhdesinde toplanmıştır. Cumhurbaşkanı, Anayasayı Koruyucular Konseyi (AKK)'nin onayını almış adaylar arasından, dört yıl süreyle ve en fazla üst üste iki dönem için halk tarafından seçilir. İlk turda adaylardan herhangi biri %50'nin üzerinde oy alamazsa, en fazla oy alan iki aday ikinci turda yarışır. Son cumhurbaşkanlığı seçimleri 19 Mayıs 2017 tarihinde düzenlenmiş olup, Cumhurbaşkanı Ruhani, oyların %57,12 sini alarak ilk turda ve ikinci kez Cumhurbaşkanı seçilmiştir.⁵¹

İran İslam Cumhuriyeti anayasası 14 bölüm ve 177 maddeden oluşmaktadır. Bu yapı; 1- Velayet-i Fakih ve Önderlik Makamının temel ve esas olmasına, 2- Koruyucular Konseyi ve Uzmanlar Meclisi ve yargıda din adamlarının (ruhanilerin) ağırlıklı rolüne, 3- Önderlik Makamı ve Koruyucular Konseyinin Cumhurbaşkanıyı onaylamasına ve bu yolla halk egemenliğinin kullanılmasına dayanmaktaydı. Ancak bu yapı demokratik bir siyasal sistemin oluşmasında bazı engeller de taşımaktadır. Öte yandan Önderlik Makamı, siyasal sistemin ağır topu olarak, doğrudan ve dolaylı olarak iktidarın tüm kurumlarında (Meclis, Düzenin Yararını Teşhis Konseyi, Koruyucular Konseyi, Yargı ve Cumhurbaşkanı) ağırlığını ve etkisini hissettirmektedir.⁵²

Dini liderin, hiçbir kurum ve makama karşı hiçbir şekilde cezai veya siyasi sorumluluğu yoktur. Hâlbuki dünyada benzer yönetim şeklini uygulayan ülkelerde benzer makamdaki kişilerin en azından tek başına imzaladığı belgeler açısından siyasi ve cezai yükümlülüğü vardır. Velayet-i Fakih, İran'da siyasal hayata yön veren en önemli mercidir. İran İslam Cumhuriyeti'nde iç ve dış politikaya bağlı alınan tüm kararlar dini liderin onayına tabidir. Siyaset seçimlerine kimlerin katılacağı, devletin önemli kurumlarına kimlerin atanacağı, dini

⁵⁰ Gökalp, E. (2016). Devrim Sonrası İran İslam Cumhuriyetinde Siyaset. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Konya.

⁵¹ İnternet: <http://www.mfa.gov.tr/iran-siyasi-gorunumu.tr.mfa> adresinden 12 Haziran 2018'de alınmıştır

⁵² Ahın, T. "İran İslam Cumhuriyetinde Devlet Yapısı". **Todaie Dergisi**, 87.

liderin bilgisi ve onayı ile gerçekleşir. Velayet-i Fakih Kurumu'nun görevi İran'ı Kayıp İmam Mehdi gelene kadar onun gelişine hazırlamak olarak tanımlanır.⁵³

İran Anayasasına göre, yasama organı tek meclislidir. Yasama organı tek meclisli sistem esasında oluşsa da tek yapılı değildir. Yasama Organı "İslami Prensipler"e esasen iki unsurdan oluşur; Milletvekillerinden oluşan "İslami Konsey Meclisi" (Meclis-i Şura-i İslami) ve Koruyucu Konsey⁵⁴ (Şura-i Nigahban). Anayasa'nın 93. maddesi ise Meclisin Koruyucu Konsey olmadan hiçbir meşruiyeti olamayacağına ilişkin hususu içermektedir. Milletvekillerinin tutanaklarının onanması ile Koruyucu Konsey'in altı hukukçu üyesinin seçilmesi bu kuralın istisnasıdır.⁵⁵

İran'da siyasal sistemin tepe noktasında "velayet-i fakih" anlayışına uygun olarak Dini Lider vardır. Resmi olarak dünyanın ve insanlığın egemenliği Tanrı'ya ait diye kabul edilse de, onun dünyadaki temsilcisi Dini Lider sanıldığından, son sözü Dini Lider söylemektedir. İran'ın mevcut Dini Lideri Ali Hamaney'dir. 1989'da, ilk Dini Lider Humeyni öldükten sonra göreve gelmiştir. Daha önce (1981-1989 arasında) ise Cumhurbaşkanı olarak görev yapmıştır.⁵⁶

İran'da siyasi yapı, karar alma mekanizması seçilmişler ve atanmışlardan oluşmaktadır. Cumhurbaşkanı ve milletvekilleri seçimle iş başına gelirken, aday olabilmeleri için üyelerini Dini Liderin atadığı AKK'nin izin vermesi gerekmektedir. İran siyasi yapısı ve karar alma mekanizması İran dış politikasının belirlenmesinde son derece önemlidir.⁵⁷ İran siyasi sisteminin önemli açmazlarından bir tanesi, halk tarafından seçilen Cumhurbaşkanı ve Meclis'in, Dini Lider ve onun atadığı bürokratlar karşısında sınırlı yetkilere sahip olmasıdır. Cumhurbaşkanı ve halkoyuyla seçilen meclis, Dini Lider tarafından onaylanmak zorundadır. Aynı şekilde, meclisin yasama alanında aldığı kararlar, üyelerinin yarısı Dini Lider tarafından seçilen Uzmanlar Konseyi'nin onayından sonra yürürlüğe girmektedir. Öte

⁵³ Gökalp, E. (2016). Devrim Sonrası İran İslam Cumhuriyetinde Siyaset. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Konya.

⁵⁴ İran İslam Cumhuriyeti'nin yasama erkinin en önemli kurumlarından bir tanesi Anayasa Koruyucular Konseyi'dir. Anayasa Koruyucular Konseyi'nin geçmişi 1906 Meşrutiyet Anayasa'sına dayanır. Bu Anayasa'ya göre çıkarılan yasaların şeriata uygunluğunu denetlemek için bir Danışma Konseyi olarak kurulmuştur. 1979 İran İslam Devrimi'nden sonra bu kurum, Anayasa'da Anayasa Koruyucular Konseyi olarak isimlendirilip yetkileri de artırılmıştır.

⁵⁵ A.Fanıd, N. (Erdal). (2015). "İran İslam Cumhuriyetinin Hükümet Sistemi". **Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, 7(12), 286

⁵⁶ İnternet: Örmeci, O. (Aralık, 2014). "Siyasal Sistemler: İran İslam Cumhuriyeti". Uluslararası Politika Akademisi. Web: <http://politikaakademisi.org/2014/12/24/siyasal-sistemler-iran-islam-cumhuriyeti/> 13 Haziran 2018'de alınmıştır

⁵⁷ Koca, S. M. (2011). Ortadoğu Alt Sisteminde İran Dış Politikası. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sakarya.

yandan, seçimlerde aday olabilmek için Uzmanlar Konseyi⁵⁸ tarafından ‘ehil’ bulunmak gerekmektedir; son meclis ve Cumhurbaşkanlığı seçimlerinde olduğu gibi yüzlerce başvuru bu nedenle geri çevrilebilmektedir.⁵⁹

Cumhurbaşkanının ordu üzerinde hiçbir kontrolü yoktur. Devrim Muhafızları (Sipâh-ı Pasdaran) ve düzenli ordunun (Arteş) komutanları Dini Lider tarafından atandıklarından dolayı Cumhurbaşkanına karşı emir komuta bağlılığı duymamaktadırlar. Ayrıca, düzenli ordu ile Devrim Muhafızları arasında geçmişte bazı irtibatsızlıklar yaşanmış ve Rafsancani’nin döneminde Dini Lider Ali Hamaney’in de destek vermesiyle askeri hiyerarşiyi ve ordunun değişik unsurları arasındaki uyumu güçlendirme çabaları bazı olumlu sonuçlar vermiştir. Bunun yanında İran dış politikasıyla ilgili temel esasların belirlenmesi de daha çok Dini Lider’in yetki alanına girmektedir.⁶⁰

İran seçimleriyle ilgili en yaygın tartışmalardan birisi seçimlerin göstermelik olduğu, rejimin adayların yetkilerinin denetlenmesi suretiyle seçim sonuçlarını dizayn ettiği, keza cumhurbaşkanlığı makamı dâhil seçimler sonucunda belirlenen makamların yetkilerinin ciddi şekilde kısıtlandığı, asıl yetkilerin Rehber Ali Hamaney’de toplandığı şeklindedir. Bu tür eleştirilerin haklılık payı yüksek olsa da, bu haklılık cumhurbaşkanlığı seçimlerinin tamamen önemsiz olduğu anlamına gelmemektedir. Bir kere, cumhurbaşkanı ülkenin en yetkili ikinci makamıdır. Genel politikalar Rehber tarafından belirlense de politika yapım ve karar verme sürecinde cumhurbaşkanının etkisi yadsınmamaktadır. Ayrıca büyük ölçüde siyasi kararları uygulama mekanizmasının başındaki kişi olan cumhurbaşkanının sistem içerisinde önemli bir ağırlığı vardır. Bu nedenle cumhurbaşkanları değiştiğinde ülkenin genel politikalarında ciddi bir değişiklik olmasa da iç siyasette, ekonomide ve dış politikada bazı önemli farklılıklar ortaya çıkmaktadır. Nitekim İran halkı bunu 2005 seçimlerinin sonunda tecrübe etti. Mahmud Ahmedinecad’ın sekiz yıllık cumhurbaşkanlığı döneminde İran siyasetinde önemli kırılmalar ve kaymalar yaşandı. Bu gelişmeler İran halkının durumunu doğrudan etkiledi. Bu nedendir ki, sınırları oldukça dar çizilmiş bir siyasal alanda yapılsa da cumhurbaşkanlığı seçimleri hemen her zaman heyecanlı olmakta ve

⁵⁸ Uzmanlar Meclisi’nin görevi ülkenin Dini Liderini seçmek, Dini Liderin faaliyetlerini denetlemek ve gerekli gördüğü zaman Dini Lideri görevden almaktır. Halk tarafından doğrudan seçilen Uzmanlar Meclisi 88 üyeden oluşur. Uzmanlar Meclisi, bir nevi Dini Lideri kontrol altında tutmaya yarayan bir üst merci görevi üstlenir. Ancak günümüze kadar ne Ayetullah Humeyni ne de Ayetullah Ali Hamaney bu meclisin denetimine tabi tutulmuştur. Diyebiliriz ki Dini Liderlik makamı eleştirilebilirlik konusunda bir tabunun varlığına sahiptir.

⁵⁹ Koca, S. M. (2011). Ortadoğu Alt Sisteminde İran Dış Politikası. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sakarya.

⁶⁰ Koca, S. M. (2011). Ortadoğu Alt Sisteminde İran Dış Politikası. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sakarya.

katılım oranları % 70'lerin altına düşmemiştir. Yine, seçimlerde rehberin favorisi olarak gösterilen adayların çoğu zaman başarısız olmaları, seçimlerin aslında önemli olduğunu göstermiştir. İran'ın güvenlik meselesi olarak gördüğü birçok kriz noktasında dosyanın kontrolünün Devrim Muhafızlarında olduğu ileri sürülmüştür. Cumhurbaşkanı Ruhani'nin bu konudaki yaklaşımı da halihazırdaki İran söylem ve politikalarından farklı değildir. Nitekim seçim sonrası yaptığı basın açıklamasında, Suriye ve Irak'ta temel ve öncelikli meselenin 'terörizmle mücadele' olduğunu ileri sürdü ve bu doğrultuda Bağdat ve Şam yönetimlerini desteklemeye devam edeceklerini belirtti. Bununla beraber önümüzdeki dönemde Trump yönetiminin desteğini alan Suudi Arabistan ile İran arasındaki gerilimin ve bölge sathına yayılan vekalet mücadelesinin şiddetlenmesi beklenmektedir. Bu durum İran'da güvenlik kurumlarının, Devrim Muhafızlarının ve güvenlikçi politikalarının öne çıkmasına neden olabilir ve Cumhurbaşkanı Ruhani'nin hem dış politika da hem ekonomide hem de siyasette hareket alanını daraltabilir.⁶¹ Diğer taraftan 1993'ten beri Devrim Muhafızları Ordusundan subayların atandığı Savunma Bakanlığı'na ilk defa düzenli ordudan bir general önerildi. Önceki hükümette Savunma Bakan Yardımcısı olarak görev alan Tuğgeneral Amir Hatami yeni Savunma Bakanı olarak önerildi. Böylece, Devrim Muhafızları 1980'lerden beri ilk defa bir kabineye hiç bakan sokamamıştır.⁶²

Günümüzde İsrail dışında en çok Yahudi nüfusu barındıran İran'da, İslam Devrimi sonrası ülkedeki farklı azınlık gruplarına karşı ayrımcı politikalar uygulanmış olsa bile hâlihazırdaki İran Anayasasında sadece Yahudi, Hıristiyan ve Zerdüştler ülkeyi oluşturan 13 kurucu unsur arasında sayılmakta ve bu grupların kendi aralarındaki münasebetlerine karışılmamakla birlikte dini eğitimlerine müdahale edilmemektedir. Bu durum, İslami rejimin aslında görüldüğünün aksine diğer dini azınlıklarla iyi ilişkiler kurduğunu göstermektedir.⁶³

2.1.2. İran Dış Politikası

Dış politika analizi başlığı altında toplanabilecek çalışmalar, uluslararası politika literatüründe önemli bir yer tutmaktadır. Bu çalışmaların açık ya da örtülü bir biçimde, devletin uluslararası politikanın tek olmamakla beraber en önemli aktörü olduğu varsayımından hareket ettikleri söylenebilir. Zira yaygın kullanımda dış politika deyimi, sadece devletlerin kendi dışlarındaki birimlere yönelik tutum ve davranışlarını nitelemek

⁶¹ Sinkaya, B. (2017). "Cumhurbaşkanlığı Seçimi Sonrası İran Siyaseti". *Ortadoğu Analiz Dergisi*, 9(78-79).

⁶² Sinkaya, B. (2017). "II. Ruhani Hükümeti" *Ortadoğu Analiz Dergisi*, 9(78-79).

⁶³ Oruç, H. (2016). "Stratejik Ortaklıktan Radikal Söyleme Evrilen İlişkiler Örneği; 1979 Sonrası İsrail-İran İlişkileri". *Bilgi*, 33, 22

için kullanılmaktadır. Bir başka ifadeyle, dış politika analizi kapsamına giren çalışmalar, esas itibariyle devlet-merkezli bir bakış açısını yansıtmaktadırlar.⁶⁴

İran, Ortadoğu bölgesinde, önemli bir bölgesel aktördür. Jeopolitik yapısı, toprak bütünlüğünü güvence altına alma isteği, olumsuz tarihsel tecrübeler, diğer imparatorluklar ile tarih içerisinde yaşanan rekabet, Batılı ülkelerin İran'ın içişlerine müdahaleleri, İran'ın etnik yapısının heterojen olması, Şii İslam anlayışı ve ekonomik yapısı gibi faktörler, İran dış politika yapım sürecini derinden etkilemektedir. Bölgesel üstünlük arzusu, İran dış politikasının uzun yıllardır var olan bir özelliğidir. Uzun tarihsel geçmişinden ve jeo-stratejik açıdan oldukça önemli olan coğrafyasından ötürü, İran, kendisini Körfez bölgesinin geleceğini belirleyen yegane güç olarak görmekte ve kadim medeniyetinden ötürü, kendisini mevcut devlet topraklarının ötesinde etkiye sahip bir aktör olarak algılamaktadır.⁶⁵

İran nüfusunun %89'u Şii, %9'u Sünnilerden oluşmaktadır. Şii inancına göre yönetilen İran'da, Dini Lider olarak ifade edilen Velayet-i Fakih ülkenin başında bulunmakta ve kayıp olan imamın temsilcisi olarak önemli yetkilere sahip bulunmaktadır. Dolayısıyla İran dış politikasının belirlenmesinde Şii ideolojinin önemli bir yeri vardır. Diğer taraftan İran tarihi itibariyle 6,7 bin yıllık bir geçmişe sahip olmasıyla köklü bir medeniyettir. Bu tarihi bu geçmişini İran dış politikasının daha iyi anlaşılması için çok önemlidir.⁶⁶

Cumhurbaşkanı İran'ın dış politikasını belirleme ve yönetme yetkisine sahiptir. Cumhurbaşkanlığı yürütme gücünün merkezinde yer almaktadır. Ulusal güvenlik Konseyi de Cumhurbaşkanlığı'nın kontrolü altındadır. Konsey dış politika gelişmelerinin görüşüldüğü temel organdır. Konsey'de Dini Lider'in temsilcisi de yer almaktadır ve bu sayede Dini Lider dış politika planlama sürecini etkileme gücüne sahip olmaktadır. Dini Lider, dış politikayı tartışabilir, eleştirebilir ve hatta bazı tavsiyelerde bulunabilir. Dışişleri Bakanlığı dış politika gelişmelerini doğrudan Cumhurbaşkanı'na rapor etmektedir. Çünkü Cumhurbaşkanı Bakanlar Kurulu'nun başkanıdır. Dışişleri Bakanlığı dış politikayı yürütmekle yükümlüdür. Ancak dış politikanın uygulanmasını Cumhurbaşkanlığı bürokratları gözlemekte ve kontrolü altında tutmaktadır.⁶⁷

⁶⁴ Sönmezoglu, F. (2005). **Uluslararası Politika ve Dış Politika Analizi** (Dördüncü Baskı). İstanbul: Filiz Kitabevi, 165.

⁶⁵ Efeğil, E. (2012). "İran'ın Dış Politika Yapım Sürecini Etkileyen Unsurlar". **Ortadoğu Analiz**, 4(48), 53.

⁶⁶ Koca, S. M. (2011). Ortadoğu Alt Sisteminde İran Dış Politikası. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sakarya.

⁶⁷ Efeğil, E. (2012). "İran'ın Dış Politika Yapım Sürecini Etkileyen Unsurlar". **Ortadoğu Analiz**, 4(48), 62.

İran, Şiiliğin siyasi anlamda temsil edildiği tek ülke konumundadır. İslam devrimi ile bu siyasi yapıya kavuşan ülkenin ana dış politikasından biri özellikle Şii nüfusun olduğu ülkelere rejim ihracı politikası olmuştur. Bu bağlamda İran dış politikasını belirleyen temel dinamiklerden biri de söz konusu bu resmi ideolojidir.⁶⁸

2.1.2.1. Soğuk savaş dönemi İran dış politikası

İkinci Dünya Savaşının sona ermesiyle 1945'ten 1991 yılına kadar olan süreçte, bu savaştan iki başat güç olarak çıkan ABD ve SSCB'nin güç mücadelesine dayanan iki kutuplu bir yapı uluslararası sisteme hakim olmuştur. Bu güç mücadelesinin casusluk ve propaganda savaşı ile nükleer silah ve uzay yarışı şeklinde gerçekleşmesi, doğrudan karşı karşıya gelinmesinden kaçınılması, sıcak çatışmalardan kaçınılması ve kaçınılmadığı durumlarda da küçük çaplı çatışmaların olması gibi sebeplerden dolayı "Soğuk Savaş Dönemi" olarak da adlandırılmıştır.⁶⁹

İran, jeopolitik bakımından dünyanın en gergin ve çatışmaya yatkın bölgesinde yer almıştır. Günümüzde İran kuzeyden, dünya güçlerinin hegemonik rekabetinde ve petrol sanayinde önemli bir yer kazanmaya başlayan Orta Asya ve Kafkasya ile komşudur. Yeni "Kuzey Denizi" sayılan Hazar'a kıyısı bulunmakta ve güneyde sıcak sulara ulaşması ülkeye bölge ulaşımında ilgi çekici bir konum kazandırmaktadır. Güneyden ise dünyanın en büyük petrol ve gaz rezervlerine sahip olan Körfez Bölgesinde en uzun kıyıya sahiptir. Kısaca, İran Ortadoğu'da önemli konuma sahiptir. Bu stratejik konum İran'ı süper güçlerin rekabet alanına çevirmekle birlikte bölgede yaşanan gerginliklerin etkisi altına sokmuştur. Günümüzde İran komşu ülkeleri ile geliştirdiği ilişkiler sonucunda komşulardan ileri gelecek herhangi bir tehlikeden güvenlikte olmuş, fakat nükleer programı nedeniyle Körfez Bölgesinde konuşlanan ABD kuvvetlerinin askeri müdahalesi ile karşı karşıya kalmıştır. İran jeopolitiğinin diğer bir özelliği bu ülkenin komşularında yaşanan gerginliklerdir. Irak parçalanmanın eşliğindedir ve ülke içinde iç çatışma yaşanmaktadır. Pakistan aşırı İslamcı gruplar, iktidar ve muhalefet arasındaki çatışmaya sahne olmaktadır. Bu ülkenin nükleer silahlarının, terörist grupların eline geçmesi riski İran'a büyük bir tehdit oluşturmaktadır. Afganistan'da bir taraftan Taliban yandaşları güç kazanmakta ve diğer taraftan İran'a müdahalede bulunabilecek bir ABD ve müttefik kuvvetleri konuşlanmış bulunmaktadır.

⁶⁸ Koca, S. M. (2011). Ortadoğu Alt Sisteminde İran Dış Politikası. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sakarya.

⁶⁹İnternet: Akbulut, U. (Haziran, 2016). "Atom Çağı ve Soğuk Savaş Nedir?" Web: <http://www.uralakbulut.com.tr/wp-content/uploads/2009/11/ATOM-%C3%87A%C4%9EI-VESO%C4%9EUK-SAVA%C5%9E-NED%C4%B0R.pdf> adresinden 09 Haziran 2018'de alınmıştır.

Azerbaycan ve Ermenistan, Karabağ konusunda anlaşmazlık yaşamaktadır. Tüm bu karamsar tabloya karşın birçok uzmana göre İran'ın jeopolitik durumu eskiye göre daha olumludur. Bu sorunların aşılması dış politikada daha esnek ve uzlaşmacı hareket etmeyi gerektirmektedir. Dış politikada bu etmen, devrimci gruplarla ilişkilerde Irak başta olmak üzere bölge ülkelerinde kimi gruplarla ilişkilerin geliştirilmesini, Körfez ülkeleri ile ilişkilerde ABD nüfuzunun azalmasına çalışılmasını, Ortadoğu ülkeleri ile ilişkilerde ise İsrail'in kuşatılmasını, Filistin sorununda İsrail'in bölgede ittifak arayışlarına karşı ittifaklar geliştirilmesini ve ABD ile ilişkilerde ise bu ülkenin bölgedeki nüfuzunun azalmasına çalışılmayı gerektirmektedir.⁷⁰

İkinci dünya savaşından sonra, İran dış politikası üç temel stratejiyi sırasıyla benimsemiştir: Batılı ülkeler ile isteksizce işbirliği, tarafsızlık ve Batılı ülkeler ile sürtüşme. Diğer bir ifadeyle, Soğuk Savaş sırasında İran dış politikası, önceleri ABD ile stratejik işbirliğini benimsemiştir. 1950'lerde, Sovyetler Birliği'nden ötürü İran, ABD'nin stratejik müttefikiydi. ABD için de İran, Ortadoğu bölgesinde Sovyet etkisini sınırlamak için dayanak haline gelmişti. Ancak 1979 İslam Devriminden sonra, İran, ABD ve Batılı müttefiklerine yönelik karşıtlık politikasını izlemiştir.⁷¹

Dönemsel olarak İran dış politikasını incelersek, öncelikle karşımıza Başbakan Musaddık çıkmaktadır. Başbakan Musaddık dış politikasını oluştururken sömürgecilik karşıtı söylemi İran milliyetçiliği ile birleştirdi ve hem Batı dünyası hem de Sovyetler Birliği ile ilişkilerini muhafaza ederken, Batılı ülkelerin İran siyasetindeki etkisini azaltmaya gayret etti. Musaddık'a göre Anglo-İran petrol şirketi İran'ın egemenliğini ihlal eden bir araç idi. Şah dönemine baktığımızda Şah Pehlevi, İran dış politikasını kendi yöntemini pekiştirmek, ekonomiyi ve güvenlik birimlerini modernleştirmek ve uluslararası siyasette İran'ın imajını pekiştirmek için bir araç olarak kullanılmıştır. 1941-1953 döneminde Şah ABD ile stratejik ittifak ilişkisi içerisine girdi. 1953-1962 döneminde, Şah, bir yandan ülkesini Sovyetler Birliği'ne karşı kullanabilecek Amerikan askeri üssü haline getirmemeye gayret etti, diğer yandan Ortadoğu bölgesinde ABD'nin temel amaçlarını destekledi: Sovyetler Birliği'ni çevrelemek, İsrail'i korumak ve Basra Körfezi'nden ucuz petrol sevkiyatını temin etmek idi. 1962-1979 döneminde İran Moskova ile dostane ilişkilerini sürdürürken, ABD ile yakın işbirliğini muhafaza etti. Bu sayede İran Washington'dan daha fazla tavizler elde etmeye,

⁷⁰ Kashef Asl, N. (2011). "İran İslam Cumhuriyeti Dış Politikasının Oluşumunu Etkileyen Etmenler: Bir İranlı Görüşü", Yılmaz, T. ve Şahin, M. (Editörler). Ortadoğu Siyasetinde İran. Birinci Baskı. Ankara. Barış Kitap, s.144-145.

⁷¹ Efeğil, E. (2012). "İran'ın Dış Politika Yapım Sürecini Etkileyen Unsurlar". **Ortadoğu Analiz**, 4(48), 64.

diğer yandan Sovyetlerden kendisine karşı yıkıcı eylemlerde bulunmama sözü almaya gayret ediyordu.⁷²

Kısacası 1953-1979 döneminde Şah yönetimindeki İran'ın başta ABD olmak üzere Batı ile yakın ilişkileri yürüttüğü, bu çerçevede Bağdat Paktı, CENTO ve Kalkınma için Bölgesel İşbirliği örgütüne üye olduğu ve bölgede, özellikle Körfez'de, bir nevi "ABD'nin jandarması" rolünü üstlendiği bir dönemdir. Başkan Carter ve eşinin 1979 yılbaşını Tahran'da Şah ve ailesi ile geçirmesi basında da yer almıştır. Bu dönem aynı zamanda 1970'lerin ortalarından itibaren İran'ın bazı Batı ülkelerinin de katkısı ile nükleer programına başlamasına tekabül etmektedir.⁷³

2.1.2.2. Devrim sonrası İran dış politikası

İran'da 1979 yılının Şubat ayında gerçekleşen İslam Devrimi bölgesel ve uluslararası alanda büyük yankı uyandırdı. Soğuk Savaş ve iki kutuplu dünya anlayışının hakim olduğu dönemde İran'da meydana gelen devrim sadece İran'ın içerisine değil, dış dünyaya dair de yeni söylem ve yaklaşımıyla iki kutbun dışında bağımsız bir dış politika iddiasını güdüyordu. Dış politikasının teorik çerçevesini bu iddia ekseninde "devrimci" bir bakış açısıyla oluşturma gayretine giren İran, özellikle İmam Humeyni döneminde söz konusu söylemi pratize etme yoluna gitti. Sonraki dönemlerde ise her ne kadar teorik açıdan ilk dönem söylemlerinden vazgeçmediyse de pratikte bazı değişimlere uğradı ve bugüne kadar farklı açılımlara girdi.⁷⁴

1979 Devrimi sonrasında İran'da yönetimi ele geçiren ve teorisyenliğini yaptığı "Velayet-i Fakih" sistemini yeni rejimin temel dinamiği haline getiren Ayetullah Humeyni, bu şekilde dini hükümlerin ve kurumların devlet idaresinde etkin olduğu bir yapı kurmuştur. Başta Humeyni olmak üzere, devrimci ideolojiyle kurulan yeni İslam Cumhuriyeti'nin liderleri ise, devrimin başta Şii nüfusun yoğun olarak yaşadığı Körfez ve Ortadoğu ülkeleri olmak üzere, diğer Müslüman toplumlara da yayılması gerektiğini savunmaktaydı.⁷⁵

⁷² Efeğil, E. (2012). "İran'ın Dış Politika Yapım Sürecini Etkileyen Unsurlar". **Ortadoğu Analiz**, 4(48), 65-66.

⁷³ Bilgesam Dış Politika ve Savunma Araştırmaları Grubu. (2015). İran İslam Cumhuriyeti: İran Dış Politikasının Genel Görünümü, Nükleer Politika ve Türkiye ile İlişkiler, Ankara: Bilgesam, Web: <http://www.bilgesam.org/incele/2110/--2--iran-islam-cumhuriyeti--iran-dis-politikasinin-genel-gorunumu--nukleer-politika-ve-turkiye-ile-iliskiler/#.WwpmLe6FPIU> adresinden 12 Haziran 2018'de alınmıştır.

⁷⁴ YeğİN, A. (2014). "Devrimin 35. Yılında İran Dış Politikası". **SETA Perspektif**, 32.

⁷⁵ Koç, M. A. (2010). Türkiye'nin Güvenlik Algılamaları Açısından 1979 İslam Devrimi Sonrası İran Dış Politikası. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Polis Akademisi Başkanlığı Güvenlik Bilimleri Enstitüsü, Ankara.

Din bireylerin ve toplumların hayatlarında önemli etkiye sahip olduğu gibi devlet yönetiminde bulunan karar alıcıların dini düşünceleri de dış politikada önemli bir etkiye sahiptir. Çünkü sahip oldukları dini düşünceler, karar alıcıların kişiliklerini, tarihsel perspektiflerini ve politik kararlarını etkileyerek, bunların şekillenmesinde önemli rol oynamaktadır. İran’da karar alma mekanizmasının başında bulunan Ayetullahların inançları, hem İran’ın iç politikasını hem de dış politikasını derinden etkilemektedir. İran’da devlet adamlarının ve dış politika yapımcılarının dini inançları dikkate alınmadan bir dış politika kararı almaları oldukça zordur.⁷⁶

İran İslam Cumhuriyeti’nin dış politikasını belirleyen en önemli etken devrim ideolojisidir. Bu ideoloji devrimin lideri Ayetullah Humeyni tarafından formüle edilmiştir. Bu ideolojinin dış politikaya yansıyan temel özellikleri arasında, müstekbir-mustazaf ayrımı, monarşi, ABD, İsrail, kapitalizm ve sosyalizm karşıtlığı bulunmaktadır. Müstekbir-mustazaf ayrımı İslam’ın hak-batıl ayrımından ilham alan bir kavramsallaştırma değildir. Buna göre, tüm insanlığı sömürmeye çalışan, onların ulusal ve kişisel varlıklarında gözü olan, bunun için her türlü kötülüğü yapan veya yapmaya hazır olan müstekbirler ile varlıkları elinden alınmış, zayıf bırakılmış, hakları gasp edilmiş mustazaflar arasında kıyasıya bir savaş vardır. Bu savaşta ABD, İsrail, Rusya ve kısacası egemen güçler müstekbirler tarafında, başta İran olmak üzere sömürülen ülkeler ve halklar ise mustazaflar tarafında resmedilmektedir. İslam dünyası açısından ise Müslümanların iradelerine muhalif olarak işbaşına gelen monarşiler ile diktatörler müstekbir, geniş halk kitleleri ise mustazaflar olarak değerlendirilmektedir.⁷⁷

İran sahip olduğu jeostratejik konum, önemli enerji kaynakları ve kendine özgü siyasi yapısıyla bugün olduğu gibi geçmişte de dünyanın gündeminde olmuştur. Özellikle 1979 yılında yaşadığı İslami devrimle monarşik yapıdan ideolojik bir cumhuriyete dönüşmesi İran için en önemli kırılma noktalarından birini oluşturmuştur. Devrim sonrası rejim ihracı tehdidiyle, içinde Şii nüfus barındıran Ortadoğu’daki ülkeler için bir tehdide dönüşen İran, 2001 yılında meydana gelen 11 Eylül saldırıları sonrasında ABD tarafından ‘Haydut Devletler’ listesine eklenmesiyle ve özellikle sahip olmaya çalıştığı nükleer güç nedeniyle bugün birçok ülke ve uluslararası örgüt tarafından tehdit olarak görülmektedir. Bu bağlamda

⁷⁶ Şahin, M. (2016). **Din-Dış Politika İlişkisi ABD Örneği** (İkinci Baskı). Ankara: Barış Platin Kitabevi, Ankara, 119-120.

⁷⁷ Gündoğan, Ü. (2011). “Geçmişten Bugüne İran İslam Devrimi: Genel Değerlendirme”. **Ortadoğu Analiz**, 3(29), 97.

İran dış politikasını; Şiilik, siyasi yapı gibi içsel faktörler etkilediği gibi uluslararası sistemde hakim güçler ve bölge ülkelerinin etkisi gibi dışsal faktörler de etkilemektedir.⁷⁸

Devrim sonrası dönemde İran dış politikasını şekillendiren bazı temel unsurlar bulunmaktadır. Bunlar kısaca; Jeopolitik durum, siyasi kültür, toplumsal değerler, tarihsel tecrübeler, heterojen etnik yapı, Şii İslam anlayışı, sosyal yapı, sahip olduğu doğal kaynaklar, ekonomi ve petrol gelirleri ve yürütülen nükleer faaliyetler olarak özetlenebilir. Bunların yanı sıra İran'ın kendine has siyasi yapısı da karar verme sürecini oluşturması ve şekillendirmesi bakımından İran dış politikasını etkileyen önemli bir etken olarak karşımıza çıkmaktadır.⁷⁹

Yukarıda bahsi geçen içsel faktörlerin yanında, Soğuk Savaş dönemi iki kutuplu sistem ve Soğuk Savaş sonrası oluşan tek kutuplu uluslararası sistem, İran dış politikasını belirleyen dışsal faktörler arasındadır. Bunun yanında bölge ülkeleri içinde Körfez ülkelerinin İran'a karşı geliştirdikleri dış politik yönelimler, diğer yandan Ortadoğu'da güç dengesi adına Türkiye ve Irak'ın dış politik açımları da İran dış politikasını etkileyen faktörler arasındadır. Ortadoğu'da 1948 yılında bölgenin siyasi sosyal ve dinsel dokusuna uyum sağlayamayan İsrail devletinin kurulması, özellikle devrim sonrası ideolojik kaygılarla dış politika üreten İran'ın İsrail'e karşı husumete dayalı bir dış politika üretmesine sebep olmuştur. ABD dış politikasında karar alma mekanizmasında önemli bir işlev gören lobiler içinde İsrail lobisinin en güçlü siyasi eksenini oluşturması, Ortadoğu bölgesinde ABD'nin İsrail yanlısı bir politika üretmesine neden olmaktadır. Bu durum özellikle 11 Eylül olayları sonrasında ABD'nin Afganistan ve Irak'a yerleşerek adeta İsrail'in korumacılığını bizzat üstlenmesi sonucunu doğurmuştur. Elbette ki ABD'nin Afganistan ve Irak'a müdahale etmesinin siyasi ekonomik birçok sebebi vardır. Fakat İsrail'in bölgedeki güvenliğinin tesis edilmesi de müdahale sebeplerinden biri olarak rahatlıkla ifade edilebilir. Dolayısıyla İran dış politikasının şekillenmesinde İran-İsrail, İran-ABD ilişkilerinin önemli bir payı olduğu söylenebilir.⁸⁰

İran İslam Cumhuriyeti'nin özellikle ilk on yılındaki dış politikalarında “*devrim ihracı*” çabaları yoğun biçimde yürütülmüştür. Devrimciler yeni cumhuriyetin, başta Müslüman toplumlar olmak üzere, tüm dünyadaki ezilmişlere yardım etmesini, İslami devrimci

⁷⁸ Koca, S. M. (2011). Ortadoğu Alt Sisteminde İran Dış Politikası. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sakarya.

⁷⁹ Efeçil, E. (2012). “İran'ın Dış Politika Yapım Sürecini Etkileyen Unsurlar”. **Ortadoğu Analiz**, 4(48), 55.

⁸⁰ Koca, S. M. (2011). Ortadoğu Alt Sisteminde İran Dış Politikası. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sakarya.

hareketlerin koruyuculuğunu üstlenmesini temel hedef olarak belirlemişlerdir. Elbette, bunu yaparken sadece barışçıl yöntemlerin kullanılmasını bir zaruret olarak görmüşlerdi, zira güç kullanılarak ele geçen iktidarlar meşru kabul edilemezdi. Bu boyutu ile İranlı liderler, devrim ihracından çok İslam ve ezilenler arası dayanışma kavramını öne çıkarmışlardır.⁸¹

Devrim sonrası İran'ın kurucu felsefesinin ve devletin İslâmî ideolojisinin anlaşılması Humeynî gibi paradigmatic bir şahsiyetin anlaşılmasına bağlıdır. Zira Âyetullâh Humeynî 1979 Devrimi'nin ve İran İslâm Cumhuriyeti'nin yaşayan sembolü ve mimarıdır. Hatırlanmalıdır ki toplumların tarihi gibi fikirlerin tarihi de kırılmaların tarihidir. Humeynî gibi şahsiyetler düzeyinde de bunu söylemek mümkündür.⁸²

Humeyni döneminde İran dış politikası ideolojik ve devrimci bir eksenle rejim ihraç politikası ve batı karşıtlığı temeline dayanmıştır. Uluslararası alanda iki kutuplu sistemin hakim olduğu bu dönemde Humeyni yönetimi başlarda “ne batı ne doğu sadece İslam” söylemi temelinde bağımsız bir dış politika yolunu seçse de sonrasında hem ABD hem de SSCB karşıtı söylemlerde bulunmuştur. Ancak Humeyni'nin ABD'ye olan karşıtlığı ABD'nin Şah rejimi ile daha yakın ilişkiler içerisinde olmuş olmasından dolayı daha fazla olmuştur. Nitekim Humeyni'nin ABD'yi “büyük şeytan” olarak tanımlarken, İsrail'i “küçük şeytan” olarak tanımlaması ABD karşıtlığının daha fazla olduğunu göstermektedir. Humeyni yönetimindeki İran'ın yürüttüğü ABD, SSCB ve Batı karşıtı politikalar ve Devrim ihraç politikasının bir sonucu olarak İran uluslararası alandan izole olmaya başlamıştır. Buna cevaben Humeyni bir konuşmasında “Bağımsız olmak için izole olmalıyız.” diyerek izole olmaktan korkmadığını dile getirmiş ve izole olmayı bir avantaj olarak görmüştür. Ancak 1983 yılına gelindiğinde hala süren Irak-İran savaşının ve iç dinamiklerin etkisi ile İran “Açık Kapı” politikasına yönelmeye başlamış ve izolasyondan kurtulmaya çalışmıştır.⁸³

Dolayısıyla, Humeyni dönemi (1979-1989) İran dış politikası devrimci idealizm ile realizmin iç içe geçtiği iki ayaklı bir yapı içerisinde gelişti. İdeolojinin ağır bastığı birinci ayakta (1979-1984) devrimin itici gücü ve ideolojik coşkusu pragmatist ve akılcı düşünce ve davranışlara üstün geldi. “Ne Doğu Ne Batı” politikasıyla ve devrim ihracı girişimiyle paralel olarak çatışmacı ve izolasyonist bir dış politika izlendi. Realizmin ve pragmatizmin

⁸¹ Gündoğan, Ü. (2011). “Geçmişten Bugüne İran İslam Devrimi: Genel Değerlendirme”. **Ortadoğu Analiz**, 3(29), 98.

⁸² Sarı, İ. (2015). “1979 Devrimi Sonrası İran'ın Rejim Paradigması ve Dış Politika Yönelimleri”. **Türkiye Ortadoğu Çalışmaları Dergisi**, 2(1), 102.

⁸³ Özdemir, D. M. (2016). Karar Verme Teorileri Bağlamında Soğuk Savaş Sonrası Dönemde İran Dış Politikası. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Bursa.

ağır bastığı ikinci ayakta (1984-1989) ise, zaman zaman etkisi artan ideoloji ve devrimci coşkuya rağmen (İran'ı dış politikada giderek zorlamaya başlayan İran-İrak Savaşı'nın etkisiyle ve değişen dünya ve bölge koşullarına bağlı olarak ortaya çıkan rejim güvenliği ve ülkenin bütünlüğünün korunması gibi endişelerle) daha esnek ve ılımlı politikalar izlendi. Bu politikalardan hangisinin öncelikli olarak uygulanacağı ise iç iktidar mücadelelerine uluslararası ve bölgesel duruma, Humeyni ve radikal grupların İran'ın gücünü algılama biçimlerine bağlı olarak değiştirdi.⁸⁴

Humeyni'den sonraki sekiz yıllık döneme damgasını vuran, İran'ın en popüler yetenekli politikacısı Rafsancani dönemi "İkinci Cumhuriyet" adıyla da anılan, bir nevi devrimin "nekahat" dönemi idi. Bu dönemin ana sorunu İslam Cumhuriyeti'nin Humeynizmi aşım aşamayacağı oldu. 1980'lerde dış politika tamamen ve tek başına Ayetullah Humeyni tarafından belirleniyordu. Humeyni sonrası dış politika ise ikisi de din adamı olan Fakih (Rehber) Ayetullah Ali Hamaney ile Cumhurbaşkanı Hüccetülislam Rafsancani arasındaki işbirliği ile belirlenmeye başladı. İkilinin arasında zaman zaman görüş farklılıkları olsa da, gerek Rafsancani gerekse Hamaney çatışma ortamına girmeden sorunları çözüme yoluna gitmişlerdir.⁸⁵

Rafsancani dönemiyle başlayan İran'ın dış dünyadan izole yapısını kırmaya yönelik politika üretme çabası, Hatemi dönemiyle doruğa ulaşmıştır. Gerek çevre ülkelerle ilişkiler gerekse başta ABD, AB, Japonya, Rusya ve Çin'le olan ilişkiler konusunda adımlar atılması beklenmekteydi. Öte yandan Salman Rüşdi olayı, İran'ın desteklediği öne sürülen terörist faaliyetler, nükleer enerji mevzusu, İran'ın çözmesi gereken sorunlar olarak varlığını korumuştur. Tüm bu sorunları çözüme adına, halkın büyük bir desteğini arkasına alan Cumhurbaşkanı Hatemi, dış politika alanında değişim yanlısı bir vizyon benimsemiştir.⁸⁶

Ahmedinejad'ın İran Cumhurbaşkanı olarak seçilmesi ve sonrasındaki süreçte, Hatemi döneminde kriz boyutuna ulaşan nükleer programın çözümünde kullanılan diplomatik araçlar ve bazı noktalarda tavizler verme yolu izlenmemiştir. Ahmedinejad yönetimi ABD ile uzlaşma konusunda çaba göstermekten kaçınmış, dolayısıyla bazı yaptırımlara maruz kalmıştır. Uluslararası kamuoyunun gündeminin değişmez bir parçası olan İran nükleer

⁸⁴ Güler, A. (2010). Devrim Sonrası İran Dış Politikası: 1979-1997, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara.

⁸⁵ Yurdakurban, İ. (2007). Devrim Sonrası İran Dış Politikası: (1979-2005), Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya.

⁸⁶ Dereli, H. (2010). Hatemi Dönemi İran Dış Politikasında Karar Alma Süreci (1997-2005). Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.

sorunu Ahmedinejad dönemi ile krize dönüşerek seyretmiştir.⁸⁷ Mahmud Ahmedinejad'ın cumhurbaşkanı olmasıyla dış politikada “batıyla pragmatist uyum” ve “medeniyetler diyalogu tezi” gibi yaklaşımlar rafa kaldırılmıştır. Bu süreç ile beraber dış politikada geleneksel muhafazakârlardan ayrılan ve Mahmud Ahmedinejad'ın dâhil olduğu “radikal – yeni muhafazakâr yaklaşım” etkili olmaya başlamıştır. Ahmedinejad dönemi İran dış politikasında göze çarpan en önemli unsur dış politika uygulamalarında sertleşme olmuştur. Ahmedinejad'a göre İran her zaman ABD ve onun bölgesel müttefiki İsrail'in hedefinde olmuştur. Cumhurbaşkanı Ahmedinejad ses getiren ilk çıkışını Ekim 2005'de başkent Tahran'da gerçekleşen “Siyonizmin Olmadığı Bir Dünya” başlıklı konferansta yapmıştır. Ahmedinejad, İsrail'in ortadan kalkmasının başta Filistin olmak üzere İslam dünyasının da kurtuluşu anlamına geleceğini savunmuştur.⁸⁸

Ruhani döneminde ise dış politika Ahmedinejad döneminin tam tersi bir politika anlayışına sahiptir. Hasan Ruhani ülkesinin içinde bulunduğu kötü duruma rağmen önceliğini dış politikaya vermiştir. Bu dönemde dış politikada daha yapıcı olma yoluna gidilmiş, müzakereler gerçekleştirilmiştir. Bunun en net örneğini ise nükleer faaliyetlere yönelik 2013 yılında P5+1 ülkeleriyle imzalanan Cenevre Anlaşmasında görebilmekteyiz.

21.yüzyıl perspektifinde incelendiğinde uluslararası siyasi düzenin geçiş aşamasında olduğu gözlemlenip; bu sürecin çok kutuplu bir dünyaya doğru evrildiği anlaşılacaktır. Bugün uluslararası arenada ABD ile rekabet edecek düzeyde birçok aktör bulunmakta; gelişmekte olan ülke niteliğine haiz birçok ülke de bu yolda emin adımlarla ilerlemektedir. Pekin ve Moskova, Washington'a rakip birer küresel aktör olarak konumlarını pekiştirmektedir. Ekonomisine ek olarak Japonya, siyasi ve askeri alanlarda önemli gelişmelere imza atarak çok yönlü küresel bir güç olarak karşımıza çıkabilir. Söz konusu devletlerin yanı sıra birçok devlet günümüzde 21. yüzyıl uluslararası siyasal sisteminde önemli birer dış politika aktörü olarak adını duyurmaya çalışmaktadır. Söz konusu düzenin farkında olan ve uluslararası bağlamda serbest hareket etme fırsatını yakalayan İran, bu bağlamda Rusya ve Çin'le yakın ilişkiler kurmaktadır. Sahip olduğu imkan ve kaynakları (enerji kaynakları, maden, deniz ürünleri, bilimsel ve teknik yeterlilik, insan kaynakları, derin tarih, coğrafi konum, siyasi ağırlık, askeri güç) bu anlamda devreye sokan Tahran yönetimi, Ahmedinejad'ın iktidara

⁸⁷ Göktaş, K. (2014). İran Dış Politikasında Mahmut Ahmedinejad Dönemi (2005-2012). Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Üniversitesi, Edirne.

⁸⁸ Yapıcı, Y. E. (2015). Ulusal Güvenlik Bağlamında İslam Devrimi Sonrası İran Dış Politikası: Mahmud Ahmedinejad Dönemi Örneği. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Yalova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yalova.

gelmesiyle benimsenen “Yirmi Yıl Stratejisi” kapsamında Ortadoğu, Güney Asya ve Kafkasya jeopolitiğinde 2025 yılının en başarılı ve güçlü devleti olma yolundaki ilk adımı atmıştır.⁸⁹

2.1.3. İran’ın Ortadoğu Politikası

İran Ortadoğu’daki en karmaşık güç odaklarından biridir. Derin tarihi hafızası, köklü devlet geleneği ve kültürüyle incelenmesi zor olan bir ülkedir. Fakat İran’ı anlamadan Ortadoğu’daki dengeleri ve günümüzde gelişen olayları anlamak mümkün değildir.⁹⁰

Ortadoğu coğrafyasının genel siyasi tarihine göz gezdirildiğinde demokratik bir sistemle yönetimin söz konusu olmadığı görülecektir. Bu kadim bölgede yer alan devletler, uzun bir zaman ya diktatörlükle ya da monarşi ile yönetile gelmişlerdir. Bu durum söz konusu ülkelerin dış politik yaklaşımlarının diktatörlerin kişisel istekleri doğrultusunda şekillenmesine sebep olmuştur. İran’ı da diktatörlükle yönetilen bu ülkeler grubuna dâhil etmek pekâlâ mümkündür. 1502 yılında Safevi hanedanının yönetimine giren İran’daki Safevi idaresi 1736 yılına kadar sürmüştür. Kısa süreli olarak Nadir Şah ve Zand hanedanlığı tarafından yönetilen İran’da 1796 yılında Kaçar kabilesi güçlenerek ülkeyi ele geçirmiştir. 1925 yılında Kaçar Hanedanlığının ortadan kalkmasıyla Pehlevi Hanedanlığı kurulmuştur. İran’ın yakın tarihine bakıldığında sürekli olarak dıştan gelen müdahalelerle karşı karşıya geldiğini görürüz. İran’ın Ortadoğu’daki jeopolitik konumu küresel güçlerin bu ülke üzerindeki rekabet alanını sürekli canlı tutmuştur. Dış politikasında da bu müdahalelerin etkisini izlemek mümkündür. Örneğin I. ve II. Dünya Savaşları sırasında iki defa Rusya ve İngiltere tarafından işgal edilme tecrübesini yaşayan İran, bu deneyim ile de dikkatli bir dış politika izleme yoluna gitmiştir.⁹¹

İran, Ortadoğu’da nüfuzunu yaygınlaştırmak ve çıkarlarını korumak amacıyla çeşitli cephelerde angajmana girmiştir. Bugünkü İran birkaç yıl önceki İran’a göre daha fazla öz güven sahibidir. İran, düşük petrol fiyatları ve kendisine uygulanan uluslararası yaptırımlara rağmen bazı ülkelerde nüfuzunu kullanabilen bölgesel bir güç haline gelmiştir. Tahran’ın Ortadoğu politikasına yön veren temel ilkesi Şiiilerin güç kazanmasıdır. Bu nedenle, Soğuk Savaş sırasında Moskova’nın üçüncü dünya ülkelerindeki komünizm faaliyetleri ile ilgili

⁸⁹ İnternet: Elias, F. (Aralık, 2017). “İran Dış Politikasının Küresel Boyutu”. ANKASAM. Web: <https://ankasam.org/iran-dis-politikasinin-kuresel-boyutu/> adresinden 11 Temmuz 2018’de alınmıştır.

⁹⁰ İnternet: Akar, F. “İran’ın Ortadoğu Politikası”. Web: https://www.academia.edu/11476323/%C4%B0RANIN_ORTADO%C4%9EU_POL%C4%B0T%C4%B0K_ASI adresinden 06 Haziran 2018’de alınmıştır

⁹¹ Koca, S. M. (2011). Ortadoğu Alt Sisteminde İran Dış Politikası. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sakarya.

stratejisine benzer şekilde, İran rejimi de Şii partileri ve milis güçlerini koruma altına almıştır. Bu doğrultuda, Suudi Arabistan'ın etkisini azaltmak ve kendi nüfuzunu arttırmak için bölgede savaştan çeşitli grupları desteklemiştir. İran diplomasisi Şii toplumların bir hayli küçük olduğu Kuzey Afrika ve Orta Asya'daki gelişmelere fazla ilgi göstermemiştir; ama yerel halkın Boko Haram askerleri ve ulusal ordu ile çatışmaya girdiği Nijerya'daki durumu çok yakından takip etmiştir. Ayrıca Azerbaycan, Hindistan ve Pakistan'daki İran taraftarı Şii grupları ve din adamlarını desteklemiştir.⁹²

1979 İslam Devrimi'nden itibaren İran "İmparatorluk Hayali"ni gerçekleştirmek için bölgede etkisini arttırmaya çalışmıştır. Bu durum İslam Devrimi'nin ve İran siyasal sistemi çağdaş düşüncesinin bir yansıması olmuştur. İran halkının doğasını ve yönetime karşı tutumunu, aynı zamanda ülkenin tarihi ve coğrafyası da göz önünde bulundurularak, "İslam Dünyası" yönetimi için gerekli esaslar ortaya konulmuştur. Bu bağlamda İran'ın bölgesel güvenliğini sağlamak için önemli mekanizmalar kurulmuştur.⁹³

Avrasya jeopolitiğinde merkezi bir güç olarak öne çıkan İran, köklü uygarlığının, güçlü devlet geleneğinin, zengin kültürünün, geniş ve dağlık coğrafyasının yanında, dış politikadaki derin tarihi hafızasıyla da bilinir. Asya'nın güneybatısındaki ülkenin kuzeyinde Hazar Denizi, güneyinde Basra ve Umman Körfezi vardır. Jeopolitik konumu önemlidir. Hürmüz Boğazı gibi stratejik bir su yolunu denetler. Yüzölçümü 1 milyon 648 bin kilometrekare, nüfusu 75 milyon olan İran; Türkiye, Azerbaycan, Ermenistan, Irak, Pakistan, Afganistan ve Türkmenistan'la komşudur. Enerji zengini olan ülkede, hareketli, canlı, güçlü bir ticaret sermayesi vardır. Rüşvet, yolsuzluk ve usulsüzlük konusundaki tepkiye ve yüksek işsizliğe rağmen, gıda maddelerinin bolluğu, petrol, doğalgaz, elektrik fiyatlarının ucuzluğu, halkın ekonomik olarak görece rahat yaşamasına ve yönetime ilişkin tepkisinin sistem içinde kalmasına neden olmaktadır. İran ordusu savaş deneyimli, güçlü bir ordudur. Ülkenin nükleer faaliyetleri de savunma ve güvenlik alanında caydırıcılığını artırmaktadır. Ayrıca İran, tarihi birikimini, coğrafi konumunu, toplumsal yapısını ve kültürel derinliğini, bölgesel güç olmada başarıyla kullanır. Dış politikada enerji kartını iyi değerlendirir.⁹⁴

⁹²İnternet:<https://www.nato.int/docu/review/2016/Also-in-2016/iran-regional-power-tehran-islamic/TR/index.htm> adresinden 28 Haziran 2018'de alınmıştır.

⁹³ İnternet: Elias, F. (2017). "İran'ın Stratejik Düşüncesinde Ortadoğu". ANKASAM. Web: <https://ankasam.org/iranin-stratejik-dusuncesinde-ortadoğu/> adresinden 11 Temmuz 2018'de alınmıştır.

⁹⁴ Doster, B. (2012). "Bir Bölgesel Güç Olarak İran'ın Ortadoğu Politikası". *Ortadoğu Analiz*, 4(44), 45.

2.2. İsrail

2.2.1. İsrail Tarihi

Dünyanın farklı bölgelerinde çeşitli ülkelerin uyruğu olarak yaşayan Yahudilerin kendilerine ait bir devlet çatısı altında bir araya gelmeleri düşüncesi, yaşadıkları ülkelerde karşı karşıya kaldıkları baskı ve ayrımcılıkla yakından bağlantılıdır.⁹⁵

Dünyanın her tarafına dağılmış (Diaspora) bulunan Yahudilerin milli bir şuur etrafında birleşmeleri, yani Siyonizm hareketinin doğuşu, 19. Yüzyılın ikinci yarısında Avrupa'da hızlanan milliyetçilik hareketleri ile yakından bağlantılıdır. 1881'de Çar II. Alexandr'ın öldürülmesi üzerine Rusya'da yoğun bir Yahudi düşmanlığı (anti-semitizm) ve Yahudilere saldırılar başladı. Bu hadise, Yahudilerin kitleler halinde Rusya'dan başka ülkelere göç etmelerine sebep oldu. Rusya'da başlayan bu anti-semitizm ve göçlerin en mühim neticesi, 1800 yılından beri ilk defa olarak, diasporanın örgütlenmeye başlamasıdır. Bu Yahudi aleyhtarlığı neticesi Yahudiler 1881 yılında Odessa'da "Hovevei Zion" "Zionu Sevenler" veya "Zion aşıkları" adı ile bir dernek kurdular. Bu dernek ile Siyonizm ilk adımını atmış olmaktadır. Çünkü derneğin amacı, Yahudilerin Filistin ve Kudüs'e yerleşmelerini sağlamaktır.⁹⁶

Yahudiler Roma İmparatorluğu'nun Kudüs'ü ele geçirmesi ve ardından üç isyanı bastırmasıyla birlikte dünyanın çeşitli merkezlerinde yaşamlarını sürdürdüler. 19.yüzyıla doğru Yahudilerin devlet kurma düşüncesine ilgiler artmaya başladı. Buna istianen 1897 yılında İsviçre'nin Basel kentinde bir toplantı yapıldı. Toplantı da Dünya Siyonist Örgütü kuruldu. Kurulan teşkilatın başına Theodore Herzl geçirildi ki kendisi Siyonizm üzerine yoğun çalışmaları mevcuttur.⁹⁷

Siyonizm ideolojisi bir Yahudi devleti kurulmasına yönelik bir takım çabalar etrafında birleşmeydi. Theodor Herzl, Viyanalı laik bir gazeteci, çoğunluk tarafından Siyonizmin kurucusu olarak kabul edilir. Siyonizm ayrıca eski Yahudi toprağı olan Filistin de yerleşmeyi ve burada Yahudiler tarafından yönetilen, idare edilen bir Yahudi devleti kurulmasını öneren

⁹⁵ Kemiksiz, N.N. (2016). "Filistin Sorunu". *Akademik Ortadoğu*, 11(1), 135.

⁹⁶ Armaoğlu, F. (1991). *Filistin Meselesi ve Arap-İsrail Savaşları (1948-1988)*. (Birinci Baskı). Ankara: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 12-14.

⁹⁷ İnternet: Türkmen, V. (Haziran, 2012). "İsrail Dış Politikası?". TUİÇ Akademi. Web: <http://www.tuicakademi.org/israil-dis-politikasi/> adresinden 2 Temmuz 2018'de alınmıştır.

bir politika akımıdır. Siyonizm Yahudilere devlet kurulmasına yönelik bir milli-kültürel vizyon temin etmiştir.⁹⁸

Yahudilerin Filistin'e göç etmek istemelerinin arkasında yatan sebepleri kısaca irdelemeye çalışacağız. Yahudilerin Filistin'e göç olayı incelendiğinde üç temel neden ortaya çıkmaktadır. Bunlardan birincisi, Kudüs'ün özelinde Filistin'in Yahudi inancındaki yeri yani dini ve kültürel nedenler; ikincisi, özellikle Fransız İhtilali ile başlayan Avrupa'daki özgürlükçü ortamın milliyetçiliğe dönüşmesiyle Rusya, Orta ve Doğu Avrupa ülkelerinde Yahudilere karşı yapılan baskı, zulüm ve sürgünler yani siyasal nedenler; üçüncüsü ise ekonomik nedenlerdir.⁹⁹

Dünya Siyonist Teşkilatı Başkanı Chaim Weizmann, Filistin'de bir Yahudi yurdu konusunda İngiltere'yi ikna etti. Ancak İngiltere'nin ulusal çıkarları ile Filistin'de Yahudi yurdu fikri örtüşüyordu: Süveyş Kanalı sebebiyle. Yahudi-İngiliz görüşmelerinin ardından İngiltere'nin aldığı birtakım kararlar vardır. İngiltere Dışişleri Bakanı Arthur James Balfour bu kararlarla ilgili ABD Başkanı Wilson'un da onayını aldıktan sonra 2 Kasım 1917'de İngiltere Siyonist Dernekleri Başkanı Lord Rotschild'a bir mektup gönderdi. Mektup, Skyes-Picot Anlaşması ile başlayan sürecin ikinci önemli adımıdır. Bu mektup daha sonra Balfour Deklarasyonu olarak anıldı. Bu irade bölgeye Yahudi göçünü artırdı ve Arap-Yahudi çatışmasının yirminci yüzyıldaki temelini teşkil etti. Balfour Deklarasyonu'nun ardından Yahudiler arasında Siyonist emellerinin gerçekleşebileceği ve buna destek olacağı umudu güçlendi. 1918 yılı içinde de Balfour Deklarasyonu sırasıyla: Fransa, İtalya, ABD tarafından kabul edildi ve desteklendi.¹⁰⁰

Filistin Birinci Dünya Savaşı'na kadar Osmanlı Devleti'nin toprakları içindeyken, savaştan sonra İngiltere'nin manda yönetimi altına geçti. Bölge Ürdün akarsuyu tarafından ikiye bölünür: Akarsuyun batısı Filistin, doğusu ise Ürdün'dür ve bütünüyle bir Arap devletidir. Filistin mandası hükümlerine göre, İngiltere "bölgede bir Yahudi yurdunun kurulmasını sağlayacak, fakat aynı zamanda Filistin halklarının hepsinin medeni ve dini haklarını koruyacak siyasal, yönetsel ve ekonomik koşulları gerçekleştirecekti". Hükmün

⁹⁸ Ünal, D. F. (2017). **Turkey's Relations With Israel in the 2000s: A Constructivist Perspective** (2. Baskı). Ankara: Astana Yayınları, 76.

⁹⁹ Kaygısız, H. (2014). Filistin'e Yapılan Yahudi Göçleri. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Kilis 7 Aralık Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kilis.

¹⁰⁰ Çınar, U. Türkiye Cumhuriyeti'nin Filistin-İsrail Siyaseti ve İsrail'in Tanınması (1920-1950), Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi.

temelindeki büyük çelişki, bugünkü Ortadoğu bunalımlarının çıkış noktasını oluşturmaktadır.¹⁰¹

İngiltere Araplarla Yahudileri uzlaştırmak için Londra'da bir "yuvarlak masa" toplantısı düzenlemeye karar verdi. Londra Konferansı 7 Şubat 1939'da başlayıp 17 Mart 1939'da sona ermiştir. Konferansa sadece Filistin Araplarının temsilcileri değil, Mısır, Irak, Suudi Arabistan, Yemen ve Ürdün delegeleri de katılmıştır. Konferans "yuvarlak masa" etrafında olmadı. Zira Araplar, Yahudi delegasyonu ile aynı masaya oturmayı reddettiler. Bu sebeple, İngiliz hükümeti yetkilileri delegasyonlarla ayrı ayrı müzakere yaptılar. Fakat tarafların görüşlerini uzlaştırmak ve bir neticeye varmak mümkün olmadı. Bu durum karşısında İngiltere, Londra Konferansını kapatmaya karar verdi ve taraflara da, kendisinin hazırlayacağı bir formülü tatbik edeceğini bildirdi.¹⁰² Bu formül, 17 Mayıs 1939'da İngiltere Sömürgeler Bakanı Malcolm MacDonald tarafından hazırlanan ve "MacDonald Beyaz Kitabı (The MacDonald White Paper)" denen resmi belge ile açıklandı. Buna göre İngiltere, on yıl içinde Filistin'e bağımsızlık verecek yani bağımsız bir Filistin devleti kuracaktı. Bunun için de gerek Arapların gerek Yahudilerin yönetime artan biçimde katılımı sağlanacaktı. MacDonald Beyaz Kitabı ne Arapları ne de Yahudileri tatmin etmedi ve Arap-Yahudi çatışması böyle bir ortam içinde 1939 yılında 2. Dünya savaşı çıkıncaya kadar devam etti.¹⁰³

II. Dünya savaşı sonrasında, Milletler Cemiyeti döneminden Birleşmiş Milletlere miras kalan en önemli ve en karmaşık konulardan birisi olarak Filistin sorunu bu örgütün gündemini yoğun bir biçimde işgal etmeye başladı.¹⁰⁴

İngiltere'nin başvurması üzerine 29 Nisan-15 Mayıs tarihlerinde toplanan BMGK (Birleşmiş Milletler Genel Kurulu) Büyük Devletlerin dahil olmadığı bir soruşturma komisyonu kurulmasına ve komisyonun Filistin'e bizzat giderek bir rapor hazırlamasına karar verdi. Komisyon oybirliğiyle bir takım noktaları tesbit etmiş, ayrıca bir çoğunluk ve bir de azınlık raporu hazırlamıştı. Oybirliğiyle benimsenen noktalarda, Filistin'de manda yönetiminin en kısa zamanda sona erdirilmesi ve bağımsızlık tanınması öngörülüyordu. Oyçokluğuyla kabul edilen raporda, Filistin'in aralarında ekonomik birlik bulunan bağımsız Arap ve Yahudi

¹⁰¹ Sander, O. (2009). **Siyasi Tarih 1918-1994** (18. Baskı). Ankara: İmge Kitabevi, 81-82.

¹⁰² Armaoğlu, F. (1991). **Filistin Meselesi ve Arap-İsrail Savaşları (1948-1988)**. (Birinci Baskı). Ankara: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 57-58.

¹⁰³ Pardoğan, B. M. (1993). Başlangıcından Bugüne Filistin Sorunu, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi, İstanbul.

¹⁰⁴ Oran, B. (2015). **Türk Dış Politikası** (20. Baskı). Ankara: İletişim Yayınları, 636.

devletlerine bölünmesi ve Kudüs şehrinin her iki devletin dışında, uluslararası kontrole tabi olması teklif edilmekteydi. 10 Kasım'da ABD ve SSCB'nin, Filistin'in taksimi yolundaki teklifi kabul ettiklerini açıklamaları üzerine İngiltere'de 13 Kasım'da, 1 Ağustos 1948'e kadar Filistin'in tamamen boşaltılacağını bildirdi. BM (Birleşmiş Milletler) Filistin Komitesi'nin yaptığı görüşmelerde son şeklini verdiği taksim projesi, 26 Kasım'da Genel Kurul'a getirildi. Genel Kurul da 30 Kasım'da taksim kararını aldı.¹⁰⁵ Söz konusu karar ile BM, Filistin'in Araplarla Yahudiler arasında paylaşılmasını kabul etmekteydi.¹⁰⁶

BM'nin taksim kararı Arap ülkelerinde tepkiyle karşılanmış ve Amerikan, Sovyet ve BM aleyhtarı gösterilere yol açmıştı. Aralık 1947 başlarından itibaren, Filistin'de Arap ve Yahudiler arasında gittikçe artan bir gelişme gösteren çatışmalar ortaya çıkmıştı. BM'nin taksim kararının uygulanmasını imkansız kılan bu gelişmeler, bir yandan Güvenlik Konseyinde ele alınırken, öte yandan Genel Kurul da durumu görüşmek üzere toplantıya çağrılmıştı. Genel Kurul'un 19 Nisan 1948'de başlayan görüşmeleri, İngiltere'nin Filistin'deki manda yönetiminin resmen sona erdiği 15 Mayıs günü, hiçbir önemli karar almadan süresiz olarak ertelenirken, 14 Mayıs'da Filistin'de İsrail devletinin kurulduğu ilan ediliyordu.¹⁰⁷ Mısır, Suriye, Ürdün ve Lübnan İsrail'e karşı saldırıya geçti. Bir senelik savaşın sonunda 1949'da ateşkes ilan edildiğinde İsrail, BMGK (Birleşmiş Milletler Genel Kurul) tarafından İsrail'e verilen topraklardan daha da fazlasını ele geçirdi. 11 Mayıs 1949'da Birleşmiş Milletlere üye olarak kabul edilen İsrail'i kısa sürede dünyanın birçok ülkesi tanıdı.¹⁰⁸

İsrail, Yahudi devletidir ve kendisini dünyadaki yegâne Yahudi devleti olarak tanımlamaktadır. Bu rolünden ötürü, bütün Yahudi diasporası, özgürce İsrail'e göç etme ve yerleşme hakkına sahiptir. Göç politikası, İsrail yönetimine iki açıdan hizmet etmektedir. Birincisi, İsrail ordusu ve ülkenin ekonomik kalkınması için ihtiyaç duyulan insan gücünü temin etmektedir. İkincisi ise, bu sayede, İsrail'in kendisine has Yahudi kimliği muhafaza altına alınmaktadır.¹⁰⁹

¹⁰⁵ Kürkçüoğlu, Ö. *Türkiye'nin Arap Ortadoğu'suna Karşı Politikası (1945-1970)*, Ankara: Barış Kitap, 20-21.

¹⁰⁶ Şahin, T. Y. (2016). *Türkiye-İsrail Yakınlaşması Denge-Stratejik İşbirliği-Gerilim-Normalleşme*. (2. Baskı). Ankara: Hattuşaş Yayıncılık, 15.

¹⁰⁷ Kürkçüoğlu, Ö. *Türkiye'nin Arap Ortadoğu'suna Karşı Politikası (1945-1970)*, Ankara: Barış Kitap, 25-26.

¹⁰⁸ Ulutaş, U., Bölme, S. M., Demir, G. N., Torlak, F. ve Ziya, S. "İsrail Siyasetini Anlama Kılavuzu". **SETA Raporu**, 22.

¹⁰⁹ Efeğil, E. (2013). "İsrail'in Dış Politikasının Belirleyicileri". **Ortadoğu Analiz**, 5(49), 54.

2.1.2. İsrail Dış Politikası

Genel olarak İsrail'in dış politikasını Morgenthau'un analizindeki *emperyalist ve statükocu dış politika* kategorisi çerçevesinde analiz edebiliriz. Çünkü İsrail Devleti doğuşundan bu yana yayılcı ve saldırgan dış politika izlemektedir. İsrail, ilk önce Arap topraklarını işgal etti ve sonradan işgal edilen topraklarda yeni Yahudi yerleşimlerini inşa etti, onu korumaya çalıştı. İsrail dış politikasının bu özelliği siyonizmin temel ilkelerinden ve ırkçı siyasetinden kaynaklanmaktadır. Bu siyaset ise İsrail devletinin kuruluşundan beri Ortadoğu'da büyük ölçekli dört savaşın patlak vermesine neden olmuştur: 1948, 1956, 1967, 1973. İlk Arap-İsrail savaşı sonunda İsrail, BM tarafından kendilerine verilen Filistin toprağının yüzde 56'sını yüzde 80'ne çıkarmışlardı. Ben-Gurion'un "Statükoyu devam ettirmek söz konusu değildir. Dinamik, genişlemeye yönelik bir devlet meydana getirmek zorundayız" demesi, İsrail dış politikasının emperyalist vizyonda hareket etmekte olduğunu ve "Büyük İsrail" düşüncesini savunduğunu göstermektedir.¹¹⁰

İsrail'in dış politikası ağırlıklı olarak güvenlik endişeleri tarafından şekillendirilmektedir. İsraili entellektüeller için İsrail, saldırgan Arap dünyasında tek başına yaşamak zorundadır. Bu nedenle İsrail'in dış ve güvenlik politikalarının temel hedefleri, müzakereler yoluyla soruna barışçıl çözüm bulmak ve etkili savunma kapasitesini geliştirerek saldırgan emellerin hâkim olduğu bir bölgede güvenliğini güvence altına almaktır. Sonuçta, İsrail'in dış ve güvenlik politikalarını, Arap ülkeleriyle yaşadığı sürtüşmeler ve Filistinliler ile yaşadığı krizler ağırlıklı olarak belirlemektedir.¹¹¹

İsrail'in aşırı güvenlikleştirilmiş bir dış politika üzerinden hareket etmesi ve politikalarını daha çok bölgede mevcudiyetini korumak odağında tutması İsrail'in karşı karşıya kaldığı her meselede sert tutum sergilemesini ve hatta güç kullanımını "normalleştirmiştir". Ayrıca, son dönemde uyguladığı yerleşimci politikası ve yeni toprak kazanımları elde etme çabaları da bölgede durumu daha da içinden çıkılmaz hale getirmektedir. Yahudiler bölgeye yerleşerek ve devlet kurarak Tevrat'ta belirtilen hedeflerini gerçekleştirmiştir. Fakat yerleşimci politikası, topraklarını genişletme çabası ve uluslararası hukuku ve insan haklarını çiğner şekilde aşırı güç kullanımı, İsrail'in Tevrat'la ve "On Emir" ve de uluslararası hukukla bağdaşmayan politikalar izlemesine sebep olmaktadır.¹¹²

¹¹⁰ Muminov, N. (2013). Vladamir Jabotinsky'nin Büyük İsrail Düşüncesi ve İsrail Dış Politikası. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul.

¹¹¹ Efeğil, E. (2013). "İsrail'in Dış Politikasının Belirleyicileri". *Ortadoğu Analiz*, 5(49), 55.

¹¹² Gül, M. ve Yüksel, B. A. (2016). "İsrail'in Dış Politikasını Anlamak: Tevrat, "On Emir", "Vadedilmiş Topraklar" ve Üstünlük". *Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 349.

İsrail'in dış politika analizinin yapılabilmesi için devletin içyapısında yer alan değişik aktörlerin politikanın oluşum sürecini nasıl etkilediklerinin incelenmesi gerekmektedir. Devletin dış politikası, siyasal sistem ve hükümetin yapısı, liderlerin algılamaları ve görüşleri ile çıkar gruplarının karşılıklı etkileşimi çerçevesinde oluşturulmaktadır. Liderlerin dış dünyayı algılama şekilleri, siyasal partiler, başbakan, parlamento, İsrail Savunma Kuvvetleri, toplumdaki sosyal gruplar ve menfaat grupları dış politikanın belirlenmesinde görece olarak değişik seviyelerde pay sahibidirler. Bu kapsamda, İsrail'in dış politikasının incelenmesinde lider görüşlerinin, algılamalarının ve değerlendirmelerinin göz önüne alınması önem arz etmektedir.¹¹³

Din, dış politikada çok önemli bir etki alanı oluşturmaktadır. Dinin iç ve dış politikadaki etki alanının ne denli fazla olduğunu gösteren önemli bir örnek İsrail Devleti'dir. İsrail açıkça bir Yahudi devletidir. Hem ulus hem de devlet kimliği olarak din-Yahudi kimliği İsrail politikalarını yönlendiren önemli bir etkidir. "Seçilmiş millet", "Vadedilmiş Topraklar" inancını Tevrat kökenli olarak gören İsrail, politikalarını da tarihsel ve dinsel paradigmlar üzerinden şekillendirmektedir. İsrail'de hem devletin hem ulusun Yahudi kimliği, siyasal parametrelerin açıklanmasında ve hem iç hem de dış politikadaki tartışmaların ve yorumların yapılabilmesinde ihmal edilmemesi gereken bir konudur. Dinin bir ulusun kimliği olması ve bunun iç ve dış politikaya yansımaları bakımından İsrail'in Yahudi kimliği en önemli örneklerden biri olmaktadır. "Yahudilik" farklı ırk ve uluslardan olsalar bile Musevi dinine inanan insanların oluşturduğu bir topluluktur.¹¹⁴

2.1.3. İsrail'in Ortadoğu Politikası

Bugünün Ortadoğu'su politika yapıcılara eşi görülmemiş zorluklar sunmaktadır. Bölge, daha çok tarihi politikalar ve sosyal geçişler ile ağır sivil savaşlar, yeni bir akım olan aşırı zararlar verme durumu, uzun zamandır üstesinden gelinmeye çalışılan problemlerle bölgesel çatışmalar ile yüzleşmektedir.¹¹⁵

Ortadoğu'nun kalbine yerleşen İsrail, kendini küçük, eşsiz ve bölgesel olarak izole olmuş ve potansiyel düşmanları (çoğu Arap ülkesi İsrail'in varlığını resmi olarak tanımamıştır) tarafından çevrelenmiş bir ülke olarak tanımlamaktadır. İsrail jeostretik çevresini

¹¹³ Ağdemir, A. M. (2014). "Liderler ve İsrail'in Arap Devletlerine Yönelik Dış Politikası". **Bilge Strateji**, 6(11), 54.

¹¹⁴ Orallı, L. E. (2005). "Dinsel Temalar Işığında Yahudilik ve Arz-ı Mev-ud". Yılmaz, T., Şahin, M. ve Taştekin, M. (Editörler), Ortadoğu Siyasetinde İsrail". 2.

¹¹⁵ İnternet:<https://www.brookings.edu/about-the-center-for-middle-east-policy/> adresinden 28 Temmuz 2018'de alınmıştır.

düşmanca, tahmin edilemez, vahşi ve tehlikelerle dolu olarak görmektedir. İsrail kendi tarihinin yanı sıra bu bakış açısının vermiş olduğu sonuç olarak kendini sürekli tehdit altında kalan bir ülke “kuşatılmış mantalitesini” geliştirmiştir.¹¹⁶

İsrail 1948 yılında kuruldu ama kurulduğu gün dahil günümüze kadar çevre ülkeleriyle savaş halinde bir devlettir. 1948, 1967 ve 1973 yıllarında çıkan savaşları bir hatırlayacak olursak İsrail başta Mısır, Ürdün, Suriye, Lübnan ve Irak’la hep savaşmıştır. İsrail haritasına bakıldığında çevresinde neredeyse savaşmadığı ülke kalmadığı görülebilir. Bu savaşlar yeni toprak işgalleri için bir zemin hazırlamış olsa bile, İsrail bu savaşları daha ne kadar sürdürebilir sorusu her zaman akıllara gelmektedir. Bugüne kadar yapıldığı gibi, İsrail’in bu savaşları artık sürdürebilmesi mümkün görülmemektedir. Çünkü doğrudan savaş, gün gelir İsrail’i bölgede müşterek hedef haline getirebilir ve 1187’deki Selahaddin Eyyubi’nin yaptığı Hittin savaşı gibi bir savaş çıkabilir, cihat olgusu güç kazanıp, bırakın işgal edip genişlemeyi, İsrail’i kendi topraklarını koruyamaz hale düşürebileceği değerlendirilmesi de yapılmaktadır. Bu noktada, bölgedeki Müslüman ülkelerin topyekûn bir savaşa girerek İsrail’i yok etmeye çalışması, en büyük endişe olarak ortaya çıkmaktadır. Bu nedenle İsrail doğrudan açıkça bir cepheye girmeyerek Müslüman-Yahudi savaşına yol açmak istememektedir. Bu nedenle İsrailoğulları yeni stratejiler aramaktadır.¹¹⁷

İsrail stratejik düşüncesinde, tüm Arap devletlerinin daha küçük parçalara bölünmesi hep tekrar tekrar görülen bir kavramdır. Örnek vermek gerekirse, Ze’ev Schiff, Ha’aretz’in askeri muhabiri (ve muhtemelen bu konuda İsrail’de en çok bilgiye sahip kişi), bir yazısında Irak’ta İsrail için olabilecek en iyi şeyin, “Irak’ın Şii ve Sünni devletler ve Kürt tarafının ayrılması” olacağını yazmıştır. Aslında planın bu yüzü oldukça eskidir.¹¹⁸

Büyük İsrail, mevcut Arap devletlerinin parçalanarak daha küçük devletlere dönüşmesini gerektirmektedir. Plan, iki ana temel üzerine oturtulmuştur. İsrail hayatta kalabilmek için 1) bölgesel bir imparatorluk olmak ve 2) bütün mevcut Arap devletlerinin dağılarak küçük devletlere dönüşmesi için bütün bölgenin bölünmesini etkilemelidir. Buradaki “küçük” kelimesi her bir devletin etnik ve mezhepsel kompozisyonuna bağlı olacaktır. Sonuç olarak, Siyonist beklenti; mezhepsel ayrılıkları olan devletlerin, İsrail’in uydusu ve ironi bir şekilde ahlaki meşruiyetinin kaynağı olmalarıdır. Bu, ne yeni bir fikirdir, ne de Siyonist stratejik

¹¹⁶ Bertı, B. (2015). “İstikrar Arayışı: İsrail’in Ortadoğu ve Afrika’ya Yaklaşımı”. **Policy Brief**, 198, 1.

¹¹⁷ İnternet:<http://akademikperspektif.com/2013/12/19/ortadoguda-degisen-israil-politikasi> adresinden 18 Temmuz 2018’de alınmıştır.

¹¹⁸ İnternet:<http://www.pau.edu.tr/zyilmaz/tr/sayfa/israilin-ortadogu-projesinde-neler-var> adresinden 5 Ağustos 2018’de alınmıştır.

düşünce sisteminde ilk kez ortaya çıkmaktadır. Aslında, bütün Arap devletlerini daha küçük parçalara bölmek yıllardır sürekli yinelenen bir temadır. Bu açıdan bakıldığında Suriye ve Irak savaşlarının İsrail'in bölgesel yayılcılığının bir parçası olabileceği değerlendirilmesi yapılabilir.¹¹⁹

İsrail'in Ortadoğu politikasının özüne bakıldığında kendilerine kutsal kitapta atfedilen hususları birebir yapmaya çalışmalarında görebilmekteyiz. Nedir peki bu durum? İsrail Büyük İsrail'i gerçekleştirme peşindedir. Nil nehri ile Fırat nehri arasında kalan büyük bölgeye hakim olmayı amaçlamaktadırlar. İsrail'in kuruluş felsefesi de bunu gerektirmektedir. İsrail kuruluşundan bu yana bu ülkü etrafında tüm Yahudileri toplayarak hedefine ulaşmaya çalışmaktadır. Bu isteklilik Yahudi diasporalarında açıkça görülebilmektedir. İsrail diğer taraftan da bir var oluş mücadelesini sürdürmektedir. Çünkü bölgesinin yegane Yahudi devletidir. Ama şansı ise birliktelik sağlayamayan Müslüman devletleridir. Çoğu Arap-Müslüman devletlerinin İsrail'i tanımadığı konusu açıkça ortada durmaktadır.

Ortadoğu yaklaşık bir asırdır kan akışının durmadığı bir bölgedir. Bu akışı artıran tek başına politikalarıyla İsrail midir, yoksa kendi aralarında herhangi bir birliktelik sağlayamayan Müslüman devletler midir? Uluslararası ilişkilerin temel kuramlarından biri olan pragmatizmi rahatlıkla bu bölgede görebiliriz. İran Filistin konusunda Müslüman bir devlet ama Karabağ sorununda Ermenistan savlarını desteklemektedir. Suudi Arabistan ve İran görünüşte ortak düşman İsrail'e sahip. Ama kendi aralarında var olan düşmanlık ise İsrail düşmanlığının daha da üstündedir. İsrail de tam olarak bu noktalarda devreye girmeyi amaçlamaktadır. Devletler arasında var olan problemleri bilmekte, bunları kullanmakta hatta ateşi daha da fazla körüklemektedir. Böl ve yönet siyasetini herkes bilebilir ama İsrail bunu bilmekle kalmaz etkin bir şekilde de kullanır. İşte bu İsrail'in Ortadoğu siyasetinin temel bakış açısıdır.

¹¹⁹ Yinon, O. Büyük İsrail: Ortadoğu için Siyonist Plan (Oded Yinon Planı:1980'lerde İsrail İçin Bir Strateji Raporu).

3. İRAN-İSRAİL İLİŞKİLERİNİN İNCELENMESİ

3.1. İran-İsrail İlişkilerinin Tarihi

Birbiriyle ortak sınırı olmayan, şimdiye kadar direk olarak hiç savaşmamış ve birbirlerinin topraklarında hak iddia etmeyen iki ülke olan İsrail ile İran, esas olarak 1960'lı yıllardaki ABD'nin Sovyetleri çevreleme politikasının bir gereği olarak müttefik denebilecek yakınlıkta bir ilişki kurmuşlardır. Sınır komşularıyla dostça ilişkilerinin mümkün olmaması nedeniyle ilk İsrail Başbakanı David Ben-Gurion'un 1950'li yıllarda geliştirdiği "çevre ülkeler" (the peripheral states) doktrini kapsamında Türkiye ile birlikte İran da partner ülke olarak görülmüştür. Gerçi, İran İsrail'i resmi olarak tanımamıştır ancak o dönemdeki bu ilişkiyi nikâhsız evlilik olarak değerlendiren yorumcular mevcuttur. Ayrıca Irak'ta 1958 yılındaki ihtilalin ardından burada yaşayan Yahudi azınlığın maruz kaldıkları zulümden kurtarılarak İsrail'e güvenli bir şekilde transfer ettirilmesi amacıyla da İran yönetimi yoğun çaba göstermiş ve Irak ile arasındaki gergin ilişkiye rağmen İsrail'e bu konuda yardım etmiştir. Bu dönem, İran'ın ABD'nin ekonomik ve askeri yardımlarına bağımlı olduğu bir süreç olması nedeniyle de İsrail-İran ilişkilerini kolaylaştırmıştır.¹²⁰

İran-İsrail halklarının tarih boyunca değişik dönemlerde karşı karşıya geldiği ve bu süreçlerde hep iyi ilişkiler kurulduğu tarihe vakidir. Yahudilerin İranlılarla ilk karşılaşmaları M.Ö. 597 tarihinde Babil İmparatorluğunun Kenan diyarını (bugünkü Filistin bölgesi) işgal etmesi ve burada yaşayan Yahudileri Bağdat'a doğru sürmeleriyle başlar. M.Ö. 538 yılında günümüz İran devletinin tarihi mirasçısı olduğu Ahameniş İmparatorluğunun bölgeye hakim olmasıyla Yahudilerin boyunduruktan kurtarıldığı ve tekrar topraklarına dönmelerine izin verildiği hatta yıkılan tapınaklarının yapılmasına destek olduğu bilinmektedir. Babil sürgününden sonra İran topraklarına yerleşerek Kenan diyarına geri dönmeyen Yahudiler için bu bölgede kurulan Pers İmparatorluğu, Bizans İmparatorluğundan daha iyi karşılanmıştır. Sarayda Yahudiler için "Reş Galuta" veya sürgünde olanların başı denenen bir makam ihdas edilmiştir.¹²¹ Siyasi iktidarlar açısından arkalarında yaslanacakları herhangi bir devlet olmadığından Yahudilerin sadakatinden endişe edilmiyor ve rahatlıkla devletin üst makamlarında görev alabiliyorlardı. Buna mukabil olarak, 1948 yılında İsrail devletinin kurulmasından sonra Türkiye'den sonra de facto olarak da olsa İsrail'i tanıyan ikinci Müslüman ülke olması da İran'ın zımni olarak

¹²⁰ Oruç, H. (2016). "Stratejik Ortaklıktan Radikal Söyleme Evrilen İlişkiler Örneği; 1979 Sonrası İsrail-İran İlişkileri". **Bilgi**, 33, 7-8.

¹²¹ Oruç, H. (2016). "Stratejik Ortaklıktan Radikal Söyleme Evrilen İlişkiler Örneği; 1979 Sonrası İsrail-İran İlişkileri". **Bilgi**, 33, 4.

İsrail'i desteklediğini göstermektedir. İran bu dönemde Nasır'ın liderliğini yaptığı Arap milliyetçiliği dalgasına İsrail ile olan ilişkilerini geliştirerek karşılık vermiş, resmi olarak İsrail'in varlığını de facto düzeyinde tanıyan İran ile bu ülke arasındaki ilişkiler özellikle güvenlik alanında stratejik işbirliği seviyesine yükselmiştir.¹²² Bunun en bariz örneği, Araplar ile İsrail arasında vuku bulan her üç savaşta da (1948, 1967 ve 1973) İran'ın aynı dine mensup Arap ülkeleri yerine İsrail'e destek vererek savaş dönemlerinde İsrail'e petrol satmaya devam etmesidir. Hatta İsrail istihbaratının ve ordusunun İran istihbaratı ve ordusunu eğittiği, üst düzey İsraili politikacı ve askerlerin Şaha çok yakın oldukları ve onu yönlendirdikleri dönemin yazılı basınına konu olan bariz gerçeklerdir.¹²³

Çalışmada özellikle 1979 yılında meydana gelen İslam devrimine kadar Araplar ile İsrail arasındaki çatışmalara karışmayan ancak; devrimi müteakip 18 Şubat 1979 tarihinde İsrail ile ilişkilerini kestiğini açıklayarak bu tarihten sonra İsrail ile Araplar veya özel olarak Filistinliler arasındaki her türlü meselede Arapların/Filistinlilerin yanında yer alacağını açıklayan İran'ın neden resmi söylemi değişse bile gayri resmi olarak İsrail ile ilişkilerini sürdürdüğünü ve 1990'lardan itibaren de İsrail'in varlığını dahi ret eden ve İsrail'in bölgeden kazınmasını talep eden düşmanca söylemin sebeplerinin araştırılması olacaktır.

İki ülke arasında süre gelen sorunlu ilişkinin incelenmesi ve sebeplerinin ortaya çıkarılmaya çalışılması genel anlamda bir uluslararası ilişkiler meselesi olduğundan, sorunun analizinde de bu disiplinin söylem ve metotlarından faydalanılması kaçınılmaz olacaktır. Bu açıdan bakıldığında ise meseleyi, hem realizm hem de neoliberalizm penceresinden görmek mümkündür. Realizmin teorik dünyasında hiçbir olayın tesadüfi olarak gerçekleşmeyeceği ön kabulü ile İsrail-İran ilişkilerindeki olumsuz yönlü değişimin, karşılıklı çıkarlar ve var olma çabası olarak açıklanması mümkün gözükse de sadece bu yaklaşımın vakayı açıklamaya yetmeyeceği değerlendirilmektedir. İlişkilerin kesilmesi aşamasındaki koşullar ve aktörlerin etkisi nedeniyle tam da bu söyleme denk düşen neoliberalizmin aktör merkezli yaklaşımının bir sonuca varmak açısından daha kullanışlı olduğu görülmektedir. Zira özellikle İran tarafı için 1979 sonrası değişen yönetim biçimi ve bu yönetim şeklinin dikte ettiği yönetici sınıflarının aldığı tavır ve refleksler konuyu daha anlaşılır kılmaktadır.¹²⁴

¹²² İnternet: "İran'ın Bölgesel Politikalarına Bakış". (2011, Haziran). TASAM, Web: http://www.tasam.org/tr-TR/Icerik/2204/iranin_bolgesel_politikalarina_bakis 10 Haziran 2018'de alınmıştır.

¹²³ Oruç, H. (2016). "Stratejik Ortaklıktan Radikal Söyleme Evrilen İlişkiler Örneği; 1979 Sonrası İsrail-İran İlişkileri". **Bilgi**, 33, 5.

¹²⁴ Oruç, H. (2016). "Stratejik Ortaklıktan Radikal Söyleme Evrilen İlişkiler Örneği; 1979 Sonrası İsrail-İran İlişkileri". **Bilgi**, 33, 6.

Neoliberalizm, devletin kendi başına karar veren ve özgün rasyonaliteye sahip bir aktör olduğunu iddia ederken, aktör merkezli neoliberal yaklaşımın aynı zamanda devlet dışındaki alt ve üst aktörlerin de politika oluşumundaki rolüne dikkat çeker. Hatta dış politikanın şekillenmesinde en önemli belirleyici faktörün ülkelerin iç toplumsal yapıları olduğu yönünde bir kanaat hakimdir. Bireyler ve toplumları uluslararası politikanın temel aktörleri olarak kabul eden bu teori, alt toplumsal grupların kendi çıkarlarını öne çıkarabildikleri ölçüde dış politikanın belirlenmesine katkıda bulduklarını, bu bağlamda en etkin ve güçlü olan toplumsal grupların dış politikaya kendi renklerini verdiklerini iddia eder. Bu aktörlerin tamamı, rasyonel karar veren ve kendi çıkarlarına öncelik tanıyan, kendi varlıklarını devam ettirme ve kendi çıkarlarını maksimize etmek gibi temel amaçları olan kesimler olup, buldukları ülkelerin iç ve dış politikasını bu amaçlara uygun olarak şekillendirmek isterler.¹²⁵

Ancak, gizli ilişkilere dair örnekleri verip bunların analizleri yapıldığında tek başına iç aktörlerin de süreci açıklama da yetersiz kaldığı görülmektedir. Özellikle İran-İrak savaşı esnasında İran'a İsrail tarafından satıldığı iddia edilen silahların menşelerinin üçüncü ülkeler olması hasebiyle, iki ülke ilişkilerinin kötüleşmesi, hatta kopmasında üçüncü ülkelerin rollerinin de ortaya çıkarılmasının faydalı olacağı değerlendirilmektedir. Söylemin; yaşamımızı, bireysel ve toplumsal eylemlerimizi anlamlı kılan ve bir konu hakkındaki konuşma biçimimizi belirleyen örgütlenmiş fikirler olması nedeniyle önemli bir argüman olduğu değerlendirilmekte olup buradan hareketle iki ülkenin söylemlerindeki radikal evrilmeye sebep olan faktörler ortaya çıkarılmaya çalışılacaktır. Ayrıca, bölgesel olayların incelenmesiyle de mevcut durumun tespitine yönelik çıkarımlarda bulunmak ve bu sayede iki ülke arasındaki olumsuzluktan başka kimlerin nemalandıklarını ortaya çıkarmak mümkün olacaktır.¹²⁶

3 Kasım 1955 tarihinde İran'ın, ABD'nin de yakın müttefiki olan Türkiye'nin de üyesi olduğu Bağdat Paktı'na katılmasıyla, dolaylı olarak da olsa bölgenin Arap olmayan üç ülkesi (Türkiye, İran, İsrail) arasında gelişen işbirliği süreci 1979 yılındaki İslam devrimine kadar devam etmiştir. Bağdat Paktının öncelikle Türkiye ile Irak arasında imzalanmış olması sebebiyle İsrail başta bu birliğe karşı mesafeli olmuş hatta anlaşma metninde Irak'ın herhangi bir saldırıya maruz kalması halinde Türkiye'nin Irak'a yardım edeceği taahhüdünü

¹²⁵ Oruç, H. (2016). "Stratejik Ortaklıktan Radikal Söyleme Evrilen İlişkiler Örneği; 1979 Sonrası İsrail-İran İlişkileri". **Bilgi**, 33, 6.

¹²⁶ Oruç, H. (2016). "Stratejik Ortaklıktan Radikal Söyleme Evrilen İlişkiler Örneği; 1979 Sonrası İsrail-İran İlişkileri". **Bilgi**, 33, 6-7.

kendisine karşı bir tutum olarak algılamış ve bu sorunu çözmesi maksadıyla ABD ve İngiltere nezdinde girişimlerde bulunmuştur. Türkiye, ABD ve İngiltere paktın, İsrail'e karşı değil komünizmin bölgede yayılmasını önlemek için kurulduğu garantisini vermesi ve ardından da İngiltere'nin pakta üye olmasıyla İsrail tatmin olmuştur. İran'ın pakta girmesi ise o ana kadar izlemeye çalıştığı tarafsızlık politikasıyla çelişmiş gözükmeyle birlikte bizzat Şahın "artık İran'ın tarafsız kalamayacağı ve bu nedenle kendine emniyet telkin eden taraflarla birlikte hareket etmesi gerektiği" şeklinde izah edilmiştir.¹²⁷

1958 yılında Irak'ta gerçekleşen darbe sonrası Irak'ın Bağdat Paktından çekilmesiyle paktın işlevi kalmamış ve yerine merkezi Ankara'da olan CENTO kurulmuştu. Ancak bu durumdan memnun olmayan ve Irak'ı kendisine karşı büyük tehdit olarak algılayan İsrail, Ortadoğu bölgesinde yeni bir paktın oluşumu için girişimlerde bulunmaya başlayarak, Başbakan Ben Gurion tarafından yürütülen son derece gizli çalışmalar sonucunda, bölgenin Arap olmayan ülkeleri Etiyopya, İran ve ardından Türkiye ile birer güvenlik işbirliği antlaşması imzalanmıştır. Bu yeni oluşumun en önemli etkinliği istihbarat alanında görülmüştür. "Üç uçlu gladyatör kılıcı" anlamına gelen Trident isimli bir istihbarat ağı kurularak üye ülkelerin istihbarat birimleri arasında son derece verimli çalışmalar yapılmıştır. Trident üyesi ülkelerin istihbarat örgütleri (Türkiye istihbaratı MİT, İran istihbaratı SAVAK ve İsrail istihbaratı MOSSAD) yılda iki kez toplantılar yaparak ve istihbarat paylaşımı yapmışlardır. İsrail ve İran arasındaki bu yakın işbirliği, İran'daki solcu TUDEH partisi destekli ve batı karşıtı Musaddık rejimi (1951-1953) dönemi haricinde kesintisiz devam etmiştir.¹²⁸

II. Dünya Savaşı sonrası İran'da bulunan rejimin muhalifleri üç başlık altında toplanıyordu. Birinci sırayı Tudeh Partisi'nin oluşturduğu komünist parti oluşturuyordu. O dönem içerisinde Tudeh Partisi'ne SSCB'nin desteğinin olduğu açık ve seçik ortadaydı. İkinci grupta ise İslamcılar yer almaktaydı. İran bölgesinde din adamlarının devlet yönetiminde söz sahibi olmaları ya da diğer bir deyişle bulunmalarının başlangıcı Safevilerdir. Ancak bu dönemde din adamları İslam'a yorumda bulunarak siyasal İslam'ın yerleşmesini sağlamaya çalışmışlardır. Son olarak üçüncü grubu ise İran milliyetçilerinden oluşan Milli Cephe oluşturmaktaydı. Bu iç tehlikeler karşısında ise rejim kendine müttefik bir ülke arayışı içinde olmuştur. İran'ın bölünmesine ilişkin 1907 İngiltere ve Rusya anlaşması, İngiltere'nin kışkırtması ve mali desteğiyle Hüzistan bölgesinde Arapların ayaklanması, İngiliz-İran

¹²⁷ Oruç, H. (2016). "Stratejik Ortaklıktan Radikal Söyleme Evrilen İlişkiler Örneği; 1979 Sonrası İsrail-İran İlişkileri". **Bilgi**, 33, 8.

¹²⁸ Oruç, H. (2016). "Stratejik Ortaklıktan Radikal Söyleme Evrilen İlişkiler Örneği; 1979 Sonrası İsrail-İran İlişkileri". **Bilgi**, 33, 8-9.

Petrol Şirketinin Millileştirilmesi sürecinde İran ve İngiltere arasındaki anlaşmazlıklar ve II. Dünya Savaşı sonrasında Rus askerlerinin İran'ın kuzey bölesinden çekilmemesi vb. olaylar İran'ın ABD'ye ve İsrail başta olmak üzere onun bölgesel müttefiklerine yakınlaşmasında olumlu rol oynamıştır.¹²⁹ İran'ın bölge ülkeler ile ilişkileri ise bu ülkelerin bölge dışı büyük güçlerle olan münasebetine bağlıydı. İran dönemi gereği SSCB'nin Ortadoğu'da ilerleyişi, bölgenin kutuplaşması ve Mısır'ın Arap milliyetçiliği söylemlerinin etkisi sebepleriyle ABD ve İsrail'e yakınlaşmıştır.

Diğer taraftan dönemin koşullarına detaylıca bakmakta da fayda bulunmaktadır. II. Dünya Savaşı'nın bitimiyle beraber dünya literatüründe iki kutuplu bir yapı oluşmuştur. Bu kutuplardan birini ABD ve kapitalizm oluştururken diğer kutbu ise SSCB oluşturmaktaydı. Bu dönemde ülkelerin çoğu iki kutuptan birini tercih etmiş ya da etmek zorunda bırakılmışlardır. İran bu dönemde Batı'yı yani kapitalizm ve ABD'yi tercih ederek bu cenahta yer almıştır. Dolayısıyla İran'ın bu dönem dış politikasını değerlendirirken bu durumu da göz ardı etmemek her daim gereklidir. Bu sebeple İran'ın ABD ve İsrail'e karşı izlemiş olduğu politika bu dönem için dönem şartları gereği batı çizgisinde oluşmuştur.

3.2. İsrail Devletinin Kuruluşundan Devrime Kadar Olan Sürede İlişkiler

Arap Dünyası İsrail devletinin kuruluşuna karşı çıkmış bu yüzden yeni kurulan İsrail devleti, bölgede yalnız kalmıştır. Kuruluşunun ertesi günü Arap komşularının saldırısına maruz kalan İsrail, Arap Dünyasının boykotuna uğramıştır. Böylece, İsrail yalnızlıktan ve Arap ülkelerinin kuşatmasından ve uyguladıkları ambargodan kurtulmak için, Ortadoğu'nun Arap olmayan ülkeleri ile yakın ilişkiler kurma gereksinimi hissetmişlerdir. Bu olgu İsrail dış politikasının temel öğretisini oluşturmaktadır.¹³⁰

İsrail, kuruluşundan 1979 İran'daki İslam Devrimi'ne kadar geçen sürede İran ile ilişkileri stratejik ilişki düzeyindeydi.¹³¹ 6 Mart 1950'de İsrail Devletinin İran tarafından defacto olarak tanınmasına rağmen, Süveyş Krizine dek iki ülke ilişkilerinde kayda değer bir gelişme olmamıştır. 1952'de İngiliz-İran Petrol Şirketinin Millileşme hareketi önderi Musaddık, İsrail'deki İran konsoloslğunun kapatılmasına karar vermiştir. Fakat Musaddık yönetiminin devrilmesiyle birlikte iki ülke, ilişkilerini gayri resmi olarak sürdürmüşlerdir. 1956 Arap-

¹²⁹ Kashef Asl, N. (2009). 1979 Sonrası İran'ın Ortadoğu Politikası ve Bölge Ülkeleri İle İlişkileri. Yayınlanmamış Doktora Tezi, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.

¹³⁰ Kashef Asl, N. (2009). 1979 Sonrası İran'ın Ortadoğu Politikası ve Bölge Ülkeleri İle İlişkileri. Yayınlanmamış Doktora Tezi, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.

¹³¹ Şahin, M. (2011). "İran İçin Fırsatlar ve Engeller", Yılmaz, T. ve Şahin, M. (Editörler). Ortadoğu Siyasetinde İran. Birinci Baskı. Ankara. Barış Kitap, s. 177-197.

İsrail Savaşının İsrail lehine tamamlanması, İran Şah'ının İsrail'e duyduğu ilgiyi artırarak, iki ülke arasındaki münasebetlerin üst düzeye yükselmesine sebep olmuştur. Bölgede gerçekleşen gelişmeler sonucu, İran-İsrail ilişkileri giderek bir stratejik ittifaka dönüşmüştür.¹³² Başlangıçta İran-İsrail ilişkileri Şah'ın net bir fikri olmaması sebebiyle bir netlik içinde değildi. Hatta Şahın BM'de İsrail'in kuruluşuna yönelik olumlu yönde de bir oy kullanmadığını belirtmekte fayda bulunmaktadır.

İran-İsrail ilişkileri 1950'li yılların başlarından itibaren kurulmasına rağmen, ilk dönemde üst düzeyde yakın ilişkiler söz konusu olmamıştır. Ancak, 1957'de Eisenhower Doktrininin¹³³ ilan edilmesi ile beraber iki ülke arasındaki ilişkiler gelişmiştir.¹³⁴ Bu dönem, Filistinlilerin ve Arap Dünyasının uyguladığı ambargo sonucu, İsrail Devleti sıkıntılı günler yaşamaktaydı. Dolayısıyla, İsrail için bölgenin güçlü ülkeleri konumunda olan İran ve Türkiye başta olmak üzere, her hangi bir devletle kurabileceği ilişki, yaşamsal önem taşımaktaydı.¹³⁵ Bu dönem de İran'ın ABD'nin ekonomik ve askeri yardımlarına bağımlı olması sebebiyle İran-İsrail ilişkilerini kolaylaştırmıştır. İran'ın önemli bir petrol üreticisi olması ilişkilerin gelişmesinde katalizör görevi yapmıştır. Devrime kadar geçen sürede İran, İsrail için hem ekonomik hem de siyasal olarak önemli bir partner ülke olmuştur. Ancak Devrimle beraber Humeyni İsrail'in Tahran Büyükelçiliğini kapatarak Filistin Kurtuluş Örgütü (FKÖ)¹³⁶'ne vermiştir. Diğer taraftan Irak'la yaptıkları savaş esnasında ise İsrail ile örtülü anlaşma yaparak silah ve mühimmat tedarik etmiştir. Mossad ve Savak iki gizli servis çok yakın ilişkiler gütmüştür. Hatta Mossad Humeyni'ye suikastı önlemiştir. Humeyni

¹³² Kashef Asl, N. (2009). 1979 Sonrası İran'ın Ortadoğu Politikası ve Bölge Ülkeleri İle İlişkileri. Yayımlanmamış Doktora Tezi, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.

¹³³ Eisenhower Doktrini: Eisenhower Doktrini'nin temeli, ABD'nin, Sovyetler'in Süveyş bunalımından sonra Ortadoğu'da kazandığı prestije karşı, İngiltere'nin etkili olamamasının sonucu, bölgede bir karşı grup örgütlenme çabası ve bölgedeki olayları uluslararası komünizmin bir parçası olarak kabul etmesidir. Bunun üzerine, uluslararası komünizmin açık saldırısına karşı Ortadoğu ülkelerini korumak için silahlı yardımda bulunmayı kararlaştırmıştır. Amerikan Kongresi, 1957 yılının başında sunulan raporu, 9 Mart 1957 tarihinde kabul etti. Eisenhower Doktrini diye anılacak olan bu programa göre (a) ABD Ortadoğu ülkelerinin bağımsızlık ve toprak bütünlüğünü, kendi ulusal çıkarları ve dünya barışı için hayati olarak kabul etmekteydi; (b) Uluslararası komünizm tarafından desteklenen herhangi bir devletten gelecek açık bir saldırıya karşı yardım isteyen devletin toprak bütünlüğünü ve bağımsızlığını koruma amacıyla, Amerikan askeri kuvvetlerinin kullanılması da dahil olmak üzere, gerekli yardım ve işbirliğinin sağlanması için, Kongre Amerikan Başkanı'na yetki vermektedir; (c) Doktrin ayrıca, Başkan'ın bu amaçla serbestçe kullanabileceği 200 milyon dolarlık ödenek de ayırmaktaydı.

¹³⁴ Kashef Asl, N. (2009). 1979 Sonrası İran'ın Ortadoğu Politikası ve Bölge Ülkeleri İle İlişkileri. Yayımlanmamış Doktora Tezi, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.

¹³⁵ Kashef Asl, N. (2009). 1979 Sonrası İran'ın Ortadoğu Politikası ve Bölge Ülkeleri İle İlişkileri. Yayımlanmamış Doktora Tezi, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.

¹³⁶ Filistin Kurtuluş Örgütü (FKÖ), 28 Mayıs 1964 tarihinde Arap Birliği'nin girişimiyle kuruldu.

devrimine destek vermiştir. 1979 öncesi İran'a silah veren ülkelerin yıllık 500 milyon dolarla İsrail gelmekteydi.¹³⁷

1979 İran İslam Devrimine kadar geçen süreçte özetle İran-İsrail ilişkileri en üst seviyelerini test etmiştir. Bu dönemde İran ve İsrail arasında artan SSCB'nin Ortadoğu'da artan nüfuzu ve onun müttefiki olan sosyalist Arap devletlerinin etkinliğini kırabilmek amacıyla ittifaklar oluşmuştur. Daha da açacak olursak bu dönemde İran'ı İsrail'e yakınlaştıran sebepleri üç başlık altında da toplayabiliriz; SSCB etkisi, Arap milletinin toprak iddiası ve son olarak da İranlıların ABD'de bulunan Yahudi lobisinin nüfuzundan yararlanma isteği ve arzudur. Arapların toprak iddiasını açmak gerekirse bu konu İran-İrak sınır anlaşmazlığından kaynaklanmaktaydı. Irak çoğunlukla İran sınırları içerisinde bulunan Huzistan bölgesinde hak iddia etmekteydi. Hatta Irak'ı bu konuda Mısır ve Suriye'de teşvik etmekteydi. İran'ı İsrail'e yakınlaştıran en önemli etkenlerden birini de bu durum oluşturmaktadır. İran bu sebeple Irak'ın kuzeyinde bulunan Kürt halkını kışkırtma girişimlerinde bulunmuştur. İsrail'de İran üzerinden bu bölgeye ilaç ve silah yardımında bulunmuştur. Bu doğrultuda, önemli bir aşama kazanmış olan İsrail-İran ilişkisi, 30 Haziran 1963'de Paris'te yapılan görüşmelerle yeni bir boyut kazanarak, adına "Atina Olayı" denilen anlaşmayla Kürtlere yardım sağlanması konusunda iki ülke mutabakata varmışlardı.¹³⁸ Özetle denilebilir ki Arap dünyasının hasımane tutumu İran'ı İsrail'e yakınlaştırmıştır.

İran Şahı, İsrail'in kendisinin doğal rakibi / düşmanı olan Sünni Arap devletleriyle olan savaşını ulusal çıkarlarına daha yakın gördüğünden ve İsrail ile yakın ilişkiler kurmanın uluslararası arenada hem kendi yönetimine hem de ülkesine avantaj sağlayacağı düşüncesiyle, İsrail'in yardım talebine istinaden Irak'ta mahsur kalan Yahudilerin İran üzerinden İsrail'e ulaşmalarını sağlamak maksadıyla Tahran'dan Tel Aviv'e uçak seferleri bile düzenlemiştir. O dönemde İran'da çok sayıda İsrail firması ve vatandaşı iş yapmaktaydı. İki ülke arasında başta 1977 yılındaki orta menzilli füze projesi olmak üzere çok sayıda askeri sanayi projesinde işbirliği yapıldı. İsrail ise İran ile yakın ilişkiler kurarak hem bölgede en azından bir partner ülke kazanmak hem de İran'da yaşayan yaklaşık 90.000 civarında Yahudi'nin hayatını güvenceye almak istiyordu. İsrail ilişkilerin sürekliliğini sağlamak için İran'ı, yardıma ihtiyaç duyduğu tüm alanlarda desteklemeye çalışıyordu. Bu kapsamda; İranlı tarım uzmanlarını eğitiyor, İran Silahlı Kuvvetleri'nin yapılandırılmasına

¹³⁷ Oruç, H. (2016). "Stratejik Ortaklıktan Radikal Söyleme Evrilen İlişkiler Örneği; 1979 Sonrası İsrail-İran İlişkileri". **Bilgi**, 33, 25-26.

¹³⁸ Kashaf Asl, N. (2009). 1979 Sonrası İran'ın Ortadoğu Politikası ve Bölge Ülkeleri İle İlişkileri. Yayınlanmamış Doktora Tezi, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.

da destek veriyor hatta İran askerleri ve Savak ajanları, Mossad ve Shin Beth¹³⁹ tarafından özel olarak eğitiliyordu. Savak'ın ajanları sık sık İsrail'e giderek, burada Irak rejim muhalifi Kürtlerin eğitim ve propaganda faaliyetlerine iştirak ediyorlardı. Bunun karşılığı olarak da, İsrail yönetimi Filistin kamplarında eğitilen İran rejim muhalifleri hakkında İran istihbaratını bilgilendirmiş hatta birlikte anti-terör operasyonları yapıyorlardı.¹⁴⁰ Şah yönetimi, İran'ın istikbali için İsrail ile bu kadar yakın ilişkiler geliştirmiş olsa da özellikle muhafazakar kesimde bu ilişkilerin karşılığı bulunmamaktadır.¹⁴¹

İslam devrimi öncesi iki ülke arasındaki ilişkilere bakıldığında görülecektir ki söz konusu ilişkiler sadece yönetici elitin tekelindedir. Şah yönetiminin İsrail ile girdiği yakın iş-birliği süreci, İran halkında hiçbir zaman karşılık bulmamıştır. Aksi takdirde, devrimden sonra bile gerek Humeyni gerekse de diğer yöneticiler tarafından sarf edilen İsrail aleyhtarı söylemler geniş kitleler tarafından kabul edilmezdi. Dolayısıyla Şah dönemi ilişkilerini bu açıdan okumakta fayda vardır. İki ülke arasındaki hiçbir dini, sosyal ve kültürel temeli olmayan ve sadece ekonomik ve siyasi çıkarlar üzerine kurulmuş bir münasebetin, çıkarlar çatıştığında iş-birliğinden düşmanlığa evrilmesi beklenmeyen bir sonuç olmamalıdır.¹⁴²

3.3. Devrim Sonrası Dönemde İlişkiler

1979 İran İslam Devriminin gerçekleşmesi ile İsrail'in petrol sağlama sıkıntısı daha farklı bir boyut kazanmıştır. Batı ve İsrail ile iyi ilişkileri bulunan Şah Rıza Pehlevi ülkeden ayrılmak zorunda kalmış, yönetime ise artık mollalar sahip olmuştur. Yeni yönetimin ilk işi; Batı ile dolayısıyla da İsrail ile de tüm ilişkilerini keserek, bundan sonra “ne batı ne de doğu” sloganıyla, tam bağımsız bir politika izleneceğini ve İslami yönetim şeklinin gereği olarak Müslüman ülkeler ile daha yakın ilişki kurulacağını deklare etmek olmuştur. Bu politikanın doğal sonucu olarak da aslında İsrail'in kurulmasından devrime kadar geçen sürede mevcut statüko devam etmesine ve İran'ın bu konuya teveccüh etmemesine rağmen bu tarihten sonra İran kendisini Arapların yanında konumlandırmıştır. Bu gelişme sonucunda İsrail'in bölgedeki konumu, zaten bölgedeki Arap unsurlardan izole olarak yaşamak durumunda

¹³⁹ İsrail İç İstihbarat birimidir. İsrail Devletinin kurulmasından önce paramiliter olarak faaliyet gösteren Haganah örgütünün devamı niteliğindedir.

¹⁴⁰ Oruç, H. (2016). “Stratejik Ortaklıktan Radikal Söyleme Evrilen İlişkiler Örneği; 1979 Sonrası İsrail-İran İlişkileri”. **Bilgi**, 33, 10-11.

¹⁴¹ Oruç, H. (2016). “Stratejik Ortaklıktan Radikal Söyleme Evrilen İlişkiler Örneği; 1979 Sonrası İsrail-İran İlişkileri”. **Bilgi**, 33, 12.

¹⁴² Oruç, H. (2016). “Stratejik Ortaklıktan Radikal Söyleme Evrilen İlişkiler Örneği; 1979 Sonrası İsrail-İran İlişkileri”. **Bilgi**, 33, 28.

olduğundan ve hayati bir ilişkisinin bulunduğu önemli bir partneri kaybetmekten dolayı iyice zayıflamıştır.¹⁴³

İran İslam Cumhuriyeti'nin kuruluşundan sonra İran, ABD ve İsrail'i en önemli düşmanları olarak belirtmişti. İran'ın yeni dini rejimi, İsrail'i tanımamakta ve bu ülkeyi Ortadoğu sorunlarının ana sebebi olarak görmektedir. İran İsrail'e karşı bu yaklaşımını İsrail'e karşı faaliyette bulunan Hizbullah gibi örgütlere destek olarak ortaya koymaktadır. İsrail ise İran'daki yeni dini rejimi kendi güvenliğine en büyük tehdit olarak görmektedir. Nükleer silaha sahip bir İran'ı ise düşünmek bile istememektedir. Bundan dolayı İran'ın nükleer silaha sahip olmaması için her türlü girişimin içinde olacağını her fırsatta ortaya koymaktadır. İsrail, İran'ın kendi sınırları dışındaki Şii'leri kullanarak bölgede güçlü hale gelmesini ve İsrail'e karşı faaliyette bulunmasını kendi güvenliğine tehdit olarak gördüğünden İran'ın bölgede güçlü bir aktör olmasını engelleme için her türlü girişimde bulunmaktadır. Nitekim İsrail, Lübnan Hizbullah'ını İran'ın Lübnan'daki uzantısı olarak görmektedir. İran da Şii bir örgüt olan Hizbullah'ı desteklediğini açıkça söylemektedir. İran, İsrail'i en önemli düşmanlarından biri olarak gördüğü sürece, İsrail de İran'a karşı her oluşumun içinde olacaktır. İran'ın Şii eksenine¹⁴⁴ üzerindeki nüfuzunu etkisiz kılabilmek için bölgenin en önemli aktörü olan stratejik müttefiki ve en önemli destekçisi ABD ile birlikte İran'ı çevreleme ve zayıflatma politikasını sürdürmektedir. Nitekim İran nasıl Lübnan'da Hizbullah'ı destekliyorsa İsrail'de Kuzey Irak'ta Kürtlerle işbirliği yaparak İran'ı engelleme/çevreleme çabası içindedir.¹⁴⁵

İsrail açısından İran'ın kaybedilmesi kolay hazmedilecek bir husus olmadığından İran tarafı ilişkiyi kestiğini beyan etse de İsrail iktidarı ele geçiren mollalar ile ilişki kurmaya çalışmıştır. Bu ilişki, İran'da yaşayan ve İsrail dışındaki en büyük Yahudi nüfus olan İran Yahudileri üzerinden yapılmaya çalışılmıştır. Bu çabaların sonucu olarak, devrim sonrası ilişkiler kopmuş gibi görünse de perde arkasında özellikle askerî ilişkiler artarak devam etmiştir. Bu dönemde İsrail'de hiçbir zaman İran tehdidinden bahsedilmezken tam tersine

¹⁴³ Oruç, H. (2016). "Stratejik Ortaklıktan Radikal Söyleme Evrilen İlişkiler Örneği; 1979 Sonrası İsrail-İran İlişkileri". **Bilgi**, 33, 12-13.

¹⁴⁴ Şii eksenine: Şii eksenine kavramı ilk olarak Ürdün Kralı Abdullah tarafından dile getirilmiştir. Kral Abdullah 2004 yılının Aralık ayında verdiği bir demeçte Sünni Arap ülkelerinin Şii hilali tarafından kuşatıldığını belirtmiştir. Kral'a göre hilal İran'dan başlamakta Irak'ı kapsayarak Suriye'den ve Şii nüfusunun giderek arttığı Lübnan'a kadar devam etmektedir.

¹⁴⁵ Şahin, M. (2011). "İran İçin Fırsatlar ve Engeller", Yılmaz, T. ve Şahin, M. (Editörler). Ortadoğu Siyasetinde İran. Birinci Baskı. Ankara. Barış Kitap, s. 177-197.

İsrail, İran-Irak Savaşı sırasında kendisini ‘küçük şeytan’ ve ‘İslam düşmanı’ olarak adlandıran Humeyni rejimine askerî destekte bulunmuştur.¹⁴⁶

Devrimden kısa bir süre sonra, devrimin “rejim ihracı” gibi iddialı bir söylemde bulunması ve Saddam Hüseyin yönetimindeki Irak’ın da bunu kendisine yönelik tehdit olarak algılaması sonucu 1980 yılında İran-Irak savaşı patlak vermiştir. Savaşın başlamasıyla birlikte, bölgedeki diğer devletler de savaşan taraflardan birini tutmak durumunda kalmışlardır. Bunun doğal sonucu olarak da Arap ülkeleri arasında yeni ayrılıklar ve yeni birliktelikler meydana gelmiştir. Suriye, Libya, Cezayir, Güney Yemen ve FKÖ gibi yakın geçmişte Irak ile birlikte İsrail’e karşı tutum izlemiş ve Ortadoğu’da ABD ve İsrail’in istediği biçimde bir barışa karşı çıkmış olan devletler ve örgütler savaşın ilk yıllarında İran’ı desteklemişlerdir. İsrail ise İran’ın karşı cephesinde bulunan görece iyi ilişkileri olan ılımlı Arap ülkeleriyle yakınlaşmış olmasına rağmen, Irak’ı daha potansiyel düşman olarak görmesi nedeniyle İran yanında konum almış ve 1982 yılının ortalarına kadar stratejik nedenlerle İran’a askerî destek sağlamıştır.¹⁴⁷

"İsrail’e ölüm" ve "Dünya Müslümanları birleşin" sloganlarına sahip bir devrimle ortaya çıkan İslam Cumhuriyetinin Şah döneminde uygulanan İsrail politikalarını uygulamayacağı herkes için aşikârdı. İran-Irak savaşının başlamasına ve FKÖ’nün bu savaşta Irak yanlısı bir tutum takınmasına kadar İsrail karşıtlığını FKÖ’ye verdiği destekle somutlaştıran İran bu tarihten sonra söz konusu örgüte karşı mesafeli durmaya başlamış ve daha radikal Filistinli grupları desteklemeye girişmiş, diğer yandan başta Hizbullah olmak üzere 1982 yılından beri İsrail işgali altında bulunan güney Lübnan’ı kurtarmak için mücadele eden Lübnanlı örgütlere verdiği desteği artırmıştır.¹⁴⁸

Devrimle birlikte ciddi bir antiemperyalist söylem kullanmaya başlayan İran’ın en radikal dış politika değişikliği kuşkusuz Ortadoğu bölgesiyle ilgili olmuştur. İran devrimin hemen ardından İsrail ile olan ilişkilerini keserek bu ülkeye olan petrol ihracatını durdurmuş ve İsrail’in Tahrandaki maslahatgüzarlığını Filistinlilere vermiştir. Devrimle birlikte İran’ın ilişkilerinin pozitif yönde değiştiği tek bölge ülkesi Suriye olmuştur. Devrimin hemen başından itibaren kurulan yakın ilişkiler bugüne kadar sürmüş ve iki ülke farklı ideolojilere

¹⁴⁶ Oruç, H. (2016). “Stratejik Ortaklıktan Radikal Söyleme Evrilen İlişkiler Örneği; 1979 Sonrası İsrail-İran İlişkileri”. **Bilgi**, 33, 13.

¹⁴⁷ Oruç, H. (2016). “Stratejik Ortaklıktan Radikal Söyleme Evrilen İlişkiler Örneği; 1979 Sonrası İsrail-İran İlişkileri”. **Bilgi**, 33, 13-14.

¹⁴⁸ İnternet: “İran’ın Bölgesel Politikalarına Bakış”. (2011, Haziran). TASAM, Web: http://www.tasam.org/tr-TR/Icerik/2204/iranin_bolgesel_politikalarina_bakis 10 Haziran 2018’de alınmıştır.

sahip olmalarına rağmen dış politika ve güvenlik alanlarında stratejik işbirliği derecesine varan sıcak ilişkiler geliştirmişlerdir.¹⁴⁹

Buna karşılık İsrail devleti ise iki yönlü bir politika izlemeyi tercih etmiş ve bir yandan İran ile gizli ilişkiler kurmaya çalışırken diğer taraftan bu ülkeyi izole etmeye ve uluslararası arenada inzivaya itmeye çalışmıştır. Bazı iddialara göre, İsrail İran'la ilişkilerine gizli bir şekilde devam ederek, İran-Irak Savaşı sırasında İran'ın ihtiyaç duyduğu silahları karşılamıştır. Tel-Aviv Üniversitesine bağlı Yafa Stratejik Merkezi uzmanlarından olan Hirsh Goodman'nin iddiasına göre İsrail, 1979-1980, 1982 ve 1985-1986 yıllarında gizli olarak İran'a silah satma girişiminde bulunmuştur.¹⁵⁰ Bu durumun nedeni olarak bazıları İran'da yaşayan Yahudi varlığını gösterirken bazıları ise İran'ın Sovyetlerin kucağına düşmesi korkusu ve aynı şekilde İran'ın Lübnan'daki Batılı rehinelere kurtarılmasında arabulucu rolü oynamasını göstermektedirler. Ancak Sovyetler Birliği'nin dağılması, Körfez Savaşı ve FKÖ ve İsrail arasında imzalanan Oslo anlaşması gibi bölgedeki dengeleri önemli ölçüde etkileyen gelişmelerden sonra İsrail İran'a karşı olan politikalarını daha da sertleştirmiş ve bölgesel ittifaklar oluşturmak, sürekli olarak ABD'deki etkin lobisinin de yardımıyla bu ülkeyi İran aleyhine kışkırtmak ve ambargo uygulanmasını sağlamak ayrıca uluslararası kitle iletişim organları üzerindeki nüfuzunu kullanarak uluslararası camiada İran'ı tehlikeli bir unsur olarak göstermeye çalışmak gibi metotlara başvurarak amacına ulaşmaya çalışmıştır. Bu doğrultuda Clinton döneminde D'Amato yasası¹⁵¹'ni çıkartmayı başaran İsrail 11 Eylül olayından da etkili bir biçimde yararlanmasını bilmiş ve ABD'nin öfkesinin Ortadoğu'ya yönelmesinde azımsanamayacak derecede rol oynamıştır.¹⁵²

Şah yönetiminin düşüşü politik ve askeri yönden değerlendirildiğinde hem Batı cephesi hem de İsrail açısından hayati bir etki yaratmıştır. İran devrimi sonrası bölgede hiçbir şey eskisi gibi olmamıştır. Sonuçlarına bakıldığında ise askeri açıdan, körfezdeki Batı yanlısı en önemli müttefikin kaybedilmesine, politik olarak ise, petrol zengini monarşilerin ABD ile

¹⁴⁹ İnternet: "İran'ın Bölgesel Politikalarına Bakış". (2011, Haziran). TASAM, Web: http://www.tasam.org/tr-TR/Icerik/2204/iranin_bolgesel_politikalarina_bakis 10 Haziran 2018'de alınmıştır.

¹⁵⁰ Kashef Asl, N. (2009). 1979 Sonrası İran'ın Ortadoğu Politikası ve Bölge Ülkeleri İle İlişkileri. Yayımlanmamış Doktora Tezi, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.

¹⁵¹ D'Amato Yasası: 1996 yılında kabul edilen yasa, ABD'nin İran'ın petrol ve gaz üretim endüstrisindeki yatırım süreçlerine ilişkin yaptırım kararlarını içermektedir. Bu yasa ile İran ve Libya'da 40 milyon doları aşkın yatırımlarda bulunan yabancı şirketlere karşı yaptırımlar uygulanmasını öngörmektedir.

¹⁵² İnternet: "İran'ın Bölgesel Politikalarına Bakış". (2011, Haziran). TASAM, Web: http://www.tasam.org/tr-TR/Icerik/2204/iranin_bolgesel_politikalarina_bakis 10 Haziran 2018'de alınmıştır.

girilen sıkı ilişkilerden kaynaklanan hızlı ekonomik değişimlerin neden olduğu toplumsal bunalımlar karşısında savunmasız kalmalarına sebep olmuştur.¹⁵³

Doksanlı yılların başından itibaren eş zamanlı olarak Körfezdeki Arap ülkeleriyle olan ilişkilerini normalleştirmeye ve geliştirmeye çalışan İsrail ve İran arasındaki rekabette Ortadoğu barış görüşmelerinin kesintiye uğramasının ardından intifadanın başlaması ve radikal tavrılarıyla tanınan Ariel Şaron'un işbaşına geçmesiyle İran bir adım öne geçmiş ve başta Suudi Arabistan olmak üzere Körfez ülkeleriyle olan ilişkilerini önemli oranda değiştirmeyi başarmıştır. İsrail'i resmi olarak tanımamasının rejimin sonu anlamına geleceğini bilen İran bu nedenle zaman zaman ortaya bazı barış planları atmaktaysa da bu planların İsrail ve ABD tarafından kabul edilmesi pek mümkün görünmemektedir. İran tarafından daha kısık sesle ve genellikle resmi olmayan görüşmelerde gündeme getirilen bir diğer çözüm yolu ise bu ülkenin bütün Filistinlilerin kabul edeceği bir barış anlaşmasına karşı çıkmayacağı yönünde bazı İranlı diplomatlar tarafından yapılan açıklamalardır. Nitekim İran basınında bu tutumu destekleyen yazılara rastlamak mümkün olup Filistinlilerden daha fazla Filistinli olmanın bir anlamı olmadığı vurgulanmaktadır. İran'ın daha önce İsrail'in meşru bir devlet olarak kabul edilemeyeceği ve masaya oturulamayacağı yönündeki klasik görüşleri göz önüne alındığında söz konusu tavrın nasıl bir tutum değişikliğini yansıttığı daha iyi anlaşılacaktır.¹⁵⁴

Ancak 1979 sonrasında söylem bazında olsa bile uygulamada radikal bir değişikliğe uğramayan İsrail-İran ilişkilerinin neden 1990'lardan sonra tamamen kesildiğini anlamak için o dönemde yaşanan gelişmelere bakıldığında ise bu dönemde; Sovyetler Birliği'nin Afganistan'dan çekildiğini, İran-Irak savaşının sona erdiğini ve ardından Irak'ın Kuveyt'i işgal etmesi üzerine ABD'nin müdahalesinin geldiğini, 1. Körfez Savaşı sonrasında de facto olarak üçe bölünen Irak sayesinde Saddam Hüseyin'in etkisizleştirildiğini görmekteyiz. Sovyetler Birliğinin dağılması ve bunun sonucu olarak komünizmin çökmesi de yine aynı döneme isabet etmektedir. Bu gelişmeler neticesinde, bölgedeki güç dengeleri de alt-üst olmuştur. ABD için artık etkisiz hale gelen rakip/düşman (Sovyet rejimi, Saddam) yerine yeni bir düşman yaratılması gerekmiştir. Bu düşmanın yaratılmasında ise, ABD'nin 1979 yılından itibaren İran ile yaşamış olduğu gerginlik zemin oluşturmuştur. İsrail'in bölgesel çıkarlarına ters düşse de, ABD'nin İran'a karşı uygulamış olduğu yeni politikaya iştirak

¹⁵³ Oruç, H. (2016). "Stratejik Ortaklıktan Radikal Söyleme Evrilen İlişkiler Örneği; 1979 Sonrası İsrail-İran İlişkileri". **Bilgi**, 33, 14.

¹⁵⁴ İnternet: "İran'ın Bölgesel Politikalarına Bakış". (2011, Haziran). TASAM, Web: http://www.tasam.org/tr-TR/Icerik/2204/iranin_bolgesel_politikalarina_bakis 10 Haziran 2018'de alınmıştır.

etmekten başka çaresi kalmamıştır. Ama ABD, İran'ın Körfez Savaşı'nda kendisine yapmış olduğu yardımı görmezden gelerek İran'ı daha da yalnızlaştırma politikasını tercih etmiştir. Tam da bu süreçten sonra yani 1993-94 yıllarının ardından İran, anti-İsrail söylemini daha işlevsel bir politikaya dönüştürmeye başlamıştır.¹⁵⁵

Aslında, bu politika değişikliğinin İsraili politikacıların da işine geldiği görülmektedir. Zira tarih boyunca Yahudilerin maruz kaldığı iddia edilen mağduriyet ve II. Dünya Savaşındaki soykırımın etkilerinden uzaklaşmaya başlayan İsrail halkını güvenlik kaygısıyla tekrar kendine getirecek yegâne aktör böylelikle bulunmuş olmaktadır. İsrail, İranlı politikacıların “İsrail'in bölgeden sökülüp atılması gerektiğini” içeren açıklamalarını “Yahudi karşıtlığı” olarak göstermiş ve bu sayede oluşan antisemitist jargonu hem İsrail'de yerleşik olan Yahudilerin milliyetçiliğe (Siyonizm) teşvik edilmelerini hem de diasporada yaşayan Yahudilerin İsrail'e dönmelerini sağlayacak bir enstrüman olarak kullanmıştır.¹⁵⁶

İran'ın İsrail'e karşı uygulamaya koyduğu strateji “bağımlı unsurlar aracılığıyla savaşmak” ve İsrail'i kendi sınırları içinde meşgul etmek olmuştur. İran'ın devrimci ve Emperyalist-Siyonist karşıtı niteliği aynı zamanda İsrail ile uzak mesafeli konumu, İran'ın böyle bir politikayı izlemesine imkan sağlamıştır. İran Lübnan Şiilerinden ve nüfuzu altında olan Filistinli gruplardan yararlanarak, İsrail karşıtı politikasını yürütmüştür. 1982'de kurulan Lübnan Hizbullah'ı ile İslami Cihat ve Hamas gibi Filistinli gruplar İsrail'e karşı İran'ın elinde büyük bir kozdur. İran bunun sayesinde etkinliğini İsrail sınırları yakınlarına (Lübnan) ve daha sonra İsrail içine (Filistin topraklarında) taşımıştır.¹⁵⁷

Özetle asıl mesele, 1979'dan 1990'lı yıllara kadar ABD'ye rağmen İran ile ilişki kurmaya çalışan ve bunda da kısmen başarılı olan İsrail'in bu tarihten sonraki keskin dönüşüdür. ABD'nin 1991'den sonra bölgeye yerleşip İran'a komşu olmasını müteakip dolaylı da olsa başlayan ABD ile İran arasındaki müzakereler bu sefer İsrail'i rahatsız etmiş ve İsrail bu görüşmelere şiddetle karşı çıkmıştır. Özellikle Obama yönetiminden sonra başlayan vizyon değişikliği sayesinde, ABD artık İran ile ilişki kurarak, İran'ın izolasyonunu kırmak isterken, bu sefer de İsrail bunu kendi güvenliğine zarar verecek bir girişim olarak görmekte ve ABD nezdinde yaptığı yoğun lobi faaliyetleri ile ABD'yi caydırmaya çalışmıştır. Oysa İran'la

¹⁵⁵ Oruç, H. (2016). “Stratejik Ortaklıktan Radikal Söyleme Evrilen İlişkiler Örneği; 1979 Sonrası İsrail-İran İlişkileri”. **Bilgi**, 33, 26-27.

¹⁵⁶ Oruç, H. (2016). “Stratejik Ortaklıktan Radikal Söyleme Evrilen İlişkiler Örneği; 1979 Sonrası İsrail-İran İlişkileri”. **Bilgi**, 33, 27.

¹⁵⁷ Kashaf Asl, N. (2009). 1979 Sonrası İran'ın Ortadoğu Politikası ve Bölge Ülkeleri İle İlişkileri. Yayınlanmamış Doktora Tezi, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.

müzakere masasına oturtulması ve sonucunda tüm tarafların çıkarlarını zedelemeyecek nihai anlaşmaya varılması bölgedeki İsrail dâhil bütün ülkelerin çıkarıdır.¹⁵⁸

3.4. İran-İsrail İlişkilerinde Ekonomi Faktörü

İran, tarihi ve kültürel açıdan bölgenin en önemli ülkelerinden ve güçlerinden biri olarak tarih boyunca bölgede söz sahibi olmuş önemli bir ülkedir. Ancak, bölge petrolünün Batı devletlerinin ilgisini çekmesi dolayısıyla, özellikle Birinci Dünya Savaşı ve Osmanlı'nın çöküş dönemi sonrasında, ekonomisi her zaman petrole bağımlı olmuştur. İran, iç ve dış siyasetini düzenleyebildiği ve aynı zamanda petrolün de fiyatının yüksek olduğu dönemlerde, ekonomik hamle gerçekleştirebilmiştir. Fakat İran, ülkede dış darbelerin yaşandığı, ülkenin komşuları ile savaş halinde olduğu (1980-1988 Irak-İran Savaşı), ülkede devrimin gerçekleştiği ve petrol fiyatlarının düşük olduğu dönemlerde oldukça fazla sıkıntı ve sefalet çeken bir ekonomi görünümünde karşımıza çıkmaktadır.¹⁵⁹

Ortadoğu'da, özellikle son 25 yıldır İran ve İsrail arasındaki gerginlik öne çıkmaktadır. XX. yüzyılın başından itibaren dünyanın farklı yerlerindeki Yahudilerin kitlesel olarak Filistin topraklarına göçerek, burada yaşayan Filistinli Araplara rağmen bu bölgede İsrail devletini kurmalarıyla başlayan Arap-İsrail çatışmasından İran'da gerçekleşen İslam devrimine kadar olan uzun süreçte, İran'ın soruna müdahil olduğunu veya sorunun çözümlenmesine gayret ettiğine dair herhangi bir emare bulunmamaktadır. 1941'de babası Şah Rıza'nın ölmesiyle yerine geçen Şah Muhammed Rıza, Batılı eğitim ve düşünce yapısıyla dikkat çekmektedir. Özellikle 1973'deki Yom Kippur¹⁶⁰ savaşından sonra Arap ülkelerinin İsrail ve müttefiklerine uygulamış olduğu petrol ambargosuna iştirak etmemiş, İran'da üretilen petrolün yaklaşık % 50'sini İsrail'e satmaya devam ederek Arap ülkeleri başta olmak üzere İran'daki muhafazakârların da tepkisiyle karşılaşmıştır. Şah yönetimindeki İran, İsrail'i kendi çıkarlarına bir tehdit olarak görmediğini her fırsatta dile getirmiş ve bu ilişkiden fayda sağlamaya çalışmıştır.¹⁶¹

¹⁵⁸ Oruç, H. (2016). "Stratejik Ortaklıktan Radikal Söyleme Evrilen İlişkiler Örneği; 1979 Sonrası İsrail-İran İlişkileri". **Bilgi**, 33, 29.

¹⁵⁹ Bulut, E. ve Kırmızıoğlu, H. (2011). "İran Ekonomisi", Yılmaz, T. ve Şahin, M. (Editörler). Ortadoğu Siyasetinde İran. Birinci Baskı. Ankara. Barış Kitap, s. 287-318.

¹⁶⁰ Yom Kippur: Mısır ve Suriye'nin 6 Ekim 1973'te İsrail'e karşı başlattığı Yom Kippur Savaşı, İsrail ile Arap ülkelerinin bugüne kadar karşı karşıya geldiği son muharebe oldu. Yom Kippur Savaşının amacı İsrail'den 1967'de işgal ettiği Golan Tepeleri ve Sina Yarımadası'nı geri almaktı. Yaklaşık 3 hafta süren savaşta İsrail'in yanı sıra Mısır ve Suriye ağır kayıplar verdi. Savaşta 2 bin 500'den fazla askerini kaybeden İsrail'in 102 savaş uçağı ve 400'den fazla tankı imha edildi.

¹⁶¹ Oruç, H. (2016). "Stratejik Ortaklıktan Radikal Söyleme Evrilen İlişkiler Örneği; 1979 Sonrası İsrail-İran İlişkileri". **Bilgi**, 33, 14.

İki ülke arasında özellikle ekonomik faaliyetlerdeki canlılık da dikkat çekmektedir. İran'ın önemli bir petrol üreticisi olması ilişkilerin gelişmesinde katalizör görevi yapmıştır. Çünkü İsrail'in 1960-70'li yıllara tekabül eden sanayileşme ve kalkınma dönemlerindeki temel ihtiyacı olan petrol, hemen yanı başında dünyanın en zengin kaynakları bulunmasına rağmen 1973 Yom Kippur Savaşı sonrası gelişmelere paralel olarak Irak ve Suudi Arabistan'dan değil ancak Venezuela, Kuveyt, SSCB ve İran gibi ülkelerden sağlanabiliyordu. Venezuela ve Kuveyt'ten uzun süreli ticaret anlaşmaları ile petrol ithal etme girişimleri başarısız olunca, İsrail için geriye sadece SSCB ve İran seçenekleri kalmıştı. Ayrıca yüksek kaliteli İran petrolü Hayfa rafinerisinin damıtma standartlarına da uyduğu için Sovyetler Birliğinden ithal edilen görece daha düşük kaliteli petroler gibi ekstra maliyet gerektirmiyordu. Bu yüzden devrime kadar geçen sürede İran, İsrail için hem ekonomik hem de siyasal olarak önemli bir partner ülke olmuştur.¹⁶²

İran ekonomisi son 40 yıllık dönemi boyunca daima ham petrol fiyatlarına bağlı bir gelişim sergilemiştir. 2000'li yılların başında 99,5 milyar varil petrol rezervi ile dünya sıralamasında dördüncü sırada iken son yıllarda bulunan yeni rezervlerle dünya petrol rezervleri açısından ikinci sıraya yükselmiştir. Dünyanın kanıtlanmış ham petrol rezervlerinin %11,5'i İran da bulunmaktadır. Ayrıca 26,69 trilyonluk doğalgaz rezervleriyle Rusya'dan sonra doğalgaz açısından da ikinci büyük rezervleri elinde bulundurmaktadır. Döviz gelirlerinin %80'ini petrol ihracatından elde eden İran, bu haliyle petrol fiyatlarındaki dalgalanmalara karşı aşırı duyarlı halde bulunduğu için son yıllarda petrol dışı endüstrileri geliştirme programlarını yürürlüğe koymuştur.¹⁶³

1960'lı yıllardan itibaren İran, İsrail'in petrol sağlamak hususundaki en temel tedarikçisi durumuna gelmiştir. İsrail'in İran ile yaptığı petrol ticareti, Eilat ile Ashdod arasına inşa edilen bir petrol boru hattı ile bir çeşit kurumsal kimlik hüviyetine bürünmüştür. İran'dan yola çıkan petrol tankerlerinin taşıdıkları ham petrol İsrail'in Eilat limanından Ashdod'a ve bir süre sonra da Hayfa'ya pompalanmaya başlanmıştır. Bir süre sonra da ilgili petrol boru hattının kapasitesi artırılarak, İsrail ve İran arasındaki petrol ticaretinin hacmi de genişlemiştir. Ancak bu yakın işbirliği bölgede bulunan diğer Müslüman Arap devletlerin tepkilerini çekip, İran'a ve Şah yönetimine karşı memnuniyetsizliklerini dile getirmeye başlayınca, bu tepkilerden çekinen şah yönetimi, İsrail ile aleni ilişkiler geliştirmese de

¹⁶² Oruç, H. (2016). "Stratejik Ortaklıktan Radikal Söyleme Evrilen İlişkiler Örneği; 1979 Sonrası İsrail-İran İlişkileri". **Bilgi**, 33, 9.

¹⁶³ Bulut, E. ve Kırmızıoğlu, H. (2011). "İran Ekonomisi"., Yılmaz, T. ve Şahin, M. (Editörler). Ortadoğu Siyasetinde İran. Birinci Baskı. Ankara. Barış Kitap, s. 287-318.

petrol ticareti yapmaya devam edip belirli bir ekonomik kazanım elde etme yoluna gitmiştir.¹⁶⁴

Diğer taraftan İran'da iktidarı ele geçiren yeni yönetim (Humeyni yönetimi), İsrail ile politik ve diplomatik ilişkiler içerisinde bulunmak bir yana ekonomik ilişkiler içerisinde bile bulunmak istemediğini deklare etmiştir. Önceleri İsrail açısından “güvenli” olarak tabir edilen bir petrol kaynağı olan İran artık politikasını değiştirmiştir. İsrail bu şekilde iç piyasa ihtiyacının karşılanmasında çok önemli bir role sahip olan Eilat - Ashkleon boru hattına sürekli olarak petrol tedarik eden en önemli unsur olan İran'dan artık mahrum kalmıştır. Sürdürülebilir kalkınmanın en temel girdilerinin başında gelen petrol arzı güvenliği tehlikeye giren İsrail yeni arayışlar içerisine girmiştir.¹⁶⁵

Buna karşılık İsrail 1989 yılında hem Lübnan'ı işgali sırasında esir düşen 3 İsrailli mahkûmun güvenliğini sağlamak hem de ağır bir savaştan çıkmış olması nedeniyle zor durumda olan İran ekonomisine destek amacıyla, İran ile toplam tutarı 36 milyon dolar olan 2 milyon ton varillik bir petrol alım anlaşması yapmıştır. İki ülke arasında gizli tutulan bu anlaşma yaklaşık bir yıl sonra İsrail Enerji ve Altyapı Bakanı Moshe Shahal tarafından Knesset¹⁶⁶'te yapılan bir toplantıda “bu anlaşmadan 2,5 milyon dolar kar ettik” diye açıklamada bulunması üzerine ortaya çıkmıştır.¹⁶⁷

Bir diğer vaka ise, meşhur Ofer ailesinin adının geçtiği skandaldır. Bu olay, İran ile İsrail arasındaki perde arkası flörtünün en güzel örneklerinden biridir. İran'a 8.65 milyon dolarlık gemi satan, bu ülkenin petrolünü başka ülkelere pazarlayan İsrail'in en zengin iş adamı Sami Ofer, olayın ortaya çıkmasından hemen sonra Tel Aviv'deki evinde ölü bulunmuştur. Ofer ailesi, İran'la kurulan ticari ilişkilerin İsrail gizli servislerinin bilgisi dâhilinde yapıldığını açıklamış ancak kısa bir süre sonra bu inkâr edilmiştir. Hatta bu konuyla ilgili olarak İsrail Parlamentosu'nda yapılan oturum da gizli bir el tarafından iptal edilmiştir.¹⁶⁸

Tahran Ticaret Odasının 2010 yılında açtığı ticari web siteleri yönetim yazılımları alımı konulu bir ihaleyi, iki ülke arasında resmi olarak herhangi bir münasebet bulunmamasına rağmen “The Media Line” isimli İsrailli bilişim firma kazanarak 1 milyon dolarlık anlaşma

¹⁶⁴ Oruç, H. (2016). “Stratejik Ortaklıktan Radikal Söyleme Evrilen İlişkiler Örneği; 1979 Sonrası İsrail-İran İlişkileri”. **Bilgi**, 33, 9-10.

¹⁶⁵ Oruç, H. (2016). “Stratejik Ortaklıktan Radikal Söyleme Evrilen İlişkiler Örneği; 1979 Sonrası İsrail-İran İlişkileri”. **Bilgi**, 33, 13.

¹⁶⁶ Knesset: İsrail devletinin yasama organıdır. Knesset kelimesi İbranice meclis anlamına gelmektedir.

¹⁶⁷ Oruç, H. (2016). “Stratejik Ortaklıktan Radikal Söyleme Evrilen İlişkiler Örneği; 1979 Sonrası İsrail-İran İlişkileri”. **Bilgi**, 33, 20-21.

¹⁶⁸ Oruç, H. (2016). “Stratejik Ortaklıktan Radikal Söyleme Evrilen İlişkiler Örneği; 1979 Sonrası İsrail-İran İlişkileri”. **Bilgi**, 33, 21.

yapılmıştır. Anlaşmanın yasal engellere takılmaması için anlaşma İsrail firması yetkilileri yerine Hollandalı iş adamları ile imzalanmıştır. Tahran Ticaret Odası resmi olarak bu anlaşmayı inkâr etse de yine bir İsrail bilişim firması olan DaroNet'nin sözcüsü olan Yehoshua Meiri'nin yaptığı açıklamaya göre, Tahran Ticaret Odası ihtiyaç duyduğu yazılımlarının % 80'nini bu firmadan karşılamaktadır. Aynı zamanda Tahran Ticaret Odası ile İsraili iş adamları arasında büyüklüğü 250 milyon doları bulan ileri teknoloji ve çeri domatesi ticareti de yapılmaktadır.¹⁶⁹

Toparlamak gerekirse, iki ülke arasındaki silah ticaretinin zamanlamasına bakıldığında, 1981'den 1985'e kadar yapılan sevkiyatların genelde İran ordusunda bulunan ABD yapımı silahların mühimmatları ve yedek parçaları gibi cari malzemelerden oluştuğu görülmektedir. Bu dönemde İsrail'in kendi elindeki veya Lübnan'daki FKÖ cephaneliklerinden ele geçirdiği "ikinci el" silahları İran'a sattığı görülmemektedir. Ancak, ABD'nin İran ve Irak'ı çevreleme politikası (dual containment) gereği olarak bu ülkelere uygulanan ambargo sonucunda İran'ın elindeki mühimmatın tükenmesi ve artık Irak ile savaşılamaz hale gelmesinden sonra İsrail üzerinden İran'a satışı yapılan silahlarda da çeşitlilik görülmeye başlanmıştır. Özellikle Reagan yönetiminin Lübnan'daki tutsak askerleri kurtarmak gerekçesiyle bazı sofistike silah ve mühimmatı dolaylı olarak İran'a sattığı bilgisini "Irangate" skandalının ortaya çıkmasından sonra Amerikan Kongresinin İran-Contra Araştırma Komisyonu ve ABD Başkanı tarafından görevlendirilen ve eski senatör John Tower'ın başkanlık yaptığı "Tower Komisyonu" ismi verilen komisyonların raporlarında görmek mümkündür.¹⁷⁰

Bu silah satışları sayesinde: (a) İran ordusu ikame edilerek, bölgede güçlenen Irak dengelenmiş oluyor. (b) Humeyni'ye, ülkesi ve kendisi için İsrail ve ABD'nin desteğinin ne kadar hayati olduğu hissettiriliyor. (c) İsrail bu satışlardan gelir elde ederek hazinesini güçlendiriyor ve elindeki demode silahlardan kurtulmuş oluyor. (d) Aynı zamanda, İslami rejime yardım ediyor gözükerek yeniden ilişki kurulma ihtimalini arttırıyor. (e) İran'daki Yahudilerin hayatını güvenceye alınıyor. (f) ABD yönetimi kaybettiği müttefikini tekrar kazanmanın hesabını yapıyor. (g) Lübnan'daki esirlerin kurtarılmasını sağlayarak seçim yatırımı yapıyor. (h) Elde edilen gelire Nikaruga'da kendisine muhalif yönetimi devirmek için ayrılıkçıları destekliyordu. Görüldüğü üzere bu ticarettten aslında savaşın diğer tarafı

¹⁶⁹ Oruç, H. (2016). "Stratejik Ortaklıktan Radikal Söyleme Evrilen İlişkiler Örneği; 1979 Sonrası İsrail-İran İlişkileri". **Bilgi**, 33, 22.

¹⁷⁰ Oruç, H. (2016). "Stratejik Ortaklıktan Radikal Söyleme Evrilen İlişkiler Örneği; 1979 Sonrası İsrail-İran İlişkileri". **Bilgi**, 33, 22-23.

olan Irak dışındaki herkes yarar sağlamaktadır. Dolayısıyla resmi olarak aralarında ilişki olmayan İran-İsrail ve ABD yönetimleri, doğrudan ya da dolaylı olarak silah ticareti yapmak hususunda söylemleriyle çelişse bile herhangi bir beis görmemişlerdir. Uluslararası bir araştırma merkezi olan PİCA (Publications in Contemporary Affairs) tarafından hazırlanan raporda, Amerikan Kongresinin İran-Contra skandalı soruşturma komisyonu raporuna istinaden hazırlanan çalışmada; İsrail'in 1980-1984 arasında İran'a sattığı silahlar için (ABD menşeli olanlar dâhil) ABD'den izin almadığı ancak 1985'ten sonra yapılan transferler için ABD yönetiminden izin alındığı belirtilmektedir.¹⁷¹

Şah'ın devrilmesinden sonra İran-İsrail ilişkileri sürekli bir çatışma ortamında olmamıştır. 1980-1988 İran-Irak savaşı sırasında (iki ülke liderleri arasında süren bütün retoriğe rağmen) İsrail'in İran'a önemli ölçüde silah sattığı, 1981-83 yılları arasında bu silah satışlarının 500 milyar dolar seviyesine kadar ulaştığı, İran'ın İsrail'den aldığı silahların karşılığını petrole ödediği bilinmektedir. 1984 yılında İran'dan kaçarak Suudi Arabistan'a sığınan bir pilotun kullandığı (Şah döneminde İran'ın ABD'den satın aldığı) F-4 savaş uçağının bütün önemli parçalarının İsrail tarafından İran'a sağlandığı müşahede edilmiştir.¹⁷²

3.5. İran-İsrail İlişkilerinde Kültürel Faktörler

İran binlerce yıllık köklü devlet geleneğine ve zengin bir kültür dokusuna sahip önemli bir bölge ülkesidir. Bugünkü İran topraklarına kurulmuş ilk büyük uygarlık Perslere aittir. Perslerin M.Ö. 2800 yıllarında İran'a yerleştikleri tahmin edilmektedir. Fars veya diğer bir deyişle Perslerin ataları İndo-Aryan ırkından gelmektedir. Çoğunlukla Yunan tarihçilerin yazıtları nedeniyle, yüzyıllar boyunca Avrupalılar tarafından Pers (Güney İran'daki söylemiyle Pers ya da Fars) olarak anılmalarına rağmen, bu ülke, her zaman kendi insanları tarafından İran (Aryanların yurdu-toprakları) olarak bilinmiştir. 1935 yılında hükümet, ülke isminin İran olarak anılması gerektiğini belirtmiştir. Ancak 1949 yılında her iki isimde kullanılmasına izin verilmiştir.¹⁷³

Merkezî şehirler başta olmak üzere, edebiyat, mimarî, güzel sanatlar alanlarında özgün ve güçlü bir kültür de büyük ölçüde Safevî devrinde oluşmuştur. Düşünce ve bilim hayatındaki gelişmeler de dikkate alındığında, bugün İran'a atıfla anılan medeniyet mirasının önemli

¹⁷¹ Oruç, H. (2016). "Stratejik Ortaklıktan Radikal Söyleme Evrilen İlişkiler Örneği; 1979 Sonrası İsrail-İran İlişkileri". **Bilgi**, 33, 23.

¹⁷² İnternet: Çelikkol, O. (Mayıs 2018). "İran-İsrail İlişkileri ve Ortadoğu". Web: <http://www.hurriyet.com.tr/yazarlar/oguz-celikkol/israil-iran-iliskileri-ve-orta-dogu-40839176> adresinden 27 Eylül 2018'de alınmıştır.

¹⁷³ Bulut, E. ve Kırmızıoğlu, H. (2011). "İran Ekonomisi"., Yılmaz, T. ve Şahin, M. (Editörler). Ortadoğu Siyasetinde İran. Birinci Baskı. Ankara. Barış Kitap, s. 287-318.

kısının Safevî devrinin ürünü olduğuna şüphe yoktur. Diğer taraftan Şah Rıza Pehlevî soyadını alarak kendisini ve yönetimini İslâm öncesi Sasani Krallığı'yla ilişkilendiren Şah Rıza, İran'daki Fars olmayan bütün unsurlara ve özellikle bütün Türklere karşı adeta savaş açmıştır. Sadece ülkenin adını değil, milletin adını da Aryanlar'ın ülkesi anlamında, "İran" sözüyle ifade etmiştir. Böylelikle, kısa süre içinde, ülkenin tarih ve kültürüne ilişkin olumsuz olarak ne varsa Azerbaycanlılara ve diğer etnik unsurlara, yani Kürtlere, Araplara, Lorlara, Beluçlara isnat edilmeye başlanmıştır. Şahlık tarafından kurulan kulüpler, dernekler vs. örgütlenmelerde, adeta "Aryan Milletlerin Cenneti" olarak gördükleri memleketlerinde bütün ekonomik ve sosyal meselelerin sebebinin de Aryan olmayanlar olduğuna dair propaganda yapılmıştır.¹⁷⁴

İran'ı diğer Ortadoğu ülkelerinden ayıran ve geleneklerinde, dilinde ve zengin birçok sanat dalında korunan Fars kimliğidir. Rumi, Firdevsi, Hafız ve Ömer Hayyam Doğu'da ve Batı'da hala bilinen ve sevilen şairlerdir. "Taarof İran halkının nazik özünü temsil ediyor. Bizim kültürümüzde insanın kendisini doğrudan ve objektif bir şekilde ifade etmesi kabalık olarak görülebilir" demiştir İranlı ressam Fereshteh Najafi: "İranlılar açısından nazik sözler her zaman önemlidir. Belki de Farsiler şair ruhlu olduğundandır bu. Bizim en önemli düşünürlerimiz eski şairlerdir, nezaket ve övgü dolu dilimiz ise bugün de hala canlılığını korumaktadır."¹⁷⁵

İran kültürü, tarihsel arka planı ve farklı kaynaklardan beslenmesi sebebiyle, uçsuz bucaksız bir umman gibi; hakkında öğrenilecekler ve üzerine yazılacakların tükenmesi mümkün değildir. Bu kültürü besleyen o kadar farklı öge var ki İran kültürü üzerine daha fazla bilgi edinme merakı asla son bulmamıştır. İran kültürü, uzun yıllar kimi zaman duraklayarak kimi zaman yüzyıllara iz bırakan sanatçılar ve eserlerle dalgalanarak da olsa büyümeye ve nam salmaya devam etmiştir. 1979 hem İran kültürü hem de İran tarihi için büyük ve geri dönülmez değişimlerin başlangıcı olmuştur. 1979 devrimi, halka rağmen değil, bizzat halkın desteği ve mücadelesi sonucunda başarılı olmuştur.¹⁷⁶

Dünyada birçok millette olduğu gibi, İranlılarda da yerli/geleneksel kültürlerinin Batılı devletler tarafından yok edilmemesine yönelik olarak geliştirilmiş savunmacı bir refleks

¹⁷⁴ Sarıkaya, Y. (2012). "Geçmişten Günümüze İran: Tarih, Siyaset, Toplum ve Kültür". TASAV-Rapor No:2, 12-13.

¹⁷⁵ İnternet: Valle, J. (Kasım 2016). "İranlılar ve Israrlı Nezaket Kuralları". Web:<https://www.bbc.com/turkce/vert-tra-38000377> adresinden 22 Haziran 2018'de alınmıştır.

¹⁷⁶ İnternet: Uysal, Ö. (Kasım 2016). "İran Kültürü ve Tarihi". Web:<https://www.birgun.net/haber-detay/iran-kulturu-ve-tarihi-135522.html> adresinden 24 Haziran 2018'de alınmıştır.

vardır. Bu nedenle, İranlılar (büyük çoğunluğu), Batı tipi bir modernleşmeden ziyade, kendi kültürleri ve değerleri doğrultusunda bir modernleşme yaşamak istemektedirler. Bu doğrultuda, İran devleti, Batı'nın daha ziyade teknolojik unsurlarını almak ve sosyokültürel ve siyasal alanda kendilerine özgü bir sistem yaratmak istemektedir. Bu, Japonya örneğinde olduğu gibi geçmişte başarılı sonuçlar verebilmiş bir modeldir. Ancak Müslüman dünyada Batı tipi olmayan bir modernleşme örneğinin başarıya ulaştığı henüz görülmemiştir. Ayrıca Japon kültürünün esnek yapısı ve din olgusunun Japon kültüründe önemli bir rol oynamaması da Japon modernleşmesini kolaylaştırıcı faktörler olmuştur. Oysa İran örneğinde, din (Şii İslam anlayışı), toplumsal ve siyasal hayatta fazlasıyla baskın bir öğedir ve İran kültürünün esnekliği de tartışmaya açıktır.¹⁷⁷

“İran ve İsrail arasındaki tüm düşmanca söylemlere karşın yakın bir işbirliğinin ve hatta dostça bir tarihin varlığını kabul etmeliyiz.” Bu sözler Ben Gurion zamanında veya Şah döneminden önce Golda Meir tarafından söylenmemiştir. Ayetullah Humeyni'nin hayatta olduğu 1987 senesinde Yitzhak Rabin tarafından dile getirilmiş ve İran'ın jeostratejik bir dost olduğu vurgulanmıştır. John Hopkins Üniversitesi'nde uluslararası ilişkiler dalında görev yapan İran kökenli Trita Parsi yakın tarihte de sürdürülen iki ülke arasındaki ilişkilerin ve Rabin'in sözlerinin altında yatan gerçeğin ortak bir tehdit algısından kaynaklandığını belirtmektedir. Her iki devlet de Sovyetler Birliği ve bölgedeki Mısır, Irak gibi güçlü Arap devletlerinden çekindiklerinden bir ittifak içinde olmayı, bir denge unsuru yaratmayı istemişlerdir.¹⁷⁸

İsrail-İran ilişkilerinin zaman içinde aldığı yön ve iki ülke arasındaki ilişkilerin gelişimi ilginçtir. İki ülke ilişkileri geçmişte her zaman “gergin” ve “kötü” olmamıştır. Gerçekten de İran, 1979'daki rejim değişikliğine kadar (Şah döneminde) İsrail'in bölgedeki en yakın “gayriresmi müttefiki ve ortağı” durumuna gelmiştir. İsrail'in kurulduğu 1948 yılından bu yana bakıldığında İsrail ile İran arasındaki ilişkiler oldukça ilginç bir gelişim göstermektedir. İran, Birleşmiş Milletlerin 1947 Filistin Taksim kararına 12 diğer ülkeyle birlikte (Mısır, Suriye, Suudi Arabistan, Irak, Lübnan, Pakistan, Afganistan, Hindistan, Küba, Yunanistan, Suriye ve Türkiye) olumsuz oy kullanmıştır. Ancak İran'ın Washington'la hızla artan bağlarına paralel olarak, Tahran İsrail'le de (resmiyete dökmeden ve açıklama yapmadan)

¹⁷⁷ İnternet:<http://politikaakademisi.org/2017/11/28/iran-siyasi-kulturu/> adresinden 26 Haziran 2018'de alınmıştır.

¹⁷⁸ İnternet:Barokas, Y. (Mayıs 2014). “Tarihi İran-Yahudi Dostluğu”. Web:http://www.salom.com.tr/arsiv/haber-90974-tarihi_Iranyahudi_dostlugu_.html adresinden 03 Mart 2019'da alınmıştır.

ilişki tesis etmiş, iki ülke (adını koymadan) 1950 yılında diplomatik münasebet tesis etmişlerdir. Her ne kadar İran ülke içinde doğan tepki nedeniyle İsrail’de açtığı “diplomatik misyonu” kısa bir süre sonra kapatmak zorunda kalsa da, Tahran’daki İsrail “diplomatik misyonu” görevini sürdürmeye devam etmiş, (ABD ile çok yakın ilişkiler kuran) İran Şahı Rıza Pehlevi 1960 yılında İran’ın İsrail’i tanıdığını (kamuoyu) önünde açıklamış, İran-İsrail ilişkileri 1960 ve 70’lı yıllarda hızla gelişmiştir. Ancak bu dönemlerde de iki ülke arasındaki ilişkiler “gizli” olmamakla beraber, “resmi olmayan” ve “gayri resmi” kelimeleriyle tarif edilmeye başlanmış, (iki ülke “Büyükelçi” düzeyinde ilişki kurmamakla beraber) “diplomatik”, “siyasi” ve “ekonomik” bağlarını hızla arttırmışlardır. David Ben-Gurion 1961 yılında Tahran’ı ziyaret eden ilk İsrail Başbakanı olmuş, İran’la ilişkiler o zaman İsrail’in izlediği “Çevre Uygulaması (Çevre Stratejisi)¹⁷⁹” politikasında önemli bir başarı olarak ortaya çıkmış, İsrail Havayolları (El Al) Tel Aviv-Tahran arasında doğrudan uçuşlara başlamış, bu dönemde İsrail, petrol ihtiyacının tamamını İran’dan sağlamıştır. İsrail sadece İran petrolünü (iç tüketimi için) almakla kalmamış, (Süveyş Kanalı devre dışı bırakmak amacıyla) Eylat-Aşkelon petrol boru hattını inşa etmiş ve İran petrolünü Kızıldeniz’den Akdeniz’e taşıyarak (boru hattından) gelir elde etmiştir.¹⁸⁰

1979 İran İslam Devrimi sonrasında İran’da yaşayan İranlı Yahudi topluluğu İran’a göç etmek zorunda kalmıştır.^{181, 182} Bunlardan biri de İran asıllı Yahudi Michal Elia Kamal isimli sanatçıdır. Söz konusu sanatçı bulunduğu Yahudi toplumunda fiziksel özellikleri ile de farklılık göstermektedir. Çünkü kendisi dış görünüş olarak İranlılara benzemektedir. Bu durum aynı zamanda onun farklı bir şarkıcı olmasına ve iki kültürün etkileşimiyle beraber farklı konseptte eserler ortaya çıkarmasına olanak sağlamıştır.¹⁸³

Görüldüğü üzere İran ve İsrail arasında kültürel etkileşim önem derecesinde bulunmamaktadır. Bunu ancak bir sebeple İran’dan ayrılmak zorunda kalan Yahudilerde

¹⁷⁹ Çevre Stratejisi: Kurulduğu günden bu yana güvenlik kaygıları ön planda olan İsrail’in dış politikası büyük oranda bu endişelere bağlı olarak gelişmiştir. Herkesin İsrail’i yok edeceği saplantısı ve kuşatılmışlık duygusu İsrail’in gün geçtikçe tam anlamıyla bir “garnizon devlet” haline getirmiştir. Bu anlayış çerçevesinde İsrail; 1950’li yıllarda Arap ülkelerine karşı “Çevre Stratejisini” hayata geçirmiş, 1979’dan sonra ise yeni düşman İran’a yönelik benzer bir politika geliştirmiştir. İsrail, 1950’li yıllarda Ortadoğu’da Amerikan yanlısı ve Arap karşıtı bir ittifak oluşturmayı amaçlayan “Çevre Stratejisi”ni (Periphery Strategy) uygulamaya çalışmıştır.

¹⁸⁰ İnternet: Çelikkol, O. (Mayıs 2018). “İran-İsrail İlişkileri ve Ortadoğu”. Web: <http://www.hurriyet.com.tr/yazarlar/oguz-celikkol/israil-iran-iliskileri-ve-orta-dogu-40839176> adresinden 27 Eylül 2018’de alınmıştır.

¹⁸¹ İran’da yaşayan Yahudi oranı 1970’lerde 100 binden fazla iken bugünlerde yaklaşık olarak 30 binden azdır.

¹⁸² İnternet: https://www.washingtonpost.com/world/middle_east/irans-jewish-community-reflects-a-complicated-relationship-with-israel/2013/10/02 adresinden 12 Şubat 2019’da alınmıştır.

¹⁸³ İnternet: Moosazadeh, S. (Kasım 2018). “Different Cultures”. Web: <https://www.jpost.com/Israel-News/Culture/Israeli-Iranian-singer-unites-different-cultures-571761> adresinden 22 Şubat 2019’da alınmıştır.

görebilmekteyiz. Uzun yıllar İran’da yaşamış olan küçük Yahudi topluluğu sayesinde ancak kültürel etkileşim sağlanabilmiştir diyebiliriz. Tersini söylemek ise hiç de kolay değildir. Çünkü tabiiyeti itibariyle İran halkının Yahudilere bakış açısı açıktır. İki ülke arasında az da olsa var olan etkileşim İran’da yaşamış olan küçük sayıdaki Yahudi topluluğu aracılığıyla gerçekleşebilmiştir.

3.6. İlişkileri Etkileyen Bölgesel Olaylar ve Diğer Faktörler

3.6.1. Camp David Anlaşması ve İran-İsrail İlişkileri

1973 Kippur Savaşı’nda batılı ülkelerin ve özellikle ABD’nin İsrail’e destek vererek savaşın gidişatını değiştirmeleri nedeniyle kızgınlık duyan Arap Dünyası, bu ülkelere karşı petrol ambargosu başlatmıştır. Dünya ekonomisine büyük zarar veren bu ambargoya rağmen ABD’nin tavrında değişiklik olmamış ve her şeye rağmen İsrail’i desteklemeye devam etmiştir. Savaştan sonra, Enver Sedat teşvik edilerek İsrail’i ziyaret etmesi sağlanmış ve Knesset’te tarihi bir konuşma yaptırılarak 1979 yılında imzalanacak olan Camp David Anlaşmasının yolu açılmıştır. ABD’nin bölgede uygulamış olduğu politikaların gereği olarak Mısır ile İsrail barışının sağlanması önemli bir başarı olarak kabul edilmektedir. Bu anlaşma aynı zamanda Arap bloğunda açılmış ilk gedik olup, Arap dünyasının karışmasına ve birbirine düşmesine sebep olmuştur. Camp David’den sonra sorunun tanımlaması da değişerek “İsrail-Arap” anlaşmazlığı yerine “İsrail-Filistin” anlaşmazlığı şekline bürünmüştür.¹⁸⁴

Camp David Anlaşmaları 17 Eylül 1978’de ABD Başkanı Jimmy Carter’ın arabuluculuğunda İsrail adına Başbakan Menahem Begin ile Mısır adına Cumhurbaşkanı Enver Sedat arasında imzalanan iki belgeye verilen addır. İlki Ortadoğu Barışı için Çerçeve adını taşır, ama barışı getirmez, muğlak ve göstermelik bir belge olarak kalmıştır. İkincisi ise İsrail ile Mısır arasındaki ilişkilerin normalleşmesini sağlamaya yöneliktir, başarılı olmuştur. Günümüze değin de yürürlükte kalır. Camp David Anlaşmalarının en önemli siyasi işlevi Arap dünyasının Filistin sorunu karşısında bölünmesini sağlamak olmuştur. İsrail uzun yıllar rahat etmiş, Arap dünyasının bölünmüşlüğünden yararlanmışır. Bölge de görece istikrarlı bir dönem geçmiş, en azından bir daha Arap-İsrail Savaşı yaşanmamıştır. Üstelik bu anlaşmalarla İsrail’in devlet olarak varlığının Araplar tarafından resmen tanınma süreci başlamıştır. Ürdün-İsrail yakınlaşmasını da büyük ölçüde bu anlaşmalar mümkün

¹⁸⁴Oruç, H. (2014). “ABD’nin İsrail-Filistin Politikası”. Web: https://www.academia.edu/10234282/ABDnin_%C4%B0srail-Filistin_Politikas%C4%B1 adresinden 18 Eylül 2018’de alınmıştır.

kılmıştır.¹⁸⁵Bu anlaşmanın önemine bakmak gerekirse İsrail ile herhangi bir Arap komşu devletleri arasında imzalanmış ilk anlaşma özelliğini taşımaktadır. Aynı zamanda bir Arap devleti tarafından ilk tanınma özelliğini de taşımaktadır. Begin ve Enver Sedat anlaşmaya katkılarından dolayı 1978 yılında Nobel barış ödülünü almışlardır.¹⁸⁶

Arap ülkeleri bu antlaşmayı kabul etmediler ve Mısır Devlet Başkanı Enver Sedat'ı ihanet ile suçladılar. İsrail antlaşmanın kendi çıkarlarına uyan maddelerini uyguladı. Böylece Mısır, İsrail'i ilk tanıyan Arap devleti olmuş ve birliği dağıtmıştır. Diplomatik ilişkiler neticesinde 1980 yılında İsrail'in ticari ilişkileri başlamıştır.¹⁸⁷ Bu anlaşma ile İsrail kuruluşundan itibaren ilk defa bir Arap devleti tarafından tanınmış ayrıca ilk defa bir Arap devleti ile barış anlaşması imzalamıştır. Bu anlaşmanın ekleri kısmında yer alan önemli konu, İsrail'in Sina'dan çekilmesidir. Anlaşma gereği üç yıl içinde İsrail Sina'dan çekilecekti. Süreç bu şekilde ilerledi ve 26 Nisan 1982'de Sina'nın egemenliği tamamen Mısır'ın eline geçti. Bu süreçte, BM Güvenlik Konseyi, 22 Mart 1979'da 446 sayılı kararı alarak, İsrail'in işgal altındaki topraklarda yeni yerleşim bölgeleri kurmasını kınamıştır.¹⁸⁸

Camp David Antlaşmalarının imzasından itibaren üç ay içinde başlaması gereken barış görüşmeleri, Mısır ve İsrail'in Antlaşma maddelerini farklı farklı yorumlamal arısebebiyle bir türlü başlayamamıştır. Ancak Ortadoğu coğrafyasında tüm hesapları alt üsteden bir olay olmuş ancak o zaman taraflar müzakere masasına oturmaya razı olmuşlardır. Söz konusu olay 1979'da İran'da Şah rejiminin yıkılarak yerine İran İslam Cumhuriyeti'nin kurulmasıdır. Çünkü hali hazırda Ortadoğu'da yükselen İslami bir siyaset vardı bu Mısır da dahil bir çok Arap Rejimini tehdit etmekteydi. Ayrıca İran'da kurulan yeni devlet İsrail'i ve "Siyonist siyaseti" yok etmeyi birincil amaçlarından biri olarak görüyordu. İşte bu sebeplerden çekinerek bir araya gelen Mısır ve İsrail 26 Mart 1979'da bir barış antlaşması imzaladı.¹⁸⁹

Mısır ile İsrail arasında 1979 yılında imzalanan Camp David anlaşmasının görüşmeleriyle ilgili bazı gizli belgeler yayımlandı. Mısır'da yayın yapan El Yevm El Sabi gazetesi tarafından yayımlanan belgelere dayandırdığı haberinde, dönemin İsrail Başbakanı İzak

¹⁸⁵ Akgün, M. (2011). "Camp David Düzeni Sarsılırken Türkiye". **TESEV-Dış Politika Programı**.

¹⁸⁶ İnternet:<https://www.britannica.com/event/Camp-David-Accords> adresinden 1 Mart 2019'da alınmıştır.

¹⁸⁷İnternet:<http://akademikperspektif.com/2014/06/04/misir-ve-tescilli-ihaneti-camp-david-antlasmasi/> adresinden 4 Ağustos 2018'de alınmıştır.

¹⁸⁸ Aras, İ. (2010). Filistin-İsrail Arasındaki Temel Sorunlar ve Uluslararası Hukuk. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Çanakkale.

¹⁸⁹ Erdoğan, G. "Camp David Anlaşmaları". 12. Web: https://www.academia.edu/1445307/Camp_David_Anlasmalar adresinden 11 Şubat 2019'da alınmıştır.

Rabin'in, 1974'te İran'ı ziyaret ettiği ve İran Şahı Muhammed Pehlevi aracılığıyla Mısır ile doğrudan temasa geçmeyi hedeflediği belirtildi. İsrail tarafından açıklanan 1975 yılına ait belgelerde, İran Şahı Pehlevi'nin iki taraf arasında arabuluculuk girişiminde bulunduğu ortaya çıktı. Söz konusu belgeler arasında Pehlevi'nin Enver Sedat ve İzak Rabin'e yazdığı mektuplar da bulunuyor. Her iki lidere hitaben kaleme alınan mektup da bu mücadelenin askeri yöntemlerle değil, ancak barış yoluyla bitirilebileceğini ifade eden Pehlevi; bir başka mektubunda ise Enver Sedat'ın Kudüs ziyaretinden önce "iki ülke arasında geçici barış anlaşması olmasaydı Ortadoğu'da bu yaşananlar hayal bile edilemezdi" ifadelerini kullanmıştır.¹⁹⁰

"İsrail'e ölüm" ve "Dünya Müslümanları birleşin" sloganlarına sahip bir devrimle ortaya çıkan İslam Cumhuriyetinin Şah döneminde uygulanan İsrail politikalarını uygulamayacağı herkes için aşıkardı. Cemal Abdülnasır zamanında gerginleşen ve Enver Sedat zamanında büyük ölçüde gelişme gösteren Mısır-İran ilişkileri İran'da yaşanan devrimle birlikte bir kez daha kopma noktasına gelmiş ve nihayet geçici hükümet döneminde Başbakan Bazergan'ın karşı olmasına rağmen iki ülke arasındaki ilişkiler resmen kesilmiştir. İran halkı Mısır yönetimini İsrail ile imzaladığı Camp David anlaşması ve devrik İran Şahına ülkeye giriş izni verdiği için tepki duymuştur.¹⁹¹

3.6.2. Lübnan'ın İşgali ve İran-İsrail İlişkileri

FKÖ'nün kullandığı en önemli üs Lübnan olmuştur. İsrail'e yönelik saldırılarda Filistinlilerin Lübnan topraklarını üs olarak kullanmaları, İsrail'in de bu saldırılara Lübnan sınırları içinde karşılık vermesi neticesinde güney bölgelerde yaşayan Lübnanlılar da çatışmalardan etkilenmeye başlamışlardır. Bu durumdan özellikle ülke içindeki Hristiyanlar büyük rahatsızlık duymuşlardır. Hristiyanlara göre, bu durumun sona ermesi, ancak Filistinlilerin Lübnan'dan çıkarılması ile mümkün olabilirdi.¹⁹² İsrail ile Mısır arasında yapılan Camp David Antlaşması ile İsrail Devleti 1967 yılında işgal ettiği sınırlardan çekilecekti. İsrail Devleti bu geri çekilmeyi 1982'de tamamlamış, ancak FKÖ'nün Lübnan'ı üs olarak kullanmasıyla beraber İsrail Devleti Lübnan'dan FKÖ üyelerini çıkarmak için aynı yıl Lübnan'a saldırmış ve Lübnan Savaşı başlamıştır.¹⁹³ İsrail, 21 Nisan'da Damur çevresine

¹⁹⁰ İnternet: (Mayıs 2015). Web: <https://www.haberler.com/camp-david-antlasmasi-gorusmelerininin-gizli-7660725-haberi/> adresinden 25 Şubat 2019'da alınmıştır

¹⁹¹ İnternet: "İran'ın Bölgesel Politikalarına Bakış". (2011, Haziran). TASAM, Web: http://www.tasam.org/tr-TR/Icerik/2204/iranin_bolgesel_politikalarina_bakis 10 Haziran 2018'de alınmıştır.

¹⁹² Ekşi, C. A. (1992). "Lübnan Sorunu I", **Gazi Üniversitesi İİBF Dergisi**, 8 (2), 421.

¹⁹³ Gül, M. ve Yüksel, B. A. (2016). "İsrail'in Dış Politikasını Anlamak: Tevrat, "On Emir", "Vadedilmiş Topraklar" ve Üstünlük". **Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, 349.

yaptığı büyük bombardıman ile Filistinlilere bir sinyal vermiştir. 3 Haziran tarihinde İsrail'in Londra'daki Büyükelçisinin bir saldırı sonucu yaralanması İsrail'e Lübnan'ı işgal etmesi için beklediği fırsatı yaratmıştır. Saldırdan Filistinlileri sorumlu tutan İsrail, 3 Haziran'da Batı Beyrut'un banliyösünde bulunan ve Filistin gerillaları tarafından kullanılmakta olan eski bir stadyum ile güney Lübnan'daki bazı Filistin mevzilerini şiddetli bir hava bombardımanına tutmuştur. Bu olaydan iki gün sonra 6 Haziran 1982 tarihinde Lübnan sınırını geçen İsrail askerleri, "Galile'ye Barış Operasyonu" diye tanımladıkları Lübnan'ı işgal hareketini başlatmışlardır.¹⁹⁴

12 Ağustos'ta İsrail, Batı Beyrut'un Hamra gibi merkezi rezidansiyel sokakları da dahil olmak üzere her tarafını aralıksız 14 saat süre ile hava, deniz ve karadan bombardıman etmiştir. Kuşatmanın başlangıcından beri en şiddetlisi olan ve 200 kişinin ölümüne yol açan bu bombardıman üzerine Beyrut'ta temaslarını sürdürmekte olan arabulucu Philip Habib, Başkan Reagan'a bu koşullarda görevine devam edemeyeceğini bildirince Reagan, İsrail Başbakanı Begin'e bir mesaj göndererek bombardımanın durdurulmasını sert dille istemiştir. ABD'nin baskısı üzerine, İsrail harekati durdurulmuştur ve bu kez ilan edilen 11. Ateşkes kalıcı olmuştur.¹⁹⁵

ABD savaşlarla, sonra da Büyük Ortadoğu Projesi (BOP) ya da Genişletilmiş Ortadoğu ve Kuzey Afrika Projesi (GOKAP) gibi "demokratikleş(tir)me" adımlarıyla bölgenin uluslararası kapitalist sisteme eklenmesi amacıyla Ortadoğu'daki potansiyel muhalefet unsurlarını bertaraf etmeye yöneldi. ABD hegemonyasına ve bölgede İsrail'in güvenliğine yönelik muhalefeti simgeleyen Hizbullah-Hamas-İran ve Suriye arasındaki bağlantılara paralel olarak Lübnan savaşı da bu sürecin bir devamı olarak ortaya çıktı. Lübnan'daki FKÖ eğitim ve Filistinli mülteci kampları, 1982 yılında İsrail'in Lübnan topraklarında FKÖ'ye karşı yürüttüğü savaşın ve 2000 yılına kadar devam edecek bir işgalin maddi zeminini oluşturdu.¹⁹⁶

Sahip olduğu etnik, mezhepsel ve kültürel zenginliğiyle Ortadoğu'nun adeta küçük bir prototipi/modeli olan Lübnan, bu özelliğiyle gene Ortadoğu siyasetinin gelişimini anlamak açısından önemli bir örnek olarak karşımıza çıkmaktadır. II. Dünya Savaşı sonrasında Ortadoğu'da gelişen her siyasal/toplumsal hareket Lübnan'da da akisler yaratmış, bunun da

¹⁹⁴ Acar, İrfan C. (1989). **Lübnan Bunalımı ve Filistin Sorunu**. (5. Baskı). Ankara: Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Tarih Kurumu Yayınları, 93-131.

¹⁹⁵ Acar, İrfan C. (1989). **Lübnan Bunalımı ve Filistin Sorunu**. (5. Baskı). Ankara: Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Tarih Kurumu Yayınları, 93-131.

¹⁹⁶ Özkoç, Ö. (2006). "Kronik Lübnan Savaşı Üzerine". **Ankara Üniversitesi SBF Dergisi**, 61(3), 310.

ötesinde ülke “Ortadoğululaşmak” olgusunun en önemli özelliklerinden biri olan etnik ve mezhepsel çatışma ve bölünmelerle yaklaşık 15 yıl süren bir iç savaşa sürüklenmiştir. Ülke ayrıca bölgesel ve küresel aktörlerin dolaylı ve doğrudan müdahalelerine maruz kalmıştır.¹⁹⁷

Lübnan çok karışık kültürel yapıya sahip olup 10.452 km²’lik bir alanda yaklaşık 4,5 milyon insanın yaşadığı, 17 tanınmış mezhep ve 2 büyük dinden oluşan bir ülkedir. Müslümanlar nüfusun yarısını oluştururken, toplam nüfusun%25’ini ise Şii toplumu oluşturmaktadır. Oysaki dünyadaki Müslüman nüfusunun sadece %15’i Şii’dir. Hizbullah’ın Lübnan’da kuruluşunun temelleri ise 1957 yılında İran’dan Lübnan’a gelen Şii din adamı İmam Musa El-Sadr’a dayanmaktadır.¹⁹⁸

1980’li yıllarda Şiiler Lübnan’daki güçlerini giderek artırmıştır. 1943 “ulusal uzlaşma” formülünde Maruni ve Sünnilerden sonra üçüncü büyük mezhep olarak mütalaa edilen Şiiler sayıca çoğalarak 1980’lerde en kalabalık mezhep durumuna gelmişlerdir. Esasen, eğitim düzeyi genellikle düşük, ekonomik bakımdan en fakir kesimi oluşturan ve daha ziyade güney Lübnan ile Beyrut’un banliyösünde yaşayan Şiilerin Nebih Berri liderliğindeki “Emel” milisleri son yıllarda askeri bakımdan iyice güçlenmiştir. 1982 yılına kadar, Lübnan’daki güçlü Filistin askeri varlığı nedeniyle sessiz kalan Şiiler, İsrail’in 1982 yılı Haziran’ında Lübnan’daki Filistinlilere yönelik saldırısını sessizlikle karşılamışlardır. İlk etapta, güney Lübnan’daki Filistin gerillalarının 1982 yazında Lübnan’ı terk etmelerinden sonra Şiiler, güneyde devam eden İsrail işgaline karşı radikal bir direniş başlatmışlardır. Dini yönden İslam radikalizmine de bağlı olan genç Şii milisler, intihar komandolarınının 1983 yılında ABD denizcilerine ve Büyükelçiliğine yönelik suikast ve saldırıları ile ABD kuvvetlerinin de Lübnan’ı terk etmesi sürecini hızlandırmışlardır.¹⁹⁹

Günümüze kadar geçen süreçte Lübnan’daki Şii toplumunda ortaya çıkan ve değişik söylemleri bulunan aktörleri dikkate aldığımızda İslami yorumlar, aktörler üzerinde her dönem benzer etkilere ve niteliğe sahip olmadığı gibi her durumda şiddet temelli eylemlere yol açmamıştır. Mevcut sosyo-politik gelişmeler diğer fikirsel unsurlar gibi İslami yorumların niteliğini ve etkisini şekillendirmektedir. Bu çerçevede Hizbullah eylemlerinde meşrulaştırıcı rolü bulunan fikirsel unsurlara (radikal Şii söylem) başat konumunu

¹⁹⁷ Erdem, G. (2018). “Lübnan’da Şii Siyasi Hareketinin Evrimi: EMEL’den Hizbullah’a”. **The Turkish Yearbook of International Relations**, 49, 21-55.

¹⁹⁸ Köprülü, M. O. ve Çiftçi, İ. “Terörizmin Kavramsallaştırılması Tartışmalarına Bir Örnek: Kuruluşundan Kurumsallaşmasına Uluslararası Terör Örgütü Hizbullah (Lübnan)”. **Terör ve Şiddet Sarmalında Ortadoğu ve Afrika**, 85-107.

¹⁹⁹ Acar, İrfan C. (1989). **Lübnan Bunalımı ve Filistin Sorunu**. (5. Baskı). Ankara: Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Tarih Kurumu Yayınları, 93-131.

kazandıran bölgesel ve ülke içi siyasi-askeri gelişmeleri dikkate almak gerekmektedir. Bu bağlamda İran'daki İslami devrim, İsrail'in 1982-2000 yılları arasındaki Lübnan işgali ve Suriye'nin 1976-2005 yılları arasında Lübnan'daki askeri varlığı gibi bölgesel gelişmeler ve özellikle 2000'li yıllara kadar geçerli olan Şiiilerin "modern" Lübnan devleti içerisindeki ekonomik, kültürel ve siyasi "dışlanmışlık" durumu İslami (Şii) söylemin radikalleşmesi ve ön plana çıkmasına ve Şii aktivizmin Lübnan özelinde şiddet eğilimli aktöre dönüşmesine ve güç kazanmasına zemin hazırlamıştır. Diğer bir ifade ile Ortadoğu ve Lübnan devleti içerisindeki zaman-mekan koşullu gelişmeler şiddet eğilimli ve radikal İslami (Şii) söylemi benimseyen Şii aktivizminin ve bu aktivizmi değerlendiren Hizbullah'ın bölgesel ve yerel gelişmelerde etkili olmasına yol açmıştır.²⁰⁰

1979'da İran'da gerçekleşen İslam Devrimi Lübnan Şiiiliği üzerinde derin bir etkide bulundu. İç ve dış siyasetinin merkezine Şii teoriyi ve retorığı oturtan ve "devrim ihracı" politikalarına yönelen Tahran'ın ilk el attığı yerlerden biri de Lübnan olmuştur. Zaten, 1960'lardan itibaren Şah yönetimine muhalif sağdan sola tüm akımların faaliyet gösterdiği yerlerden biri de Lübnan'dı. Humeyni liderliğindeki muhalif İran uleması da uzun bir zamandır Lübnan'da faaliyetteydi.²⁰¹

Suriye açısından da Hizbullah ile ittifak önemliydi. 1990'lı yıllarda Suriye iki müttefiki, yani Lübnan rejimi ve Hizbullah arasında denge politikası uyguladı. Bu politika zaman zaman krize girse de büyük ölçüde başarılı oldu. Suriye-Hizbullah ilişkisinin diğer boyutunu ise İran oluşturuyordu. İran-Suriye yaklaşması aslında 1980'li yıllarda başlamıştır. O dönemde Suriye ve İran'ı bir araya getiren faktörler, iki ülke rejimlerinin İsrail ve Irak'a karşı duydukları düşmanlık, bölgede, ABD başta olmak üzere, Batı hegemonyasından duydukları tedirginlik ve Türkiye'nin bölgedeki olası etkinliğini sınırlamak olmuştur. Ayrıca İran'ın bölgede yalnızlıktan kurtulmak istemesi ve Arap bölge politikasında etkili olma hedefi, Suriye'nin İsrail ve ABD ile müzakerelerinde elini güçlendirmek ve Lübnan'daki çıkarlarını korumak gibi istekleriyle birleşince bu iki ülke arasındaki özel ilişki 1990'lı yıllarda da sürmüştür. Hizbullah bu ilişkinin nirengi noktasını oluşturuyordu. İran, Hizbullah'ın kuruluşunda ve eğitilmesinde başat rol oynamıştı. İran ve Lübnan Şiiileri arasındaki mezhepsel ve tarihi bağlar üzerine kurulan bu ilişki, iki tarafın karşılıklı çıkarlarına hizmet ettiği için 1980'li yıllardan sonra artarak devam etmiştir. Hizbullah

²⁰⁰ Yetim, M. (2015). "Şiddet Eğilimli ve Direniş Temelli Şii Aktivizmi: Hizbullah'ın Fikirsal ve Örgütsel Zemini". *Türkiye Ortadoğu Çalışmaları Dergisi*, 2(2), 59-88.

²⁰¹ Erdem, G. (2018). "Lübnan'da Şii Siyasi Hareketinin Evrimi: EMEL'den Hizbullah'a". *The Turkish Yearbook of International Relations*, 49, 21-55.

İran'dan mali ve askeri destek almıştır. Öte yandan Hizbullah'la ilişkisi İran'a, Arap-İsrail uyuşmazlığında ve Arap politikasında etki alanı sağlamaktadır. Ayrıca İran bu sayede Doğu Akdeniz'e açılmakta, bölgesel güç olma iddiasını güçlendirmektedir.²⁰²

İsrail ile Hizbullah arasında Lübnan topraklarında ve İsrail'in kuzeyinde cereyan eden silahlı çatışmalar, 12 Temmuz 2006 tarihinde Hizbullah militanlarının sınırı geçerek, üç İsraili askeri öldürmesi ve ikisini rehin alması üzerine patlak verdi. Krizin asıl başlangıç tarihini İsrail'in 2000 yılı Mayısında Güney Lübnan'dan çekilişine dayandırmak daha yerinde bir saptamadır. Güney Lübnan'dan çekilmenin oluşturduğu güvenlik boşluğu İsrail içinde tartışmalara neden oldu. Özellikle Güney Lübnan'da, Hizbullah üzerinde artan İran ve Suriye etkisi İsraili yetkilileri tedirgin etmekteydi. Hizbullah'la her an bir sıcak çatışma beklenmekteydi; ancak, 12 Temmuz'da Hizbullah'ın sınırı geçerek İsrail askerlerini kaçırmayla patlak veren krize askeri açıdan hazırlıksız yakalandığı yorumları yapılmıştır.²⁰³

İsrail'in Güney Lübnan'ı işgalinin, ABD ile birlikte muhtemel bir İran müdahalesi öncesinde örtülü bir temizlik operasyonu olduğu yönünde iddialar vardı. Hizbullah bu operasyon sonrası tekrar toparlanamayacak düzeyde zarar görmüş olsaydı, İran operasyonunu kolaylaştıran bir adım olabilirdi. Lübnan'ın güneyine uluslararası güç yerleştirilmesi ve İsrail'in bir tampon bölgeyle korunması İsrail'in arzu ettiği bir gelişmeydi. Bazı analistler ise bu gerginliğin İran'ın Hizbullah'ı el altından desteklemesi ve kışkırtması sonucu çıktığını iddia ettiler ve krizin sorumluluğunu İran'a yüklemeye çalışmışlardır.²⁰⁴ İran'ın kontrol altında tutulması ABD'nin bölgedeki hedefleri açısından hayatidir. İran şu anda İslam dünyasında ABD'ye açıkça kafa tutabilen ve bunu da güçlü bir söylem haline getiren yegâne güçlerden biridir. İran'ın muhalif söyleminin geniş kapsamlı etkileri olacaktır.²⁰⁵

İsrail, İran'ın Hizbullah'a Suriye üzerinden silah ve maddi destek aktardığını iddia etmektedir. Bu açıdan Suriye, Lübnan sınırına uluslararası denetim gücü yerleştirilmesi talebinde bulunmuştur. Beşar Esad Suriye Lübnan sınırına uluslararası güçler

²⁰² Benli Altunışık, M. (2007). "Lübnan Krizi: Nedenleri ve Sonuçları". **TESEV Yayınları Dış Politika Analizi Serisi**, 5, 8-9.

²⁰³ Köse, T. (2007). "Değişen Ortadoğu Denkleminde İsrail-Lübnan Krizi ve Türkiye'nin Rolü", **Akademik Ortadoğu**, 1(2), 57-58.

²⁰⁴ Bill, S. (2006). "Iran: Tehran Playing Key Role In Israel-Lebanon Crisis" . Web: http://www.rferl.org/featuresarticle/2006/07/541d7659-f99f-4559-8281-3949d4f_a3af7.html adresinden 12 Haziran 2019'da alınmıştır.

²⁰⁵ Köse, T. (2006). "İran Nükleer Krizi: Diplomasinin İmkanlarını Yeniden Düşünmek", **SETA İran Raporu**, 32-76.

yerleştirilmesine karşı olduğunu söylemiştir. İsrail ise buradan Hizbullah'a silah transferi yapıldığını iddia etmektedir.²⁰⁶

İsrail, Lübnan'daki otorite boşluğunun doldurulması gerektiğini, aksi halde İran ve Şii cephesinin bu boşluğu dolduracağını ileri sürmektedir. İran, ABD ve Avrupalı devletler tarafından Lübnan'da istikrarın sağlanması konusunda potansiyel oyunbozanlar olarak görülmektedir. Lübnan'da devlet yapısının zayıf kalması ve İsrail'in işgal ve müdahalelerinin devam etmesi, bu iki aktörün Lübnan'daki etkinliğinin çeşitli kanallardan sürmesine olanak sağlamaktadır. Ortadoğu'daki Amerikan ve İsrail operasyonları, İran'ın kendisini güvensiz hissetmesine neden olmaktadır. İran yönetimi kendisini ABD ve İsrail tehdidi altında hissetmeye devam ettiği sürece, bölgesel istikrarı bozmaya yönelik faaliyetlerini sürdürmeye devam edeceklerdir. İran bu güvensizlik hissini Amerikan ve İsrail çıkarlarına karşıt örgütlere destek vererek bertaraf etmeye çalışmaktadır.²⁰⁷

3.6.3. İran-İrak Savaşı ve İran-İsrail İlişkileri

Saddam Hüseyin'in devlet başkanı olduktan sonra kısa bir süre içerisinde İran'a karşı saldırgan bir tutum içerisine girmesinde şüphesiz İran'ın payı da büyüktür. Körfez Bölgesinde birbirlerine üstünlük kurma mücadelesi iki ülkeyi birbirine rakip duruma getirmiştir. Ülkelerin bu durumda olmasının nedenlerinde dış ülkelerin etkisi de büyüktür. Devrimden önce ABD tarafından oluşturulan çift sütun politikası en önemli müttefiki olan İran'ın Batı bloğu içerisinde yer almasına neden olurken, Irak Sovyetler tarafında yer alarak İran'la mücadele içerisine girmiştir.²⁰⁸

İran batılı ülkelerden aldığı destekle öncelikle Körfezde yer alan 3 adayı²⁰⁹ işgal etti. Bu bölge petrol taşımacılığı açısından büyük önem taşımaktaydı. İran bununla yetinmedi ve Bahreyn üzerinde de hak iddia etmeye başladı. Arap Birliğinin liderliğine oynayan Irak ise doğal olarak bu duruma tepki gösterdi, İran ile diplomatik ilişkilerini kesti. Bu durumlar iki ülke arasında yaşanan soğuk çatışmanın sıcak bir çatışmaya dönüşmesine yol da açıyordu. 1980 yılında patlak veren Irak-İran savaşı, bir nevi Basra Körfezi'ndeki bölgesel üstünlük

²⁰⁶ İnternet: Assad rejects forces on Syrian border. (22 Ağustos 2006). *The Jerusalem Post*, Web: <http://www.jpost.com/servlet/Satellite?pagename=JPost%2FJPostArticle%2FShowFull&cid=1154525925901> adresinden 14 Temmuz 2018'de alınmıştır.

²⁰⁷ Köse, T. (2007). "Değişen Ortadoğu Denklemine İsrail-Lübnan Krizi ve Türkiye'nin Rolü", **Akademik Ortadoğu**, 1(2), 72.

²⁰⁸ Doğan, S. "İki Savaş Döneminde Saddam Hüseyin'in Dış Politikası Irak-İran Savaşı (1980-88) ve Körfez Savaşı (1990-91)". **Marmara Üniversitesi Ortadoğu ve İslam Ülkeleri Araştırmaları Enstitüsü**, 4.

²⁰⁹ 1970'li yıllarda İngiliz kuvvetlerinin Körfez'den çekilmesinin ardından Batı'nın desteğini arkasına alan Şah rejimi yönetimindeki İran, bölgenin siyasi geleceğine yönelik önemli adımlar atmış ve Basra Körfezi'nde bulunan Arap kimliğine sahip Abu Musa ile Büyük ve Küçük Tunb adalarını işgal etmiştir.

mücadelesi ve İran İslam Devrimi'nin yayılma tehlikesini tehdit olarak algılama şeklinde gerçekleşen bir olaydır. 1970 Eylülünde başkan Nasır'ın ölümü Ortadoğu'da liderlik yarışını başlattı. Mısır'ın bıraktığı boşluktan yararlanarak gerek Arap dünyasının gerekse üçüncü dünyanın liderliğini kapma isteği İran'ı tehdit etti.²¹⁰

İran, yaşadığı devrim sonrasında, başta ABD ve İsrail olmak üzere birçok ülke ile problemler yaşayarak uluslararası camiada yalnız kaldığı bir duruma sokulmuştu. Bunu bir fırsat olarak gören Saddam Hüseyin, 1980'de İran'a saldırarak sekiz yıl sürecek savaşın fitilini ateşledi. Saddam İran'da meydana gelen devrimin kendi topraklarına da sıçramasından korktuğundan, İran'daki Şii devriminin hızını kesmek istiyordu. 1980-1988 arası sekiz yıl süren İran – Irak savaşında ABD'nin Irak'a verdiği destek, sonrasında uyguladığı ekonomik, politik yaptırımlar ve ambargolar İran'ın benliğinde önemli izler bırakmıştır. 1979 devrimi sonrasında İran bağımsız bir dış politika izlemeye başlayınca, ABD için bir tehdit haline gelmiş ve İran'ı “terörü destekleyen ülkeler” listesine almıştır. Diğer taraftan Afganistan ve Irak'ı işgaliyle birlikte onu hem doğudan hem de batıdan kuşatması, Basra Körfezinde silahlı güç bulundurması, bölgede İran'ı önlem almaya itmiştir. Jeopolitik olarak İran, ABD'nin Ortadoğu'daki hedeflerinin tam merkezinde yer almaktadır. ABD hem kendisinin hem de bölgedeki en önemli müttefiklerinden olan İsrail'in çıkarlarının tehlikeye girmemesi için İran ile hep yakın ilişkiler içerisinde olmuştur. Bu amaç dâhilinde Nixon, “çift sütun” denen stratejiyi hem körfezde hem de bölgede uygulamaya başlamıştır.²¹¹

Araplar ve İranlılar geçmiş yüzyıllara bakıldığında da birer tarihi rakiptirler. İran ve Irak iki ülke İngiliz ve Türk yönetimi altında da birçok sınır problemi yaşamaktaydı. İran ve Irak arasındaki en belirgin problemlerden birisi de Şatt'ül Arap²¹² sorunudur. Şatt'ül Arap İran ve Irak arasında sınır hattını oluşturmaktaydı. İki ülke de bu alanda hak iddia etmekteydiler.²¹³

Irak İran arasında yaklaşık 9 yıl süren savaşın nedenlerine değinmek gerekirse bunlardan ilki yukarıda da bahsedildiği gibi Şatt'ül Arap sorunudur. Bir diğer sebep ise iki ülkenin de

²¹⁰ İnternet: www.tasam.org/.../1_Körfez_Savaşı_pdf_1690c694-7b42-41e3-9699-2159ac18bb8 adresinden 12 Haziran 2018'de alınmıştır.

²¹¹ Ekren, A. “1979-1995 arası İran-ABD ilişkileri”, **Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, 149-151.

²¹² Şatt'ül Arap: Şatt'ül Arap veya Arvand Rud, Fırat ve Dicle nehirlerinin Basra Körfezi'nden denize dökülmeden önce birleştikleri yerdir. Uzunluğu 193 km'dir. Şatt'ül Arap suyunun hangi kısmının hangi devlete ait olduğu sorunu İran-İrak Savaşının sebebi olarak gösterilmiştir. Şatt'ül Arap üzerindeki egemenlik sorunu ya da kısaca sınır sorunu İran-İrak arasında en ciddi sorunlardan biri durumundaydı. Irak'ın bu suyunun kontrolünü ele geçirmek için 20 Eylül 1980'de İran'a saldırmasıyla iki ülke arasında savaş başladı.

²¹³ İnternet: “The Arab/Muslim World: Iran-Iraq War (1979-1988)”. Jewish Virtual Library. Web: <https://www.jewishvirtuallibrary.org/iran-iraq-war> adresinden 16 Eylül 2018'de alınmıştır.

bölgede hegemonya kurma arayışında bulunmasıdır. Malumları üzere 1979 yılında yaşanan devrim ile birlikte İran İslam Cumhuriyetini ilan etmiştir. Bu da farklı bir rejimin ortaya çıkmasına yol açmıştır. Bu rejim aynı zamanda önceki bölümlerde de ifade edilmeye çalışıldığı üzere özellikle bölge ülkeleri üzerinde nüfuz kurmayı amaçlamıştır. Bunu ise rejim ihraçları yoluyla gerçekleştirmeyi düşünmüştür. Irak ise Mısır Arap Cumhuriyeti lideri Nasır'ın ölümüyle beraber bölgesinde liderlik rolü üstlenmeye çalışmıştır. Bu durumu Saddam Hüseyin ile açıklamakta fayda vardır. Saddam Hüseyin de Nasır gibi Arap milliyetçisidir ve aynı zamanda da kendisinin büyük bir hayranıdır. Onun bıraktığı boşluğun da ancak kendisi tarafından doldurulabileceğini düşünmektedir. İran'da gerçekleşen devrim, nüfusunun çoğunluğu Şii olan Irak açısından büyük bir tehdit olarak görülmüştür. Necef, Kerbela ve Bağdat'ta 1979 ve 1980 yıllarında zaman zaman meydana gelen ayaklanmalar bu tehdit algısının ciddi boyutlara varmasına neden olmuştur. Öte yandan Şubat 1980 tarihinde Başbakan Yardımcısı Tarık Aziz'e bir suikast girişiminin gerçekleşmesi (girişim başarısız olmuştur), Irak'ın resmi açıklamalarına göre bu girişimin İran kaynaklı olduğu belirtilmesi, iki ülke arasındaki ilişkileri gerginleştirmiştir. En önemli kırılma noktası ise, 1 Nisan 1980 tarihinde, Saddam'ın, Irak'ın önde gelen Şii din adamı olan Ayetullah Muhammed Bekir As-Sadr'ı idam etmesi olmuştur. Bununla da kalmayıp, din adamı Ayetullah'ın kız kardeşini de tutuklayarak, ona çok kötü muamelede bulunması ve öldürmesi olmuştur. Bu olaylar Irak ile İran arasındaki ilişkilerin tamamen kopmasına sebebiyet vermiştir.²¹⁴

Irak-İran savaşı 22 Eylül 1980 ile 20 Ağustos 1988 tarihleri arasında meydana gelmiştir. Savaş yaklaşık 9 yıl sürmüştür. İki taraf için de ağır kayıpların verildiği bir süreç olmuştur. Bu durumu can kaybı olarak da belirtmenin yanında özellikle Irak ekonomik anlamda büyük bir yoksunluk yaşamaya başlamıştır. Bu savaş esnasında İran Irak'ın kuzey bölgesini de işgal etmiştir. Ancak savaşın son zamanlarında Irak Halepçe'de kendi halkı da bulunmasına rağmen İngiltere ve Fransa'dan almış olduğu kimyasal gazı kullanmıştır. Bu binlerce insanın ölümüne sebep olmuştur. Aynı zamanda bu müdahale sebebiyle Halepçe'den Türkiye'ye büyük bir göç hareketi de gerçekleşmiştir. Bu savaşın üçüncü taraflarla özellikle de İsrail açısından önemine de değinmekte fayda bulunmaktadır. İran'ın bu dönemde müttefiki Suriye idi. Suriye Akdeniz'den geçen petrol boru hattı güzergâhında bulunmaktaydı. Bu durum ise Irak için bir problem oluşturmaktaydı. Çünkü Suriye İran'ın da yanında bulunması

²¹⁴ Daban, E. Z. ve Daban, C. (2018). "Saddam Hüseyin Dönemi Irak Dış Politikası: Irak-İran Savaşı, Kuveyt'in İşgali ve ABD'nin Irak'a Müdahalesi". *Kırşehir Ahi Evran Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 2(1), 95.

sebebiyle söz konusu boru hattını keserek Irak'ın gelirlerinin azalmasına sebep olmuştur. Yine aynı zamanda Çin, Libya ve Kuzey Kore de İran'a birçok silah ve cephane yardımında bulunmuştur. Tüm bu destek çıkan ülkelere benzer şekilde hareket eden bir ülke daha vardı ki bu da İsrail idi. Bu durumu anlamakta zorluk çekilmesi ise gayet normaldir. Çünkü İran İsrail'i devrimden sonra tanımamaktaydı ve Ortadoğu'da tehlikeli bir ülke olarak kabul etmekteydi. Ancak bu durum İsrail açısından pek de böyle açıklanmamaktaydı. Çünkü İsrail aynı zamanda İran'a savaş zamanında silah gönderiminde dahi bulunmuştur. İsrail'in yardımda bulunmasını iki temel gerekçe üzerinde oturtabiliriz. Bunlardan ilki İsrail'in Ortadoğu bölgesinde genel olarak kullandığı bir deyiş vardır: “düşmanımın düşmanı dostum”dur. Burada Irak İsrail için büyük bir tehlike oluşturmaktaydı. Bu sebeple Irak'ın tehlike boyutunun azaltılması adına İran'a destek verilmesi gerekmektedir. Bu durumu sadece Irak'ın yaratmış olduğu tehlike olarak açıklamak da yeterli olmayabilirdi. Bu sebeple İsrail'in İran'a yardımda bulunmasının ikinci gerekçesine değinmek gerekmektedir. Önceki bölümlerde de bahsedildiği üzere İran sınırları içerisinde yaşayan Yahudi nüfusu bulunmaktadır. İsrail için bu Yahudi nüfusu önem arz etmekteydi. Savaş zamanında Yahudi kitlenin aynı zamanda Irak'ın kuzeyinde yaşayanlar için de geçerliliğini korumakla birlikte İran aracılığıyla İsrail'e tahliyesi gerçekleştirilmiştir.²¹⁵

İran-İrak savaşı aynı zamanda stratejik açıdan da İsrail'i birkaç yönden etkilemiş benziyordu. Bunlardan ilki ise İsrail'in bölgesinde iki düşman devletinin birbiriyle savaşa girmiş bulunmasıydı. Bu da demek oluyordu ki İsrail Irak ya da İran'dan savaş döneminde gelecek olası bir tehdit beklememekteydi. Bu durum İsrail'in bölgede bir müddet stratejik olarak da nefes alması anlamına geliyordu. Diğer taraftan geniş bir perspektifle bakıldığında ise yaşanan savaşın İsrail'in çevre doktrinini (periphery doctrine) tekrardan değerlendirmesine katkıda bulunmuştur. Özetle İran-İrak savaşı boyunca İsrail'in İran'a açık bir desteğini görmekteyiz.²¹⁶

İrak-İran Savaşı, yaklaşık bir milyon insanın hayatına mal oldu. Savaşan taraflar ufak kazançlar için ekonomik kaynaklarını tüketti. Savaşın sonucunda Irak-İran sınırı değişmedi. Savaşın etkileri on yıllar boyunca hissedildi. İki ülkenin birbirlerinin petrol tesislerine saldırılar düzenlemesi sonucu petrol üretimi düştü, petrol fiyatları arttı. Savaş boyunca Irak, kendisini destekleyen devletlerden borç alarak silah satın almıştı. Bu borçları ödemekte

²¹⁵İnternet: “The Arab/Muslim World: Iran-Iraq War (1979-1988)”. Jewish Virtual Library. Web: <https://www.jewishvirtuallibrary.org/iran-iraq-war> adresinden 16 Eylül 2018'de alınmıştır.

²¹⁶ Alpher, J. (1989). “Israel and the Iran-Iraq War”. **The Jaffee Center for Strategic Studies**, Tel-Aviv University. 154.

zorlanması, 1990 yılında Kuveyt'e saldırarak oradaki petrol kuyularını ele geçirmeye çalışmasına yol açtı. Savaş sırasında İran'daki muhalefet tamamen tasfiye edildi ve İslam Devrimi kalıcı hale geldi. Ancak ülke, uluslararası ilişkilerde yalnızlığa sürüklendi ve desteksiz kaldı. Savaş silahları ve araçları bakımından dışa bağımlı olmanın tehlikesini görerek kendi silah endüstrisini kurmaya çalıştı.²¹⁷

3.6.4. 11 Eylül Saldırısı, ABD'nin Irak İşgali ve İran-İsrail İlişkileri

11 Eylül saldırıları, uzun süren Soğuk Savaş'ın bitmesinin ardından meydana gelen en önemli sıcak saldırıdır. Önemi ise, Soğuk Savaş sonrası dünyada süper güç haline gelen ABD'nin hegemonyasına karşı yapılmış olmasından kaynaklanmaktadır. Bu nedenle de, ABD açısından bir dönüm noktası teşkil etmiş ve George W. Bush yönetimindeki ABD hükümetinin dış politikada daha saldırgan bir tavır sergilemesine neden olmuştur. Bu bağlamda, George W. Bush, yeni ulusal stratejisinde hedef olarak terörü almıştır. Ve teröre yardım ya da yataklık yapan bütün devletler onun nezdinde düşman olarak damgalanmıştır. "Bush Doktrini" olarak bilinen bu strateji doğrultusunda, BM'nin de yayımlanmış olduğu kararlara dayanarak kolektif meşru müdafaa bağlamında Afganistan müdahalesini gerçekleştirmiştir.²¹⁸

ABD Sovyetler Birliği'nin dağılması sonrası şekillenen "tek kutuplu sistemde" gücünü en üst seviyede hissederken, bir anda tarihinin en büyük saldırısıyla karşılaşmıştır. 1990'lı yılların ikinci yarısından itibaren küresel terörün tehdidine maruz kalmaya başlayan ABD, ilk olarak Kenya ve Tanzanya'daki büyükelçiliklerinin bombalanma olayları ile sarsılmıştır. O yıldan itibaren küresel terörizmi tehdit değerlendirmelerine almaya başlayan ABD ilk kez kendi topraklarında bu denli büyük çapta bir saldırıya maruz kalmıştır.²¹⁹

11 Eylül 2001, güç politikaları tarihi için gelecekteki oluşumları etkileyen bir olay olmuştur. On dokuz insan, kısıtlı mali kaynaklarla, dünyanın en güçlü ve teknolojik olarak en ileri ülkesini paniğe sevk etmiş ve küresel bir siyasi krize neden olmuştur. Saldırıların hemen ardından Başkan Bush yaptığı konuşmada; yapılan saldırıların içerisini korkunç ve boyun eğmez bir öfke ile doldurduğunu, bunun Amerikan ulusunu korkutmak için tasarlandığını,

²¹⁷İnternet: "Ortadoğu Dosyası: Irak-İran Savaşları&Savaş Öncesinde Irak-İran İlişkileri".(Ağustos 2015). Turkish Forum-Dünya Türkleri Birliği. Web: <https://www.turkishnews.com/tr/content/2015/08/21/ortadogu-dosyasi-irak-iran-savaslari-savas-oncesinde-irak-iran-iliskileri/> adresinden 22 Eylül 2018'de alınmıştır.

²¹⁸Şerbetçi, D. "Meşru Müdafaa Kapsamında 11 Eylül Saldırıları", Web: https://www.academia.edu/1505570/Me%C5%9Fru_M%C3%BCdafaa_Kapsam%C4%B1nda_11_Eyl%C3%BCI_Sald%C4%B1r%C4%B1lar%C4%B1 adresinden 18 Şubat 2019'da alınmıştır.

²¹⁹Günel, A. "Büyük Ortadoğu Projesi ve Türkiye", Web: <http://eab.ege.edu.tr/pdf/4/C4-SI-2-M15.pdf>,(30.12.2009) adresinden 22 Mayıs 2018'de alınmıştır.

fakat başarılı olamadıklarını söylemiştir. Başkan Bush'a göre Amerika, özgürlüğün en parlak işaret ışığı ve dünya için bir fırsattı. Hiç kimse bu günü unutmuyacaktı. Brzezinski'ye göre; bu kişilerin saldırıları Amerikan dış politikasının askeri alana çevrilmesine yol açmış, Rusya'nın yeniden Batı ile ilgilenmesini hızlandırmış ve son olarak Amerika ve Avrupa arasında görüş farklılıklarını arttırmıştır.²²⁰

Dini ağırlıklı yeni yönetimiyle İran, bölgede ulusal çıkarları olan ABD'ye olduğu kadar bölge ülkeleri için de önemli bir tehdit olmaya başlamıştır. Aslında İran dört başlıkta toplanan nedenlerle ABD ve bölge ülkeleri için yirmi yılı aşkın süredir önemli bir tehdit olmuştur. Bu tehditlerin ilki, terör faaliyetlerine destek sağlama; ikincisi, bölge ülkelerine rejim ihracı politikası; üçüncüsü, Ortadoğu barış sürecini engelleme ve dördüncüsü, kitle imha silahları üretme çabalarıdır.²²¹

Başkan Bush'un 2002 Ocak ayında Amerikan Kongresinde yaptığı konuşmada "Şer Eksenini" diye tanımladığı ülkelerden biri de İran'dır. Özellikle terörizme sağladığı destekle gündeme gelen İran, aynı zamanda GOP (Genişletilmiş Ortadoğu Projesi veya Büyük Ortadoğu Projesi) ile birlikte değerlendirilen ülkelerden biridir. İran'ın 11 Eylül terör saldırıları ile ilgili doğrudan bir bağlantısı bulunmasa da bölgede ABD tarafından terör örgütü olarak nitelendirilen unsurlara sağladığı katkı bilinmektedir. Bölgedeki terör örgütleri özellikle ABD'nin bölgedeki en önemli müttefiki olan İsrail'in varlığını tehdit eden bir unsurdur. Ayrıca terör örgütlerinin 2006 yazında İsrail'in Lübnan'a karşı başlattığı askeri operasyonda İsrail ordusuna karşı güçlü direnişi dikkate alındığında, İran'ın uyguladığı politikalar ABD için bölgede düşündüğü ve planladığı kalıcı barış ile petrolün uluslararası piyasaya serbestçe ulaşımının sağlanması için büyük tehdit oluşturmaktadır. ABD, 11 Eylül sonrası küresel terörizme karşı mücadele gerekçesiyle kısa sürede Afganistan'ı işgal etmişti. Öncesinde Kırgızistan, Gürcistan ve Özbekistan'da askeri üsler oluşturarak da bir bakıma İran'ı askeri ve siyasi yönden kuşatmış bulunmaktadır. Irak'ın işgali ile de bu çember tamamlanmıştır. Ayrıca ABD'nin Bush Doktrini ve Önleyici Savaş Stratejisi çerçevesinde kuşatmanın da ötesine geçilerek, İran bir tehdit ve nihayetinde bir hedef durumuna gelmiş ve tehdidin ortadan kaldırılması da rejim değişikliğine bağlanmıştır.²²²

²²⁰ Öztürk, S. (2015). 11 Eylül Saldırıları ve Afganistan Müdahalesi. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Selçuk Üniversitesi, Konya.

²²¹ Wyn Q. B., Joanna, K. (2004). "The Iranian Nukleer Challenge", *International Affairs*, C.LXXX, 2, 264.

²²² Çelikkat, E. "11 Eylül Saldırıları Sonrası ABD-İran İlişkileri ve Siyasi Boyutta Türkiye'ye Etkileri". 128. Web:

<https://www.google.com/search?ei=yjYsXZygFcSM8gKxwpuoDA&q=%E2%80%9C11+Eyl%C3%BCI+Sal+d%C4%B1r%C4%B1lar%C4%B1+Sonras%C4%B1+ABD->

Afganistan operasyonundan yaklaşık on sekiz ay sonra, ABD, Irak'ın elinde Kitle İmha Silahları bulunduğu iddiasıyla, Irak'a İngiltere ile birlikte bir operasyon başlatmıştır. Bu operasyona Birleşmiş Milletler karşı çıkmıştır. Afganistan operasyonuna destek veren Rusya, Almanya ve Fransa bu defa destek vermemişlerdir.²²³ Bahse konu operasyon ABD-İngiliz ortak kuvvetleriyle başlamış ve Irak işgal hareketi 20 Mart 2003 tarihinde dünya sahnesindeki yerini almıştır.

Savaş nedeni olarak Irak'ta var olduğu iddia edilen Kitle İmha Silahları öne sürülmüş, buradan hareketle Saddam Hüseyin yönetimine son verme düşüncesi, görünen savaş nedenlerinin başında yer almıştır. Çünkü o dönemde de günümüzdekiyle benzer biçimde ABD'nin en büyük korku ve kaygılarından biri, kitle imha silahlarının yayılması olmuştur. ABD'nin en duyarlı olduğu konuların başında elinde nükleer, kimyasal ya da biyolojik silahlar bulunmayan ülkelerin bunları edinmemesi konusunun geldiği söylenebilir.²²⁴

ABD işgaliyle Irak, ekonomik, siyasi ve toplumsal anlamda hızla bir çöküntüye doğru sürüklenmeye başlamıştır. Savaşın resmi olarak bittiği tarih 1 Mayıs 2003 olarak ilan edilmiş ama gelişen olaylar savaşın bitmediğini göstermiştir. ABD'nin işgalinden günümüze Irak'ta her geçen gün çok sayıda saldırı meydana gelmekte ve başlangıçta çok dar bir alanda düzensiz bir biçimde meydana gelen saldırılar genişlemekte ve gerilla savaşı haline bürünmektedir.²²⁵

İran dış politikası, ABD'nin ve onun Ortadoğu'daki müttefiki İsrail'in dikkatinin İran üzerinde yoğunlaşmasını önlemek için sınırlarının ötesinde bazı hamlelerde de bulunmaktadır. Bunlardan en önemlisi, Şii muhalifleri ve terörist grupları destekleyerek bahsi geçen devletlerin enerjisini tüketmektir. 2003 yılında başlayan ve kısa zamanda tamamlanan işgalin ardından Irak'ta beklenen istikrar sağlanamamış, özellikle 2006 yılının 22 Şubat günü Şiiler için kutsal kabul edilen Samarra şehrindeki Altın Camii'nin bombalanması sonucu Şii ve Sünni gruplar arasında kanlı bir iç savaş dönemi başlamıştır.²²⁶

%C4%B0ran+%C4%B0li%C5%9Fkileri+ve+Siyasi+Boyutta+T%C3%BCrkiye%E2%80%99ye+Etkileri&oq=%E2%80%9C11+Eyl%C3%BCl+Sald%C4%B1r%C4%B1lar%C4%B1+Sonras%C4%B1+ABD-%C4%B0ran+%C4%B0li%C5%9Fkileri+ve+Siyasi+Boyutta+T%C3%BCrkiye%E2%80%99ye+Etkileri&gs_l=psy-ab.3...1142428.1143812..1144768...0.0..0.173.173.0j1.....0....1j2..gws-wiz.....0..0i71.M0PZTuxFUsI adresinden 28 Ocak 2019'da alınmıştır.

²²³ Kaynak, M. (2006). **Yeni Dünya Düzeni**. İstanbul: Profil Yayıncılık, 75.

²²⁴ Fernand Braudel Center, "Kitle İmha Silahları", Web: <http://www.binghamton.edu/fbc/06-tr.htm>, (23.09.2008). adresinden 12 Ağustos 2018'de alınmıştır.

²²⁵ Taşkın, T. (2010). 11 Eylül Saldırıları Sonrası ABD Dış Politikasında Ortadoğu ve Türkiye-ABD İlişkileri. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Edirne.

²²⁶ Özpek, B. B. (2012). "En Uzun 11 Yıl: 11 Eylül Sonrası Ortadoğu". **Ortadoğu Etütleri**, 3(2), 197.

ABD tarafından Irak ve Afganistan'ın işgal edilmesi ve ABD'nin Orta Asya ülkeleri ile olan yakın ilişkileri, İran'da etrafının kuşatılmış olduğu korkusunu yaratmıştır. Bunu aynı zamanda İsrail ile de bağlantılı olarak değerlendirebilmek mümkündür. İsrail'i Ortadoğu bölgesinde en önemli müttefiki ve güvenlik paradigmaları bağlamında başat faktör olarak gören ABD benzer şeyleri düşünmektedir. Dahası İsrail ABD'de bulunan Yahudi lobisi aracılığıyla da ABD yönetimini defaatle sıkıştırmaktadır. Bu sebeptendir ki İran'ın bölgeden silinmesini hem teşvik eden hem de ABD'yi bu konuda cesaretlendiren ülke İsrail'dir. İsrail İran'ı özellikle bölgesinde terör üreten ülke niteliğinde gördüğü için İran konusunda açık bir şekilde ABD yönetimleri ile sıkı pazarlıklara girebilmektedir. İsrail Bush yönetimiyle İran konusunda benzer fikirleri paylaşırken sonraki yönetim olan Obama ile fikir ayrılıklarına gitmiş ve iki ülke arasındaki ilişkiler zarar görmeye başlamıştır.

ABD'nin Irak'tan çekilmesi ile beraber İran, Şii nüfusunun etkisini kullanarak bu ülkede faaliyetlerini artırmıştır. Söz konusu işgal bu bağlamda başarısız değerlendirilmiştir. İşgal ile birlikte aynı zamanda da İran'ın stratejik ve coğrafi olarak önü bilerek ya da bilmeyerek açılmıştır. Bu durum etkisini göstermeye başladıktan sonra doğası gereği İsrail'in daha çok endişe duymasına sebep olmuştur. Çünkü İsrail İran'ı kendisine bir adım daha yaklaşmış olarak görmekteydi.

3.6.5. İran-İsrail İlişkilerinde Barack Obama Dönemi Etkisi

Obama yönetimi ABD'nin uluslararası sistemin lideri olarak sorunları tek başına çözmesi yerine uluslararası örgütleri devreye sokarak problemleri çözmeye çalışan dış politika davranışına sahipti. Başkan Obama küresel siyasette müdahaleci bir dış politika tercih etmek yerine ABD'nin küresel sistemden çekilmesi olarak değerlendirilen daha itidalli politikalara yönelmiştir.²²⁷

Obama, göreve gelirken ve hatta gelmeden önce İran'a el uzatmış, İran ise bu konuda ayak sürümüşür. Çünkü İran rejiminin, ABD ile ilişkilerini geliştirmesi içerideki geniş kitlelere yönelik açılım için iyi bir başlangıç olsa da, Ortadoğu'daki İran politikasının temelsizleşmesi riski nedeniyle kârlı olmayacaktır. Bu nedenle ABD ve İsrail'le İran'ın çatışmacı tutumu "Obama figürüne" rağmen sürmüştür ve hâlen sürmektedir. Ancak Tahran, temelli bir

²²⁷ Dueck, C. (2015). "The Obama Doctrine American Grand Strategy Today". **Oxford University Press**, 1-109.

uzlaşmaya yaklaşmamakla beraber, zaman zaman ABD ile temas kurup muhatabını umutlu kılmayı da sürdürmüştür.²²⁸

Netanyahu'nun Beyaz Saray'a İran'ın değişmediği, bilinen eski İran olduğu mesajını sık sık iletmesine karşın Barack Obama'nın eski yönetimden farklı bir strateji izlemekte olduğu görülmüştür. Gerilimin azalmasıyla da İran bölgedeki varlığını pekiştirmeye başlamıştır. Yine Trita Parsi'ye göre İran her zaman stratejik çıkarlarını ideolojik dürtülerinin önünde tuttu. İran bir Nazi Almanya'sı olmadığı gibi, Ahmedinecad da bir Hitler değildir. Nitekim Amerika'nın İran'a bir ölçüde yakınlaşmasından önce Ayetullahlar rejimi Ahmedinecad'ı tasfiye etti. İran-İsrail çatışması, 2500 yıllık İran ve Yahudi halkı arasındaki uyumlu tarihi süreç içinde, 10-20 yıllık bir gelişmedir. İki ülke arasında savaşı kaçınılmaz yapmak yerine barışı mümkün kılacak tüm yollar aranabilirdi.²²⁹

İran, ABD gibi büyük bir ülke tarafından senelerce dışlanmasına karşın, dış politikada gücünü istikrarlı bir şekilde arttırmayı başardığı ve mazlum bir devlet olarak görüldüğü için dünyada sempati toplamaktadır. Ancak Obama döneminde, ABD, İran'ın elindeki mağduriyet kozunu almış ve bu ülke ile nükleer anlaşma yaparak İran'ın başka ülkelerin iç işlerine karışan bir devlet olarak algılanmasını sağlamıştır.²³⁰

Barack Obama dönemi ile esasen İsrail-ABD ilişkileri çeşitli kırılma evreleriyle karşılaşmıştır. Bir defa Obama önceki yönetimlere nazaran daha çok bekleyen ve daha çok diğer ülke ya da aktörleri devreye sokmaya çalışan bir yapıdaydı. İsrail ise Obama'nın bu anlayış ve yaklaşımını açıkça çok beğenmemektedir. Çünkü ortada İran gibi büyük bir tehlikeli düşman bulunmaktaydı. Bu aynı zamanda sadece İsrail'in değil ABD'nin de düşmanıydı. İsrail diğer taraftan lobileri aracılığıyla Obama yönetimini zorlamaya çalışsa da pek başarılı oldukları söylenemez. Hatta ABD ile İran arasında yapılan nükleer anlaşma İsrail'in tüm engelleme ve karşı duruşuna rağmen hayata geçirilmiş ve anlaşma sağlanmıştır.

3.6.6. İran-İsrail İlişkilerinde Donald Trump Dönemi Etkisi

Başkanlık seçimlerini Cumhuriyetçi Parti adayı Donald Trump'ın kazanması yeni dönem Amerikan dış politikası hakkında ciddi soru işaretlerini doğurdu. Amerikan iç siyaseti

²²⁸ Sarıkaya, Y. (2012). "Geçmişten Günümüze İran: Tarih, Siyaset, Toplum ve Kültür". TASAV-Rapor No:2, 27-28.

²²⁹ İnternet:Barokas, Y. (Mayıs 2014). "Tarihi İran-Yahudi Dostluğu". Web:http://www.salom.com.tr/arsiv/haber-90974-tarihi__Iransyahudi_dostlugu_.html adresinden 03 Mart 2019'da alınmıştır.

²³⁰ İnternet:<http://politikaakademisi.org/2017/11/28/iran-siyasi-kulturu/> adresinden 26 Haziran 2018'de alınmıştır.

açısından da büyük bir tartışma yaratan bu gelişmenin, ABD'nin makro stratejik eğilimleri kadar spesifik bölgelerdeki politikalarını da etkileyeceği yönünde ciddi işaretler mevcuttu.²³¹

ABD'nin son başkanı Donald Trump 20 Ocak 2017 tarihinde başkanlık görevini devralmıştır. Trump seçim dönemlerinde ilginç vaatlerde bulunarak Amerikan halkının yanında dünyanın da dikkatini çekmeyi başarmıştır. Ayrıca seçim dönemlerinde bahsettiği vaatlere bakıldığında sert söylemlerinin bulunduğu açık ve seçik gözükmektedir. Ancak uluslararası kamuoyunda Trump'ın bu vaatlerini gerçekleştirme konusunda cesaret ve güveni kendisinde bulup bulamayacağı da merak konusuydu.

Trump'ın ABD'yi tekrardan maliyetlerden azade olarak küresel sistemin taşıyıcısı konumuna getirmek istemesi dış politikada saldırgan tercihlerde bulunacağını göstermektedir. Trump'ın şu ana kadar izlediği politikalardan özellikle savunma harcamaları noktasında mevcut maliyetlerin müttefik ülkeler tarafından daha fazla üstlenilmesine odaklanan ve özü itibarıyla saldırgan bir dış politika takip ettiği söylenebilir. Donald Trump başkanlık koltuğuna oturduğunda özellikle İslam ülkeleri derin bir endişe duymuştur. Zira seçim sürecinde İslam dünyasıyla ilgili açıklamaları son derece rahatsızlık oluşturmuştur.²³²

Trump'ın dış politika ve güvenlik birimlerinde İran'a karşı sert tedbirler alınmasını isteyen kişilere yer vermesi, ABD ile İran arasında gerginliğin artacağını habercisiydi. Amerikan eski Savunma Bakanı Mattis ise İran'ı "dünyada en büyük terörizm destekçisi devlet" ve "Ortadoğu'da en büyük istikrarsızlaştırıcı güç" diye nitelendirdi. Trump'ın hem nükleer anlaşmaya yönelik eleştirileri hem de İran'a karşı sert duruşu İran'ın bölgesel etkisinin artmasından rahatsız olan Ortadoğu ülkelerinde memnuniyetle karşılandı. İran meselesini diplomatik öncelik ilan eden İsrail Başbakanı Netanyahu, Trump ile görüşen ilk bölge lideri oldu. 15 Şubat'ta Washington'da bir araya gelen iki liderin el aldığı konulardan birisi "İran tehdidi" idi. Bu görüşmede Trump, nükleer anlaşmayı bir kere daha eleştirdi ve İran'ın nükleer silah elde etmesini önlemek için daha fazla şey yapacağını söyledi. Başkan Yardımcısı Mike Pence ise "Başkan Trump, ABD, İran'ın ülkelerimizi, bölgedeki müttefiklerimizi, özellikle İsrail'i tehdit edecek kapasitede bir nükleer silaha ulaşmasına asla izin vermeyecektir" dedi. Trump, İran üzerindeki baskıları bölgesel düzeyde de artırmaya çalışmaktadır. İlk değerlendirmeler, İran'ın başı çektiği bölgesel tehditlere karşı geleneksel Amerikan müttefikleri, İsrail, Mısır, Ürdün, Suudi Arabistan vb. ülkelerle işbirliğini

²³¹ Kardaş, Ş. (2017). "Trump Dönemi Amerikan Dış Politikası ve Türkiye". **Ortadoğu Analiz Dergisi**, 9(78), 8-9.

²³² Erboğa, A. (2019). "Obama ve Trump Dönemi ABD-Körfez İlişkileri". **SETA Analiz**, 269, 14.

güçlendireceği yönündedir.²³³ Diğer taraftan İran karşıtı oluşturulan bir ittifakın ise Arap ülkeleri ile İsrail ve Amerika arasında Filistin meselesinden 11 Eylül yasasına kadar bazı konularda anlaşmazlıklar bulunması sebebiyle olumlu bir netice elde etmesi pek de mümkün gözükmemektedir.

Amerika'nın yeni başkanı Donald Trump Obama'nın aksine İran'a karşı müzakere dilinin faydalı olmayacağını belirtmiştir. Ayrıca yine Obama döneminden farklı olarak İsrail ile ilişkilerini geliştirmiş hatta ABD büyükelçiliğinin Tel Aviv'den Kudüs'e taşınmasını da önermiştir ve bunu da hayata geçirmiştir. Trump'ın gelişi İsrail tarafında büyük bir sevinç uyandırmıştır. Bu durumu da özellikle seçim dönemlerinden beri başlayan Trump'ın İran karşıtı açıklamaları oluşturmaktadır. İran'ın ABD-İsrail ilişkilerinde belirleyici bir unsur olacağı ise ortadadır.²³⁴ Trump yönetiminin İran üzerindeki baskıyı bölgesel düzeyde artırma çalışmalarına karşılık İran, Filistin direnişini öne çıkardı. Hamaney, "Filistin intifadasının sürmesi" çağrısı yaptı. Hizbullah Lideri Nasrallah, Hizbullah'ın elindeki füzelerin "İsrail içinde nükleer tesislerin olduğu Dimona dâhil herhangi bir stratejik yeri vurabileceklerini" söyledi. ABD'ye güvenilmemesi gerektiğini her fırsatta dile getiren Devrim Rehberi Ali Hamenei, Nükleer Anlaşmanın imzalanmasından sonra Washington'un İran'a uygulanan yaptırımları kaldırma konusunu ağırdan almasından dolayı, başta Ruhani olmak üzere Hükümet yetkililerini ikaz etmekten geri kalmamıştır. Trump'ın seçim faaliyetleri sırasında Nükleer Anlaşmayı yırtacağını belirtmesine karşılık olarak Hamenei, böylesi bir durumun vuku bulması halinde kendilerinin de anlaşmayı yakacağını söylemişti.²³⁵

ABD Başkanı Trump'ın (bölge gerçeklerini ve özelliklerini ya bilmeden veya dikkate almadan) uygulamaya koyduğu (İsrail Başbakanı Netanyahu'yu tamamen destekler nitelikteki) politikalar bölgeyi ciddi sorunlara ve çatışmalara sürüklenme riski taşımaktadır. İsrail zaten kolaylıkla şiddete başvurabilen bir ülkedir. Başkan Trump (sınırsız gibi görünen desteğiyle) şimdi Başbakan Netanyahu'nun şiddete başvurma içgüdülerini adeta teşvik etmektedir. Diğer yandan İran'ın bölgede mezhep bölünmeleri temelinde yürüttüğü (mezhep farklılıklarını istismar eden ve İslam Dünya'sını bölen) bölgesel politikalarının İsrail tarafından kendi amaçları doğrultusunda kullanıldığı da açıktır. İslam Dünyası'nın (bölgesel sorunların çözümünde) bir bütün halinde hareket edebilmeleri (ve işbirliği yapabilmeleri)

²³³ Sinkaya, B. (2017). "Trump'ın Başkanlığında ABD-İran İlişkileri". **Ortadoğu Analiz Dergisi**, 9(79).

²³⁴ Soylu, R. (2017). "Trump İçin İki Kızıl Elma: İran ve Radikal İslam", **Ortadoğu Analiz Dergisi**, 9(78). 10-11.

²³⁵ İnternet: Koç, M. (Aralık 2016). "Donald Trump ve İran'da Değişen İç Dengeler". İran Araştırmaları Merkezi. Web:<http://iramcenter.org/donald-trump-ve-iran-da-degisen-ic-dengeler/> adresinden 5 Şubat 2019'da alınmıştır.

çok önemlidir. Ayrıca Suriye'deki ve Lübnan'daki İsrail-İran çatışmasının genişlemesi, İsrail'in İran'ın nükleer tesislerine karşı askeri bir saldırısı Ortadoğu bölgesini çok daha zor şartlara sürükleyecektir.²³⁶

Donald Trump döneminde İsrail kendi görüşlerini destekler seçenekleri önceki döneme kıyasla daha çok bulma imkanına sahip olmuştur. Bu dönemde özellikle İran karşıtı ifadeleriyle bilinen kişilerin de Trump yönetiminde yer alması İsrail için bir kazanç olmuştur. Ancak diğer taraftan bu durumlar İran için ise olumsuz karşılanmaktaydı. Özellikle de İran karşıtı olduğu bilinen mevcut Dışişleri Bakanı Mike Pompeo ile Başkan Trump'ın Ulusal Güvenlik Danışmanı John Bolton açık bir şekilde ortaya çıkan isimlerdir. Bu ve benzeri isimler sayesinde İran-İsrail ilişkileri daha da çok gerilmeye müsait hale gelmektedir.

²³⁶İnternet: Çelikkol, O. (Mayıs 2018). "İran-İsrail İlişkileri ve Ortadoğu". Web: <http://www.hurriyet.com.tr/yazarlar/oguz-celikkol/israil-iran-iliskileri-ve-orta-dogu-40839176> adresinden 27 Eylül 2018'de alınmıştır.

4. İRAN-İSRAIL İLİŞKİLERİNE FARKLI BİR BAKIŞ

4.1. Çevre Ülkeler Bağlamında İran-İsrail İlişkileri

İsrail ile İran arasındaki resmi ilişkilerin 1979 tarihinde kesildiğini ancak gayri resmi ilişkilerin özellikle İran-İrak savaşı esnasında devam ettiği önceki bölümlerde anlatılmıştır. Ancak, 1990'lı yıllardan itibaren o tarihe kadar İranlı yöneticilerin çok sert açıklamalarına rağmen itidalli davranmayı tercih eden İsraili politikacılar da İran'dan ümitlerini keserek, İran'ın sert söylemlerine mukabele etmeye başlamışlardır. İran yönetiminin takınmış olduğu tavizsiz tavır ve İsrail'in artık bölgede eskisi kadar izole olmamasının verdiği rahatlıkla ve özellikle Likud Partisi gibi muhafazakâr yönetimler döneminde İran'a karşı, İran'ın kullandığı dile muadil bir söylemle karşılık vermeye başlamışlardır.²³⁷

Dolayısıyla karşılıklı restleşmenin öncelikle iki ülkeye ve doğal olarak da bölgenin diğer ülkelerine ve örgütlerine direk veya dolaylı etkileri olmuştur. Bu bölümde bahse konu etkiler listelenecektir. (1) İsrail bölgedeki yegâne müttefikini kaybetmiş iken 1979 yılında Mısır ile yaptığı Camp David Anlaşması sayesinde bölgedeki izolasyonu kırılmıştır. İsrail bu sayede bölgenin Arap unsurlarıyla da ilişki kurar hale gelmiş ve İran'a olan bağımlılığını azaltmıştır. (2) İsrail, bölgede var olmasını bölge dinamiklerinden bağımsız olarak ABD ve diğer Batılı ülkelerin desteğine bağlayacak yeni bir enstrüman geliştirerek, ABD'nin sağladığı destek ile bölgenin diğer ılımlı devletleriyle ilişki kurmaya başlamıştır. İran kaynaklı tehditlere karşı varlığını korumak için daha fazla silahlanma ihtiyacı nedeniyle milli silah sanayisini geliştirmeye başlamıştır. (3) İran'ın devrim sonrasında izlediği "devrim ihracı" politikası Körfez Ülkelerini ABD'ye daha çok yaklaştırmış ve ABD'nin Ortadoğu'ya verdiği önemi arttırmıştır. ABD, İran tehlikesi nedeniyle güvenlik şemsiyesine ihtiyaç duyan bölge ülkelerine ihtiyaç duydukları hizmeti sağlamak gerekçesiyle bölgeye asker konuşlandırmaya başlamış, İran devriminin bölgedeki çıkarlarına yönelik olumsuz etkilerini önlemek için İran ile Irak arasındaki savaşı kullanmış ve bu sayede bölgedeki uyuşmazlıkları arttırarak bölgedeki askeri varlığını genişletmiştir. (4) Filistin sorununun Tahran'ın dış politik merceğine girmesi ve İran'ın uyguladığı dış politika sayesinde Filistin sorunu, İslami Arap konseptinden çıkararak bütün Müslümanların sorunu haline dönüşmüştür. Bu gelişme, İran'ın kendi çıkarları doğrultusunda hareket etmesi için mükemmel bir oyun alanı yaratmış ve İran bu sayede bölgede liderliğe oynama şansını yakalamıştır. (5) İran, İsrail ve ABD'nin İran'ı çevreleme politikasına karşılık olarak, bölgedeki ABD ve İsrail varlığını tehdit eden aşırı

²³⁷ Oruç, H. (2016). "Stratejik Ortaklıktan Radikal Söyleme Evrilen İlişkiler Örneği; 1979 Sonrası İsrail-İran İlişkileri". **Bilgi**, 33, 23,24.

dinci gruplara destek vermeye başlamış ve özellikle mezhep kartını da kullanarak yeni radikal örgütler oluşmasına katkı sağlamıştır. Mezhep eksenli politikalar yüzünden “Şii Hilali” oluşturmaya çalışmakla suçlanmış ve bu tür söylemler İran’ı daha da terörize etmiştir. (6) ABD, 1979 sonrası İran gibi önemli bir müttefikini kaybetmesinden dolayı en fazla zarar gören ülke gibi gözükmesine rağmen İslam devrimi sonrası İran’ın özellikle İsrail’e karşı aşırı söylemlerini kullanarak onu bölgenin en büyük tehlikesi olarak gösterip, başta Körfez ülkeleri olmak üzere diğer bölge ülkelerine de yüksek miktarda silah satmaya başlamıştır. İran’ın, yarı gerçek yarı kurgu, bölgesel bir tehdit haline gelmesiyle birlikte ABD ve Avrupa Birliği’nin başını çektiği ve İsrail’in açık açık kışkırttığı İran karşıtı kampanyaya Körfez Arap ülkeleri de katılarak bugüne kadar uzanan rekabet başlamıştır. (7) İran İslam Devrimi sonrasında, bölgede Soğuk Savaşın ilk döneminden itibaren etkili olan seküler milliyetçilik akımlarının yerine İslami düşüncenin yeniden etkili olmaya başlaması ve “siyasal İslam” kavramının öne çıkması ile hem bölgede hem de dünyada komünizmin etkisini azaltmış ve Sovyet rejiminin yıkılmasında önemli rol oynamıştır.²³⁸

4.1.1. Ermenistan/Azerbaycan Bağlamında Evrilen İran-İsrail İlişkileri

Ermenistan henüz bağımsız olmadan önce de Ermeni terör örgütleri Azerbaycan’ı ve diğer Müslüman devletlerini hedef almaktaydı. Ermenistan’ın ve Ermeni terör örgütlerinin zararı sadece Azerbaycan’a dokunmadı. 100 yıl önce de, 20 yıl önce de bu örgütlerin saldırılarından Azerbaycan ve Türkiye vatandaşları ile birlikte İran vatandaşları da zarar görmüşlerdir. Hatta 1990’lı yılların başlarında Ermenistan Azerbaycan’a saldırırken de Azerbaycan topraklarında şehit olanlar arasında İran vatandaşları da vardı. Yani, Ermenistan ile Azerbaycan arasında yaşanan gelişmeler, genel olarak İslam dünyası, Türk dünyası ve aslında bütün dünya için de çok açıktır. Bu durum bu kadar açık iken İran’ın Ermenistan ile ilişkilerinin boyutları tabii ki, Azerbaycan kamuoyu nezdinde kaygıyla izlenmektedir. İran resmi ideoloji olarak kendini dinle bağlamış bir devlettir. Resmi ideolojisi İslam olan bir devletten Ermenistan ile ilişkilerini sınırlandırmasının beklenmesi çok doğaldır. Yani, İran’ın Ermenistan ile mümkünse diplomatik ilişki kurmaması veya sınırlı ilişkiye sahip olması beklenmektedir. Azerbaycan’ın topraklarının Ermenistan tarafından işgal altında kalmasına yönelik olarak daha somut bir görüş ortaya koyması, daha net açıklamalar yapması beklenmektedir. Çünkü bazen, İran’ın genel ifadeler içeren yaklaşımlarına şahit olunmaktadır. Ama Azerbaycan’ın arzusu İran’ın daha açık bir tavır sergilemesidir.

²³⁸ Oruç, H. (2016). “Stratejik Ortaklıktan Radikal Söyleme Evrilen İlişkiler Örneği; 1979 Sonrası İsrail-İran İlişkileri”. **Bilgi**, 33, 24.

Ermenistan yetkilileri defalarca söylemişlerdir ki, her sıkıştığımızda İran bizim için “nefeslik” (nefes vermemizi sağlayan devlet) rolü oynamıştır, İran bizi her zaman desteklemiştir. Yani, Ermenistan açısından İran’ın kendisine desteği bu ülkenin Azerbaycan topraklarını işgal altında tutmasına yardım niteliği taşımaktadır. Bunun Azerbaycan’ı rahatsız etmesi, Azerbaycan’ın buna tepki göstermesi çok doğaldır. Bu, hem uluslararası hukukun hem iyi komşuluk ilişkilerinin hem de İran’ın resmi olarak açıkladığı “İslami dış politika” anlayışının bir gereğidir.²³⁹

İran’ın pragmatist dış politikası ve gerektiğinde kendi rejimine ters ülkelerle dahi işbirliğine gitmesi sadece ABD ile sınırlı değildir. Tahran nüfusunun çoğunluğu Şii olan Azerbaycan’a karşı Hristiyan Ermenistan’ı savunmuştur. Kendi içerisinde 30 milyondan fazla Azerbaycan Türkünün yaşadığı dikkate alındığında kuzeyinde güçlenecek bağımsız bir Azerbaycan devletinin kendi güneyi için bir cazibe merkezi olacağını ve Güney Azerbaycan’ın ayrılma yönünde dürtülerini kamçılacağından korkan İran yönetimi Erivan’ı desteklemekten çekinmemiştir.²⁴⁰

2004’te İran-Ermenistan doğalgaz boru hattı anlaşması imzalanmış, Azerbaycan, İran-Ermenistan ilişkilerini dengelemek için İran’la 2005’te saldırmazlık anlaşması imzalamıştır. Bu anlaşmayla taraflar kendi ülkesinde birbirine karşı üçüncü ülkelerin askerlerini konuşlandırmayacaklarını kabul etmişlerdi. Ancak ilerleyen yıllarda Azerbaycan-İsrail yakınlaşması Bakü-Tahran hattında olumsuz hava yaratmıştır. İran’ın nükleer programı ve bölgedeki İsrail karşıtı örgütleri desteklemesi İsrail’in İran’ı çevrelemeye yönelik politikaları Tel-Aviv-Bakü yakınlaşmasına neden olmuş, bu sayede taraflar arasında askeri-teknik anlaşma imzalanmıştır. Bu anlaşmayla Azerbaycan’ın İsrail’den yüksek teknolojiye sahip insansız hava araçları, hava savunma sistemleri ve füze savunma sistemlerini ithal etmesi öngörülmüştür. Ayrıca, bu anlaşmayla İsrail, Rusya’yla birlikte Azerbaycan’ın en büyük silah tedarikçileri arasına girmiştir. Azerbaycan İsrail’den gerçekleştirdiği silah alımlarının Ermenistan’a karşı savunma amaçlı olduğunu söylese de bu durum İran’ı tedirgin etmeye devam etmiştir. Azerbaycan’ın İsrail ve ABD ile

²³⁹ Aslanlı, A. (2017). “İran Cumhurbaşkanı Hasan Ruhani’nin Ermenistan’a Resmi Ziyaretini Okumak”. **ANKASAM**.

²⁴⁰ Derman, G. S. (2016). “İran-ABD İlişkileri ve Değişen Dengeler”. **ANKASAM**.

yakınlaşması İran tarafından kendisinin kuzeyden de çevrelenmesi olarak değerlendirilmiştir.²⁴¹

Kurulduğu günden bu yana güvenlik kaygıları ön planda olan İsrail'in dış politikası büyük oranda bu endişelere bağlı olarak gelişmiştir. Herkesin İsrail'i yok edeceği saplantısı ve kuşatılmışlık duygusu İsrail'i gün geçtikçe tam anlamıyla bir "garnizon devlet" haline getirmiştir. Bu anlayış çerçevesinde İsrail; 1950'li yıllarda Arap ülkelerine karşı "Çevre Stratejisi"ni hayata geçirmiş, 1979'dan sonra ise yeni düşman İran'a yönelik benzer bir politika geliştirmiştir. 1991'de Sovyetler Birliği'nin çökmesiyle bağımsızlığını kazanan Güney Kafkasya ülkeleri İsrail'in İran'ı çevreleme stratejisinin yeni unsurları haline gelmiştir.²⁴²

4.1.2. Filistin/Suriye Bağlamında Evrilen İran-İsrail İlişkileri

Ortadoğu denince akla gelen ilk unsur olan Filistin-İsrail sorunu, günümüzde yerini artık Suriye sorununa bırakmıştır. Yaşanan iç savaş, dış ülkelerin müdahalesi gibi unsurlar Suriye'nin komşuları, bölge dışı aktörler nezdinde ülkenin hem dış hem de iç politikada gündem maddesi haline geldiğini göstermektedir. İran bu bağlamda öne çıkarılmaktadır. Esad rejimine verdiği destek, Hizbullah'ın Suriye sınırları içerisinde faaliyet göstermesi ve Tahran tarafından desteklenmesi ve İsrail'in bu ilişkiyi hedef alması gibi unsurlar göze çarpmaktadır. Filistin-İsrail sorununun bugün dahi çözülememesi veya "barış-istikrar" gündeminde yerini Suriye'ye bırakması bu sorunun önemini yitirmesi olarak yorumlanmamalıdır. İran'ın İsrail ile mücadelesine Filistin'i dahil etmesi, aynı hedefteki örgütlere olan desteğini arttıracaklarını açıklaması ve bölge ülkeleriyle giriştiği rekabet aşlında konunun gündemde kolaylıkla üst sıralara çıkabileceğini göstermektedir.²⁴³

Benzer şekilde İran için de İsrail karşıtlığı; hem bölgede İsrail'e karşı çıkararak Filistinlileri koruyan büyük ağabey rolü hem de İslam devrimine karşı olan muhaliflerin etkisizleştirilmesinde uygulanan politikalara meşruiyet kazandırmıştır. İran'ın Filistin meselesindeki radikal tutumu ve çatışmanın adeta İran ile İsrail arasında vekalet savaşına dönüşmesi Arap dünyasını da çıkmaza sürüklemiştir. Çünkü Arap ülkeleri tarafından Hamas'ın desteklenmesi doğrudan İran'ın da desteklenmesi ve İsrail ile çatışılması, Hamas'a destek verilmemesi de sanki İsrail ile dolaylı da olsa ilişki kurulmuş gibi olarak

²⁴¹ İnternet: A skeroğlu, S. (Mart 2017). "İlham Aliyev'in Tahran Ziyareti: Azerbaycan-İran İlişkileri." İran Araştırmaları Merkezi, Web:<http://iramcenter.org/ilham-aliyev-in-tahran-ziyareti-azerbaycan-iran-iliskileri/> adresinden 5 Şubat 2019'da alınmıştır.

²⁴² Özdaşlı, E. (2017). "İsrail'in Yeni Çevre Stratejisinde Güney Kafkasya", **Bilig**, 82, 175.

²⁴³ Gürseler Özbilgiç, Y. (2017). "İran'ın Filistin ve Suriye Politikalarının Olası İz Düşümü". **ANKASAM**.

algılandığından Arapların hareket alanlarını kısıtlamıştır. Bu ikilem, İran'ı "Arapların terk ettiği Filistin davasının yegâne savunucu" konumuna getirmiştir ki, bu algı hem direk olarak Arap ülkelerini hem de Arap-İsrail barışını zora sokmaktadır.²⁴⁴

Tarihin her döneminde dünyanın merkezi konumunda bulunan Ortadoğu sahip olduğu özellikler ve stratejik önemi nedeniyle sürekli bir çekim merkezi konumunda bulunmuştur. Ortadoğu'nun bu durumu bu bölgede savaşların ve egemenlik mücadelelerinin her dönemde yaşanmasına neden olmuştur. Ancak tarihin hiçbir döneminde ve dünya coğrafyasının hiçbir yerinde, Yahudi ve Filistin halkları gibi birer avuç insan, Filistin gibi avuç içi kadar bir toprağın, bu denli uzun ve sert mücadelesini yapmamıştır. Filistin üzerindeki Arap-Yahudi mücadelesi, modern çağın en uzun kavgasını teşkil etmektedir.²⁴⁵

İran, gerek 1979 Devrimi öncesinde gerekse sonrasında Filistin mücadelesine destek veren bir devlet olagelmıştır. Ama bu hususta değerlendirilme altına alınması gereken çeşitli unsurlar bulunmaktadır: Tahran, Filistin'de kime neden destek vermektedir? Kendi çıkarlarına, yaşanan gelişmelere göre destek vermekte; ilişki kurduğu Filistinli örgütler de bu bağlamda değişebilmektedir. Dönem dönem FKÖ, İslami Cihat ve Hamas'a destek vermiştir; fakat genel değerlendirmede en fazla yakın olduğu aktörün Hamas olduğu görülmektedir. Hamas'ın Filistin sorununa olan yaklaşımının Tahran ile benzer olduğu düşünülebilir: İsrail'in varlığı kabul edilmemekte, İsrail'in yıkılması ve bu gerçekleşene kadar silahlı mücadeleye devam edilmesi hedeflenmektedir. Örgütün Gazze'deki kontrolü ele almasından sonra İran, Hamas'ın en büyük destekçisi olarak nitelendirilmiştir. Ablukada da bu destek devam etmiştir. Arap hükümetleri Hamas'ın uğradığı ablukaya pek tepki göstermezken İran, örgüte mali desteklerde bulunmuştur. Hamas'ın ablukayı bir şekilde kırmasında ve faaliyet gösterebilmesinde etkili olan bu destek örgütün Esad'a destek vermemeyi tercih etmesiyle büyük oranda azalmıştır. Tahran'ın; İsrail'e karşı mücadele eden Filistinli gruplara yardımını arttırma kararına dikkat çekilmektedir. Bu bağlamda Hamas ile son dönemde yeniden başlayan diyalog örnek olarak verilebilir. İran'ın Şubat 2017'de düzenlediği ve İsrail'e karşı mücadele eden Filistinli gruplara karşı daha fazla yardımda bulunacağını açıkladığı 6. Filistin İntifadasına Uluslararası Destek Konferansı veri olarak kullanılmaktadır. Hamas, İslami Cihat, el-Fetih ve sol tandanslı Filistin Halk Kurtuluş Cephesi'nden temsilciler hazır bulunmuştur. Hizbullah da katılmıştır. Tahran'ın Filistin'e

²⁴⁴ Oruç, H. (2016). "Stratejik Ortaklıktan Radikal Söyleme Evrilen İlişkiler Örneği; 1979 Sonrası İsrail-İran İlişkileri". **Bilgi**, 33, 27-28.

²⁴⁵ Kızıloğlu, S. (2012). "İsrail Devletinin Kuruluşuna Kadar Geçen Süreçte Yahudiler ve Siyonizm'in Gelişimi". **Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, 2(1), 36.

dair çözümlü bu toplantı vesilesiyle bir kez daha anlaşılması: Dini lider Ayetullah Ali Hamaney, Filistin'in tam anlamıyla özgürlüğüne kavuşmasını yani İsrail'in kuruluşundan önceki İngiliz mandası altındaki Filistin topraklarında Filistin devletinin kurulmasını bir kez daha İran'ın hedefi olarak açıklamıştır. Hamaney ayrıca Filistinlileri bu durum gerçekleşinceye kadar silahlı mücadelede bulunmaya çağırmıştır.²⁴⁶

Hamas'ın o günkü lideri Halid Meşal tarafından 2017 yılında kabul edilen yeni tüzük/yeni siyasi belge Doha'da dünya kamuoyu ile paylaşılmıştır. Arapça ve İngilizce olarak hazırlanan metinde Filistin sorunu, kendi çizgileri, Filistin ve İsrail'e dair belli başlı noktalar bulunmaktadır. Meşal, "Genel Prensipler ve Siyaset Belgesi" adlı belgeyi yeni bir siyasi doküman olarak değerlendirmiştir. Bu yüzden bu yeni tüzük Hamas'ı ya da "yeni Hamas"ı temsil etmektedir. Meşal, 1967 sınırları uyarınca bir Filistin devleti kurulmasının Hamas tarafından kabul edildiğini açıklamıştır. Öte yandan İsrail'in tanınması ve iki devletli çözümün kabul edilmesi yönünde açıklamada bulunmamıştır. Ayrıca Hamas, tüm Filistin'in kurtarılması olan ilk hedefini korumaktadır; fakat İsrail'in yok edilmesi hedefini bırakmıştır. Hamas'taki liderlik değişiminin tüzük ile beraber ele alınması daha kapsamlı bir yorum yapılmasına olanak sağlamaktadır. Liderlik koltuğu, Şura Konseyi'nde yapılan seçim sonucunda Meşal'den İsmail Haniye'ye geçmiştir. Bugün Hamas ne İsrail'i tanımış ne de şiddeti reddetmiştir; iki devletli çözümü, yani 1967 sınırlarını kabul ettiğini ima etmiştir.²⁴⁷

Peki İsrail ne talep etmektedir? Bu noktada öncelikle bölgesel istihbarat paylaşımı üzerinde durulmaktadır. İsrail, Filistin sorununa çözüm bulunmadan önce Arap dünyası ile ilişkilerin normalleşmesini istemektedir; İran ve DAESH'e karşı ortak mücadeleden sonra Filistin sorunun çözülmesi taraftarıdır. Böylece doğrudan olmasa da dolaylı yollarla İran karşıtı politikalarla, yani İran'ı çevrelemeyle süreç devam ettirilmek istenmektedir. Örneğin İsrail, Golan Tepeleri üzerinden yeni bir cephe açılmasını istememektedir.²⁴⁸

Suriye'deki İsrail ve Hizbullah temelli gelişmeler; söz konusu unsurların İran'ın Filistin politikasıyla bağlantılı olabileceğini, "Tahran, İsrail'e iki cephe mi açtı?" sorusunu akla getirmektedir. Örneğin gerek Filistin'de Hamas gerekse de Suriye'de Hizbullah temelli bir "2006 yazının" tekrarlanıp tekrarlanmayacağı düşünülmektedir. İran'ın Suriye'deki varlığına ilişkin uluslararası ajanslara düşen çeşitli maddeler, 2006 süreciyle benzerlik kurulmasında kullanılabilir. İsrail işgali altında bulunan Golan Tepeleri'ne yakın Kuneytire

²⁴⁶ Gürseler Özbilgiç, Y. (2017). "İran'ın Filistin ve Suriye Politikalarının Olası İz Düşümü". **ANKASAM**.

²⁴⁷ Gürseler Özbilgiç, Y. (2017). "Hamas'ın Değişiklikleri ve İran Temelinde Olası Etkileri". **ANKASAM**.

²⁴⁸ Gürseler Özbilgiç, Y. (2017). "İran'ın Suriye ve Irak'taki Durumunun Filistin'e, Ürdün'e ve Lübnan'a Yansması: "Ortak Düşman" Artık İran mı?". **ANKASAM**.

civarında İran askerî üssünün kurulabileceği iddiasında bulunmaktadır. Kuneytire’de dönem dönem iki ülke arasında gerginliğin yaşanması diğer bir ilginç unsur teşkil etmektedir. Esad’ın Lazkiye limanında İran’a bir askeri üs verebileceği de öne sürülmektedir. İsrail’in Hayfa Limanı’na yakın olan Lazkiye’de Tahran’ın askerî varlığı İran-Hizbullah ilişkisinin lehine bir gelişme olarak yorumlanmaktadır. Diğer bir ifadeyle Tel Aviv, bu durumu kendisine yönelik tehditlerin artması olarak değerlendirmektedir. Bir diğer unsur da Hizbullah’ın Suriye’deki mevcudiyeti ve İsrail’in bu yönde uyguladığı politikalarıdır. İsrail, Suriye’de Hizbullah’ın varlığından rahatsızdır ve örgütün hedeflerini vurmak gibi çeşitli faaliyetlerde bulunmaktadır. Amacını İran’ın örgüte ileri teknolojide silah temin etmesinin engellenmesi olarak açıklamaktadır. Tel Aviv, Hizbullah’ın Suriye’deki kapasitesini azaltmayı hedefleyen bu saldırılara devam edeceğini fakat bunların dışında Suriye’de başka bir askerî faaliyeti olmadığını öne sürmektedir. İsrail’in son hava saldırılarına İran karşı cevap vermiştir. İsrail’in saldırılarının kabul edilemez olduğunu savunan Tahran, İsrail’in Suriye’de çatışmalarda bulunan terör örgütleriyle ortak çıkarlara sahip olduğunu öne sürmektedir.²⁴⁹

İsrail’e göre ise İran, Suriye iç savaşı boyunca Şam yönetimine verdiği destek karşılığında, İsrail’in işgal altında tuttuğu Golan Tepeleri yakınlarında askeri üs, Suriye’nin Akdeniz kıyısında da deniz üssü elde etmeyi planlamaktadır. İran’ın Suriye’de kalıcı olarak yerleşmesi doğal olarak Hizbullah’ın da İsrail sınırında güçlenmesi ve bölgedeki güç dengesini İsrail aleyhine değiştirerek İsrail’in güvenliğini tehdit etmesi anlamına gelmektedir. İsrail, sınırına yerleşen İran ve Hizbullah’ın kendisine karşı daha kolay saldırılar düzenleyebileceğini düşünmektedir.²⁵⁰

Irak ile yıllarca savaşan İran’ın Müslüman Arap ülkeleri ile ilişkilerinde de yine Fars milliyetinin ve Şii mezhebinin ortak Müslüman kimliğinin önüne geçtiği görülmektedir. İsrail-Filistin sorununda da Tahran’ın Filistinlileri desteklemesi tamamıyla Tahran dış politikasının pragmatist yaklaşımı ile örtüşmektedir. Bugün gelinen noktada İran’ın dış politikada benzer pragmatist tavır sergileyeceği görülmektedir. İran’da karar verici mekanizmaların uyguladığı politikalar da dış politikada belirleyici olmuştur. Nitekim iktidara gelir gelmez iç yapılanmada bütün önemli görevlere Devrim Muhafızlarının etkili isimlerini getiren ve asker kökenlilerin yönetimde ağırlığını giderek arttıran Ahmedinejad

²⁴⁹ Gürseler Özbilgiç, Y. (2017). “İran’ın Filistin ve Suriye Politikalarının Olası İz Düşümü”. **ANKASAM**.

²⁵⁰ İnternet: Askeroğlu, S. (Nisan 2017). “Rusya ile İsrail’in İran Pazarlığı”. İran Araştırmaları Merkezi, Web: <http://iramcenter.org/rusya-ile-israil-in-iran-pazarligi/> adresinden 6 Şubat 2019’da alınmıştır.

döneminde İsrail ve ABD'ye yönelik sert politikalar izlenmiştir. Dış politikada tehdit ile uzlaşma politikasından daha fazlasını elde edeceğini hesaplayan ve iç politik dengeleri kendi lehine çevirerek dikkatleri ekonomik olarak gerçekleştirilemeyen reformlardan uzaklaştıran; güçlü molla ekibine karşı askeri gücü arkasına alan; artan petrol fiyatlarını krizle daha da yükseltebileceği tehdidinde bulunan Ahmedinejad döneminde, ABD'nin Afganistan ve Irak operasyonları ile bölgede oldukça güçlenen ve aynı şekilde Ortadoğu'da Şii eksenini canlandırma kapasitesine ulaşan İran'ın bu ortamda nükleer silah edinerek İsrail ve ABD'ye karşı sonsuz bir koruma kalkanı elde etme arzusu ve buna yönelik mevcut politikaları dikkati çekmiştir.²⁵¹

Diğer taraftan da İsrail'in 1967 yılında işgal ettiği Golan Tepeleri konusu gündemden düşmemiştir. Bu konuda ABD'de Trump yönetimi İran ve onun desteklediği Hizbullah dahil olmak üzere Suriye'nin güneyindeki terör gruplarının bu bölgeyi İsrail'e yönelik saldırı için kullandığını savundu. Trump Golan Tepeleri'nde İsrail'in egemenliğini tanıyan kararnameyi imzaladı.²⁵² Söz konusu yaşanan gelişmeler İran-İsrail ilişkilerinin daha da olumsuz seyretmesine yol açacak gibi gözükmektedir.

4.1.3. Nükleer Gerginlik ve P5+1 Bağlamında Evrilen İran-İsrail İlişkileri

Günümüzde “prestij” ve “güç” sembolü olarak görülen ve ileri bilimsel yetenek ile yüksek teknoloji gerektiren nükleer enerji kullanımı esas itibariyle 60 yıllık geçmişi olan bir alandır. Birincil enerji kaynağı olmasına rağmen, bazı dönemlerde ve bazı ülkelerde siyasal tercihler sonucu bir kenara itilmesi sebebiyle, kısmen de bilgi eksikliği nedeniyle, nükleer enerji, zaman zaman, “alternatif enerji” olarak tanımlanmıştır. Oysa ister barışçıl amaçla olsun, ister askeri amaçla olsun, kapsamlı ve etkili kullanıldığı takdirde nükleer güç, hemen her anlamda en temel “güç” kaynağı haline gelmektedir. Bu sebeple, birçok ülke “nükleer güç” sahibi olmak istemektedir. Ancak, nükleer güce sahip olmak için bilimsel ve teknolojik alt yapıyı geliştirmek gibi uzun soluklu ve pahalı girişimlerin yanı sıra bu yöndeki bazı siyasal engelleri de aşmak gerekmektedir. Ayrıca, birçok alanda ülkeler arasında bilimsel ve teknolojik işbirliğine gidilmesine karşın, nükleer teknoloji transferi ya da bilimsel paylaşım konularında, siyasal bazı değerlendirmelere bağlı olarak, ciddi sorunlar da ortaya çıkmaktadır. Sorunların temelinde, ülkelerin nükleer güce sahip oldukları takdirde, bu alandaki imkan ve kabiliyetlerini hangi amaçlar peşinde kullanacakları sorusu yatmaktadır.

²⁵¹ Derman, G. S. (2016). “İran-ABD İlişkileri ve Değişen Dengeler”. ANKASAM.

²⁵²İnternet: (Mart 2019). Web: <https://www.amerikaninsesi.com/a/abd-ba%C5%9Fkan%C4%B1-trump-bug%C3%BCn-golan-tepeleri-%C3%BCzerinde-i%CC%87srail-in-egemenli%C4%9Fini-tan%C4%B1yan-kararnameyi-imzalayaca%C4%9F%C4%B1m-/4847085.html> adresinden 28 Mart 2019'da alınmıştır.

Barışçıl amaçlar çerçevesinde kullanıldığı takdirde elektrik enerjisi üretmek, tıpta teşhis ve tedavide kullanmak, tarımda verimliliği arttırmak nükleer enerjinin sağladığı imkanlar arasında sayılmaktadır. Askeri amaçlar dahilinde kullanıldığı takdirde ise, insanlık tarihinde benzeri görülmemiş bir yıkım gücü ve yaydığı radyoaktivite nedeniyle telafisi mümkün olmayan çevresel etkiler nükleer enerjinin sebep olduğu zararlar arasındadır. Böylesi birbirine zıt özellikleri bir arada bünyesinde barındırdığı için nükleer enerji “iki yüzlü” olarak tanımlanmaktadır.²⁵³

Nükleer silah, uluslararası arenada ilk defa ABD'nin Japonya'yı 1945 yılında vurmasıyla tanınmıştır. ABD'nin ardından 1949 yılında SSCB ve daha sonraları 1952'de İngiltere, 1960'da Fransa, 1964'de Çin nükleer silah denemeleri yapıp, bu güce sahip olduklarını ispat etmiştir. Ancak ABD'nin 1945 yılında nükleer silah kullanımının hemen ardından belirlediği ve BM'nin ilk toplantısında gündeme taşıdığı politika, nükleer silah üretiminin önüne geçmek olmuştur. Bu kapsamda SSCB ile uzun uzadıya görüşmüş olmasına rağmen ABD, 1949'da bu ülkenin nükleer silah üretiminin önüne geçememiştir.²⁵⁴

1948'den 1979'a kadar Ortadoğu'nun müttefik iki ülkesi olan İsrail ve İran'ın ilişkilerinin İran İslam Devrimi ile değişmesinin ardından iki ülkenin ilişkileri de facto olarak devam etmiştir. İsrail ile olduğu biçimde Amerikan'ın da İran tarafından düşman ilan edilmesi ve ardından Irak'ın işgaliyle hem İran'a komşu olması hem de Ortadoğu'ya fiilen yerleşmesi nükleer gerginliği yükselten durumlar olmuştur. 2002 yılında İran'dan kaçan aktivistlerin Amerika'da yaptıkları basın açıklamalarıyla İran'ın nükleer çalışmalarını deşifre etmeleri günümüze kadar süregelen krizlerin resmi başlangıcı olarak ifade edilebilir. Gerek uluslararası örgütler bazında gerekse ABD ve bazı Avrupa ülkelerinin ulusal bazda yaptırım kararları alması yalnızlaştırılmaya çalışılan İran'ın, Rusya ve Çin ile yakınlaşmaya itilmesi sonucu Ortadoğu'da yaşanan gerginliğe yeni aktörlerin eklenmesine ve yaşanan krizin daha büyük bir coğrafyaya yaygınlaşmasına sebep olmuştur.

8 Aralık 1953 tarihinde ABD Başkanı Dwight Eisenhower, BM Genel Kurulu'nun sekizinci oturumunda yaptığı konuşma ile 'Barış için Atom' projesi kapsamında dost ve müttefik gördüğü ülkelere küçük çapta reaktör vermeye ve bu ülkelerde nükleer altyapının oluşmasını sağlayacak teşvik politikaları izlemeye başlamıştır.²⁵⁵ Bunun ardından Amerika'nın

²⁵³ Kibaroglu, M. (2005). “Enerji mi? Silah mı? Nükleer 'in İki Yüzü”. *Avrasya Dosyası-Nükleer Özel Sayı*, 1-12.

²⁵⁴ Kibaroglu, M. (2013). “İran'ın Nükleer Programı ve Türkiye”. *Bilge Strateji*, 5 (9), 1-8.

²⁵⁵ Kul, M. (2012). Ortadoğu'da Nükleer Gerginlik ve İran-İsrail-ABD İlişkileri. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Üniversitesi, Ankara.

Ortadoğu'daki en önemli müttefiklerinden biri olan İran Şahı ile 1957 yılında 'Barış için Atom Programı' kapsamında nükleer enerjinin sivil amaçlarla kullanımına ilişkin bir işbirliği imzalayarak nükleer faaliyetlere başlamıştır. 1967 yılında ABD desteği ile AMF (American Machine Foundry) tarafından Tahran Üniversitesinde kurulan 5 MW gücündeki ilk nükleer araştırma reaktörü ihtiyacı olan yakıtı karşılayacak yıllık 600 gram plütonyum üretme kapasitesine sahipti.²⁵⁶

İran 1 Nisan 1968 yılında Nükleer Silahların Yayılmasının Önlenmesi Anlaşması'nı (NPT) imzaladı ve İran meclisinin onayının ardından 1970'te yürürlüğe girdi. Şah nükleer enerji alanında kalifiye eleman ihtiyacını karşılayabilmek için yurtdışına birçok öğrenci gönderdi ve 1974'te ABD ile nükleer teknoloji transferine ilişkin ikili anlaşmalar imzaladı. Ardından yine aynı yıl Dr. Ekber İtimad'ın yönetiminde İran Atom Enerjisi Kurumu kuruldu. 12 Nisan 1977 tarihinde ise ABD ve İran arasında nükleer teknoloji değişimi ve nükleer güvenlikte işbirliği konularında bir anlaşma imzalandı. Bu anlaşmanın ardından 31 Aralık 1977'de ABD Başkanı Jimmy Carter İran'a bir ziyarette bulundu ve iki ülke arasındaki ilişkilerin önemine dikkat çekerek, İran'a 'en çok gözetilen ulus statüsü' verildi. Şah döneminden farklı bir anlayışa sahip Ayetullah Humeyni, devrim sonrası yaptığı açıklamalarda İran'ın nükleer silah planı olmayacağını ve nükleer silahların insanlık içinde fazla tehlikeli olduğunu açıklamıştır. 1980-1988 Irak-İran Savaşı'nın, İran'ı ciddi ekonomik sıkıntıya sokması nedeniyle Humeyni tarafından nükleer santrallerin israf ve dine aykırı görülmesi üzerine nükleer silah programı kesintiye uğramıştır.²⁵⁷ Bu tarihte İran nükleer çalışmalarını askıya almıştır. Devrimin hemen ardından 1980-1988 İran-İrak savaşı nükleer çalışmalarda yavaşlamaya neden olmuştur. Savaşın ağır ekonomik kayıplarının ardından teknolojik gelişmenin önemini kavrayan İran, nükleer kapasitenin getireceği avantajları bir kez daha düşünmeye başladı. İran'ın nükleer enerjiye ulaşabilmesi için yeni ortaklıklar kuruldu. İlk olarak Brezilya, Arjantin, Çekoslovakya ve Çin gibi ülkelerle görüşmeler yapmış ve ardından 1991 yılında Çin, İran'a 1 ton kadar saf uranyum göndermiştir. Ayrıca İran 8 Ocak 1995 tarihinde Rusya ile Almanya'nın yarım bıraktığı Busehr'deki reaktörün tamamlanmasına yönelik bir anlaşma imzaladı. İran, İslam devriminden sonra, büyük bir siyasal ve toplumsal değişime gitmiş, kapalı bir toplum yapısına bürünmüştür. Devrimin ilk yıllarından itibaren siyasilerin yayınladığı sert demeçler ve Batı dünyasında özellikle de

²⁵⁶ Kul, M. (2012). Ortadoğu'da Nükleer Gerginlik ve İran-İsrail-ABD İlişkileri. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Üniversitesi, Ankara.

²⁵⁷ Demir, Y. "Nükleer Kriz Sonucu Bölgenin Jandarması Kim Olacak". **Anka Enstitüsü**. Web sitesinden 24/07/2019'da alınmıştır.

Amerika'yla ilişkinin kesilmesi, Ortadoğu'da İsrail ile iyi ilişkileri olan bir ülkeden düşman bir ülkeye dönüşüm, devrimin ilk yıllarında nükleer enerjinin İslam'a aykırı olduğu yönünde demeçler verirken Irak savaşının ardından enerji çeşitlendirmesi sebebinin öne sürülmesi, nükleer çalışmalara hız verilmesi, İran'ın nükleer programı konusunda yaşanan gerginliğin öne çıkan argümanları arasındadır. Diğer taraftan İran'ın 1992 yılından itibaren söz konusu nükleer varlıkları hakkında eksik bilgi vermesi ve nükleer silah üretimine yarayacak madenleri ve tesisleri elinde tutma konusundaki ısrarı nükleer gerginlikteki bir diğer önemli etkidir. 14 Mayıs 1948 tarihinde, Filistin topraklarında yaşayan Yahudi toplumunun önemli liderlerinden David Ben Gurion İsrail Devleti'nin kurulduğunu ilan etmiştir. İlanının hemen ardından yaşanan ilk Arap-İsrail savaşının İsrail tarafından kazanılmasıyla devlet kurma çalışmaları hızlı bir şekilde ilerlemiştir. 17 Mayıs 1948'de bir organik kimya bilimcisi olan Chaim Weizmann İsrail'in ilk cumhurbaşkanı olmuştur. Daha sonraki dönemlerde birçok nükleer tesisin kuruluşunda da önemli rol oynamıştır. İkinci Dünya Savaşı sırasında İsrail'e yapılan yoğun Yahudi göçü esnasında, özellikle Almanya'dan kaçan Yahudi bilim adamlarının bulunması, İsrail'in nükleer çalışmaları tarihine önemli katkı sağlamıştır. 1949'un ilk dönemlerinde Fransa'nın İsrail'in nükleer çalışmalarına olan ilgisi de bu çalışma sürecini hızlandırmıştır. İsrail 1955 yılında ABD ile nükleer çalışmalara ilişkin anlaşma imzalanmıştır. Ayrıca %20 oranında zenginleştirilmiş uranyum transferi ve araştırma reaktörlerinin durumu üzerine görüşmelerde bulunulmuştur. Diğer taraftan İsrail genç bilim adamlarını İngiltere, İsviçre, Hollanda ve ABD'ye göndermiştir. Fransa'nın yardımlarıyla İsrail, Negev çölündeki Dimona'da bir plütonyum/tritonyum üretim reaktörü, bir yeraltı kimyasal ayırma tesisi, nükleer bileşen üretim tesisleri inşa etmiştir. Fransa-İsrail ilişkileri Charles de Gaulle'nin cumhurbaşkanı olduğu dönemde Fransa tarafının İsrail'in nükleer çalışmalarını uluslararası kamuoyuyla paylaşma ve denetime açılması yönünde talepleri sebebiyle sıkıntılı döneme girmiştir. Bu süreçte sözlü bir anlaşmaya gidilmiş, İsrail'in faaliyetlerini kamuoyu ile paylaşması sonucu ilişkiler normalleşmiştir. İsrail nükleer cephaneliği sayesinde Arap ve Müslüman ülkelerden, tek başlarına ya da hep birlikte kendisine karşı herhangi bir nükleer ya da kimyasal saldırı olması durumunda aynı şekilde karşılık verebilecek kapasiteye, hatta daha avantajlı hale gelebilmek için ikinci vuruş kapasitesine sahip olmuştur. Aynı zamanda kendisine karşı konvansiyonel olmayan saldırılara karşı da hazırlıklı olmak ve nükleer silahları kendisine saldırma ihtimali olan diğer nükleer güçlere karşı ki bu özellikle günümüzde İran tanımını içermektedir, önleyici bir müdahale anlamını taşır. 1979 İran İslam devriminden sonra büyük bir politik değişim geçiren İran, İsrail ile ilişkilerinde de son derece sert bir tutum takınmış ve her fırsatta

Filistin’de bir İsrail devletine karşı olduklarını bildirmiştir. Özellikle Ayetullah Humeyni, devrimin ardından yeni rejimin izleyeceği siyasete ilişkin yaptıkları açıklamalarda ABD ve İsrail’e karşı sert ifadeler kullanmış ve iki ülke için ‘büyük ve küçük şeytan’ tanımlamalarını yapmıştır.²⁵⁸

Ahmedinejad da 2005 yılındaki seçimlerin ardından “İsrail’in haritadan silinmesi gerektiğini, İsrail’i tanıyan herkesin İslam uluslarının öfkesinin ateşinde yanacağını” söylemiştir. İran nükleer faaliyet konusunda çifte standart içeren uygulamalar olduğunu düşünmektedir. İran’a ekonomik yaptırımlar ve uluslararası kamuoyundan dışlama gibi birtakım tedbirler alınırken, İsrail’le bu yaklaşımda olunmamasından dem vurmıştır. İran’ın İsrail’e karşı bir diğer argümanı ise nükleer çalışmaları sonucu günümüzde sahip olduğu düşünülen 400 civarı nükleer başlığın olası bir savaşta kullanılma ihtimalidir. Diğer taraftan İsrail’in Irak’ın Osirak reaktörüne yaptığı saldırıda dikkatlerden kaçmamaktadır. İran’ın diğer bir argümanı ise İsrail’in de İran kadar sert söylemlerde bulunan bir ülke olması ve iki ülkenin Ortadoğu’da bir dehşet dengesi yaratmasıdır. Uluslararası kamuoyunda ve uluslararası siyasette sık sık iki ülke arasında birbirlerine saldıracakları yönünde haberler çıkmakta ve gelişmeler sadece Ortadoğu ülkeleri değil bütün dünya tarafından dikkatle takip edilmektedir. Yaşanması muhtemel bir senaryoda bölgede özellikle nükleer silahların kullanılması ve bu olaya Amerika’nın da dahil olması ihtimaliyle bölgenin nükleer bir kıyamete sürükleneceği açıkça ortadadır. İki ülkenin nükleer programları konusundaki uzlaşmaz ve tehditkar tutumlarını sert açıklamalarıyla pekiştirmeleri ve tutumlarından geri adım atmamaları yaşanan krizin tetikleyicisidir. Diğer taraftan uluslararası toplum da İran konusunda büyük hassasiyet taşırken İsrail’in nükleer programına müdahale edememesi İran-İsrail gerginliğini artırmaktadır. İttifak ilişkileriyle nükleer şemsiyenin koruması altında olmayan İran’ın sorunlu ilişkilere sahip olduğu ABD ve İsrail’e karşı saldırıdan ziyade caydırıcı unsura sahip savunma amaçlı böyle bir teknolojiyi istediği söylenebilir. Ancak burada belirtmek gerekir ki İran ile İsrail arasındaki söylemsel gerginliğin jeopolitik bir yansıması ve reel karşılığı yoktur. Tam aksine taraflar bunu pragmatist bir şekilde kullanmaktadır.²⁵⁹

İran’ın son yıllarda ağırlık verdiği nükleer çalışmaları İsrail nezdinde endişeye sebep olmuştur. İsrail, İran’ın Arap devletlerini İsrail’le barış anlaşmaları yapmamaları

²⁵⁸ Kul, M. (2012). Ortadoğu’da Nükleer Gerginlik ve İran-İsrail-ABD İlişkileri. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Üniversitesi, Ankara.

²⁵⁹ Parsi, T. (2007). “Traitorous Alliance: The Secret Dealings of Israel, Iran, and The United State”. USA, **Yale University Press.**

doğrultusunda ikna ettiğini ve İran'ın nükleer silah sahibi olmasının Ortadoğu'da barışın sağlanması yönündeki çabaları geri planda bırakarak bir nükleer silah yarışı başlatacağını ve İran'ın ilk amacının İsrail'in vatandaşlarını kendi ülkelerini terk etmeleri için korkutmak olduğunu düşünmektedir. İsrail'in yaşadığı bir diğer endişe de İran'ın da en az İsrail kadar uluslararası topluma kapalı yapısı nedeniyle nükleer çalışmaları hakkında yeterli istihbarata sahip olmamasından kaynaklanmaktadır. İsrail, Irak-İran savaşı sırasında 7 Haziran 1981'de Irak'ın Osirak nükleer santralini vurmuştu. Bunun nedenleri arasında İran'ın savaşın ilk dönemlerinde yenilmesi ve bu durumdan galip çıkacak olan Saddam Hüseyin'in bugün İran'ın yarattığı tehdidi o gün İsrail'e karşı yaratarak, İsrail'in bu endişeyi erkenden sona erdirmeye çabası olduğunu söyleyebiliriz. 1992 yılı kışından bu yana İsrail'deki kamuoyu, İran'la bu ülkeyi askeri ve siyasal anlamda tamamen yıkıma uğratacak olan bir savaş ihtimaline karşı psikolojik olarak hazırlanmaktadır. İsrail, İran'a tek başına saldıracak ya da bu iş için Batı'yı ikna edecektir. İsrail stratejik düşüncesinde, tüm Ortadoğu üzerine egemen olmak, İsrail topraklarında Yahudi yayılımından ve hakimiyet kurmasından daha önemlidir. İsrail'in İran'a olan düşmanlığı İran'ın bölgesel bir hegemonya kurmak istemesi – ki İsrail'de bu hegemonyayı kendisi kurmak istemektedir- gerçeğinden kaynaklanıyordu. Yakın dönemde ise İran ile P5+1 bilinen (BM Güvenlik Konseyi'nin beş daimi üyesi ABD, Çin, Rusya, İngiltere, Fransa ve Almanya) ülkeler arasındaki görüşmeler 2006 yılında başlamıştır. Bu ülkeler, İran'ın nükleer silah üretmesini engellemek için nükleer faaliyetlerinin sınırlandırmasını istemekteydi. Uluslararası yaptırımların kaldırılmasını isteyen İran, nükleer programın barışçıl olduğunda ısrar ediyordu. Nükleer anlaşmanın detayları:

- İran nükleer tesislerinin kontrol edilmesini kabul etti. BM müfettişleri askeri alanları kontrol edebilecek ancak İran'ın da giriş izni taleplerine itiraz hakkı bulunacaktı.
- İran medyasında yer alan haberlere göre petrol, doğalgaz, finans, havacılık ve deniz taşımacılığı alanlarında yıllardır süren yaptırımlar kalkacak, İran yurtdışındaki milyarlarca dolarlık varlığına yeniden ulaşabilecekti.
- Ancak BM silah ambargosu beş yıl, füze yaptırımını ise sekiz yıl daha yürürlükte kalacaktı.
- Eğer İran anlaşmayı ihlal ederse yaptırımlar 65 gün içinde tekrar başlayacaktı.²⁶⁰

²⁶⁰ İnternet:http://www.bbc.com/turkce/haberler/2015/07/150714_iran_anlasma adresinden 23 Haziran 2018'de alınmıştır.

Halihazırda İran'da farklı teknolojilere sahip yaklaşık 10.000 kadar uranyum zenginleştirilmesi yapan santrifüj bulunmaktadır. Böyle bir altyapı ile İran'ın tek bir nükleer silah için gerekli zenginleştirilmiş uranyuma 2-3 ay içinde ulaşabileceği değerlendirilmesi yapılmaktadır. P5+1'in temel ilkesi, nükleer silah için gerekli zenginleştirilmiş uranyum elde edilmesi için en az bir yıl süreye ihtiyaç duyacak şekilde kurgulanmış olmasıdır. Bu nedenle santrifüj sayısının 6000 altına çekilmesi gerekecektir.²⁶¹ Anlaşma ile İran'ın %5 üzerinde uranyum zenginleştirilmesi yapmayacağını ilan etmesi ve de ayrıca ülkede bulunan düşük derecede zenginleştirilmiş uranyum stokuna da bir sınırlama getirilmesi kararlaştırıldı. Denetim, anlaşmanın en kritik denilebilecek bir diğer boyutudur. İran, Nükleer Silahların Yayılmasının Önlenmesi (NPT) Antlaşmasına taraf bir devlettir. NPT'ye taraf devletler, nükleer tesislerini Uluslararası Atom Enerjisi Ajansı (International Atomic Energy Agency –IAEA) tarafından denetlenmesi yükümlülüğünü üstlenmiştir.²⁶² P5+1, IAEA'nın İran'da istediği tesise (sivil + askeri) istediği zaman ve istediği sıklıkta giderek denetim yapmasını istemektedir. İran ise bu derece geniş bir yetki tanımına karşı çıkmaktadır. P5+1 ile Tahran yönetimi arasında 14 Temmuz 2015'de varılan nihai anlaşma, İran'ın nükleer programının önemli ölçüde sınırlandırılması karşılığında yaptırımların kaldırılmasını da öngörmekteydi. BM Güvenlik Konseyi daimi üyeleri ve Almanya yani 5+1 ülkeleri arasında gerçekleşen anlaşma BERCAM²⁶³ hem İran içerisindeki Ruhani muhalifleri hem de ABD içerisindeki Obama muhalifleri tarafından tepkiyle karşılanmıştır. İran'da Ruhani hükümeti bu anlaşmayı kendi dönemlerinin en önemli başarısı olarak lanse ederken muhafazakar kesim ise bu anlaşmayı utanç olarak nitelendirmiştir. Bu durum Trump'un seçilmesiyle daha da güçlü bir şekilde tartışılmaya devam etmektedir.²⁶⁴

İran'ın inşa etmekte olduğu ve uluslararası kamuoyunda hararetle tartışılan nükleer tesisler de İran-İsrail ilişkilerine yeni boyutlar katacakmış gibi görünmektedir. Batı ve İsrail basınında belli aralıklarla yayımlanan "İsrail'in 1982'de Irak'ın Osirak nükleer santraline yapmış olduğu saldırının bir benzerini İran'a karşı düzenlemeyi düşündüğü" yolundaki

²⁶¹ Ekonomi ve Dış Politika Araştırmalar Merkezi. (2016). **İran ile Nükleer Anlaşma ve Türkiye İçin Sonuçlar**. İstanbul: Ekonomi ve Dış Politika Araştırmalar Merkezi, 1-119.

²⁶² Ekonomi ve Dış Politika Araştırmalar Merkezi. (2016). **İran ile Nükleer Anlaşma ve Türkiye İçin Sonuçlar**. İstanbul: Ekonomi ve Dış Politika Araştırmalar Merkezi, 1-119.

²⁶³ BERCAM Farsça olarak Bername-ye Came-e Eghdam-e Müşterek ve Türkçe olarak birlikte hareket etmek için kapsamlı program anlamına gelmektedir. Bu kısaltma genelde 5+1 ile İran arasındaki nükleer anlaşması anlamını taşıyan kısaltma olarak kullanılmaktadır.

²⁶⁴ Seyyedi, J. (2017). "ABD-İran Nükleer Anlaşma Sorunu Devam Etmektedir". **ANKASAM**.

haberler bir ölçüde İran karşıtı propaganda savaşının bir parçası olmakla beraber tamamen gözden uzak tutulamayacak bir olasılıktır.²⁶⁵

İran'ın nükleer bir güç olmasını engellemek amacıyla BM Güvenlik Konseyi'nin beş daimi üye devleti ve Almanya ile İran arasında Temmuz 2015'de varılan nükleer anlaşma (Kapsamlı Ortak Eylem Planı), uzun bir müzakere sürecinin sonunda gerçekleşmiş ve 'diplomasinin zaferi' olarak dünyaya sunulmuştur. Bu süreç, Demokrat lider Obama yönetimindeki ABD'nin İran ile 1979'dan bu yana ilk doğrudan müzakeresine tanıklık etti. Nükleer anlaşmanın imzalanmasıyla İran'ın nükleer faaliyetleri IAEA tarafından kontrol altına alındı ve nükleer silah geliştirmesinin önüne geçildi. Karşılığında İran'a uygulanan uluslararası yaptırımlar aşamalı olarak kaldırılmaya başlandı. Uygulamada yaşanan sorunlara rağmen nükleer anlaşma uzun süreli bir uluslararası gerginliği yatıştırmıştı. Trump, bugün İran'ın Ortadoğu'da artan etkisini Obama yönetiminin imzaladığı nükleer anlaşmanın bir sonucu olarak görmektedir. Nükleer anlaşmayı en başından beri felaket olarak gören İsrail'e olan tam desteğini de ifade eden Trump'ın anlaşma karşıtı sözleri AIPAC'²⁶⁶de, Yahudi-İsrail lobisine seslenirken söylemiş olması İran-İsrail düşmanlığını da yeniden gündeme taşıdı. Nitekim, "devrimci" İran'ın dış politika kimliğinin ve faaliyetlerinin değişmez unsuru olan Filistin'in savunulması mücadelesi ve İsrail düşmanlığı, son yıllarda Suriye meselesi ve IŞİD terörü nedeniyle gündemin arka planında kalmıştı.²⁶⁷

İran'ın nükleer programı İsrail'in güvenlik endişelerini arttırmaktaydı. İran daha önce herhangi bir saldırıda bulunmamış olsa bile, İran'ın nükleer silah sahibi olması çevresinde etkinliğini arttırmakta, gücünü çevresinde hissettirmekte, bölgesel bir silah yarışına sebep olmakta, İsrail'in Ortadoğu'daki monopol stratejik etkisini baltalamakta ve nükleer silahların teröristlerin eline geçme riskini de arttırmaktadır.²⁶⁸ 12 yıl süren zorlu müzakereler sonucu 14 Temmuz 2015'te imzalanan anlaşmayla, İran'ın nükleer programını azaltması, bunun karşılığında da İran'a yönelik yaptırımların kaldırılarak İran'ın küresel ekonomiye dahil olması hedefleniyordu. 2019 mayıs ayında, ABD Başkanı Donald Trump anlaşmadan tek taraflı çekildiğini ve Tahran'a yönelik askıya alınan yaptırımların yeniden

²⁶⁵ İnternet: "İran'ın Bölgesel Politikalarına Bakış". (2011, Haziran). TASAM, Web: http://www.tasam.org/tr-TR/Icerik/2204/iranin_bolgesel_politikalarina_bakis 10 Haziran 2018'de alınmıştır.

²⁶⁶ AIPAC: Amerikan İsrail Kamu İşleri Komitesi, 55.000 üyesi bulunan, ABD ile İsrail Devleti ilişkilerini düzenleyen AIPAC, ABD-İsrail ticareti ilişkilerinin derinleştirilmesine, ortak askeri programların gerçekleştirilmesinde önemli bir etkiye sahip bir kuruluştur. 1951'de kurulmuştur. Bütçesi 65 milyon dolardır.

²⁶⁷ Sinkaya, B. (2017). "Trump ve İran: Belirsizlik ve Tedirginlik". *Ortadoğu Analiz Dergisi*. 9(78).

²⁶⁸ Ünal, D. F. (2017). *Turkey's Relations With Israel in the 2000s: A Constructivist Perspective* (2. Baskı). Ankara: Astana Yayınları, 236.

uygulanacağını duyurmuştu.²⁶⁹Bu vesileyle İsrail İran'a karşı ABD desteğiyle istediği sonucu elde etmiş oldu.

4.2. İran-İsrail İlişkilerinde Çelişkiler

İsrail-İran arasında silah ticareti yapan bir İran Yahudisi (Manuçer Gorbanifor) ile Pentagon'daki Siyonist ekip (Richard Perle, Douglas Feith, Larry Franklin, Harold Rhode) arasında hiç de göz ardı edilemeyecek bir ilişki ağından söz edilmektedir. İran'ı kontrol eden derin şebeke ile Anglo-Sakson Siyonist cephe üzerinde faaliyet gösteren ve Kudüs merkezli Hahamlar Konseyi'nin en üst Velayeti-Fakih işlevi gördüğü derin şebeke arasında işbirliği kanalları uzun süredir bulunmaktadır.²⁷⁰

Şah yönetimindeki İran, İsrail'i kendi çıkarlarına bir tehdit olarak görmediğini her fırsatta dile getirmiş ve bu ilişkiden fayda sağlamaya çalışmıştır. 1973 yılında Arapların uyguladığı petrol ambargosuna İran iştirak etmemiş, daha önce de belirtildiği üzere ülkesinde üretilen petrolün %50'sini İsrail'e satmaya devam etmiştir. İsrail-İran ilişkileri 1990'lı yıllara tesadüf eden; Irak-İran savaşının sona ermesi, Sovyetler Birliğinin Afganistan'dan çekilmesi, Irak'ın Kuveyt'i işgali, I. Körfez savaşı ve Sovyet rejiminin çökmesi gibi bölgedeki güç dengelerini değiştirecek nitelikteki olaylara paralel bir şekilde bozulmuş hatta kopmuştur.²⁷¹

İsrail Genelkurmay eski birinci yardımcısı General Aluf Yair Golan bölgede tehdit olarak gördüğü İran'la ilgili çarpıcı yorumlar yapmıştır: “İranlılar gelişmiş olduklarından, yüksek bir uygarlığa sahipler, başarılı akademik altyapıları, iyi sanayileri, bilim adamları ve yetenekli genç nüfusları var. Bize çok benziyorlar. Bize benzedikleri için de, daha tehlikeliler.” Ayrıca Golan, ABD'nin desteği olmadan İran'a bir şey yapamayacaklarını söyleyerek, İran konusunda da ABD'dan destek istemiştir.²⁷²

Bu minvalde yapılacak son tahlilde ise, İsrail ve İran'ın artık yıkıcı boyutlara ulaşan radikal söylemlerinin dış etkilerden bağımsız olmamakla birlikte, iç politikalarında ve bölgesel etkinlik mücadelesinde birbirlerine karşı koz olarak kullandıkları birer politik retorik olarak görüldüğünü söylemek mümkündür. Ne zaman İsrail ve İran'ın güvenlik zorunlulukları işbirliği yapmayı gerektirdiyse, bu iki ülke birbirine karşı olan ölümcül ideolojik muhalefete rağmen işbirliği yapmaktan çekinmemişlerdir. Özellikle İran'ın ideolojik kaygılarının

²⁶⁹ İnternet: (Eylül 2018). Web:<https://tr.euronews.com/2018/09/25/nukleer-anlasmayi-ayakta-tutmaya-kararliyiz> adresinden 12 Aralık 2018'de alınmıştır.

²⁷⁰ Akgül, N. (2007). “İran-İsrail İlişkileri ve Çelişkileri”. **Milli Çözüm Dergisi**. Haziran, 1-13.

²⁷¹ Akgül, N. (2007). “İran-İsrail İlişkileri ve Çelişkileri”. **Milli Çözüm Dergisi**. Haziran, 1-13.

²⁷² İnternet: (Eylül 2017). Web:<http://www.ensonhaber.com/israilli-general-golandan-pkk-aciklamasi.html> adresinden 28 Mart 2019'da alınmıştır.

stratejik çıkarlarıyla çatıştığı her vakit stratejik çıkarlarının ideolojisine hep galip geldiğini görüyoruz. Çünkü her iki ülkenin de mevcut statükonun devamı için birbirlerine ihtiyacı vardır. Her iki ülkenin de birbirlerini gerekçe göstererek silahlanmalarının aslında bölgede kendilerine düşman olan Sünni Arap devletlerine karşı olma ihtimali de mevcuttur. Zira tarihte her zaman başvurulan ‘düşmanımın düşmanı dostumdur’ stratejisi bu durumu çağrıştırmaktadır. Bu açıdan bölgenin coğrafi ve demografik yapısına bakıldığında zaman, bölgenin iki yalnız ülkesi İran ve İsrail’in birbirine düşman olmaktan çok destek olmak zorunda olduğu görülür. Zaten, hiçbir fiili yüzleşme olmadan sadece söylemler üzerinden meydana okumalar sebebiyle İsrail ve İran’ın takip ettiği çatışmacı politikaların üçüncü ülkeler nezdinde de bir inandırıcılığı kalmamıştır.²⁷³

Amerikan zayıflığının fark edilmesinin, bir noktada, bölgedeki daha güçlü devletleri, yani İran ve İsrail’i, beklenen tehlikelere karşı önleyici müdahalede bulunmaya iteceğini varsaymak akla uygundur. Bu koşullarda, taktiksel üstünlük için yapılan temkinli mücadeleler bile ileride daha yaygın ve daha kanlı askeri karşılaşmaların ve hatta yeni intifadaların artmasına neden olabilecek-İsrail’e karşı İran’ın desteklediği Hamas ve Hizbullah’ı da içeren- yerel şiddet patlamalarını hızlandırabilecektir. Lübnan ve Filistin gibi zayıf ülkeler, özellikle sivillerin öldürülmesi açısından, yüksek bedeller ödeyeceklerdir. Daha da kötüsü, bu çatışmalar İran ve İsrail arasında saldırılar ve karşı saldırılarla oldukça korkunç seviyelere ulaşabilir.²⁷⁴

Netice itibari ile Ortadoğu’da, İran-İsrail eksenli derin bir hesap vardır. ABD, İran ve İsrail; hala Ortadoğu siyasetinin üç büyük ve derin oyuncularındadır. Aslında İsrail ve İran uzun yıllar birbirlerine karşı sözde düşman tavrı ile yaklaşarak kendi halklarını dış düşman metaforu üzerinden diri tutmuştur. Ancak son zamanlarda bu etki kırılmaya ve deşifre olmaya başlamıştır. İki ülkede bu strateji sayesinde bölge ülkeleri üzerinde danışıklı dövüşlerine devam etmiştir. Suriye konusunda da İsrail’in yaptığı son açıklama niyetleri belli etmişti aslında. Çünkü İsrail bölgede El-Kaide gibi radikal İslamcı örgütler yerine, Beşşar Esad’ı tercih edeceğini söylemiştir.²⁷⁵

²⁷³ Oruç, H. (2016). “Stratejik Ortaklıktan Radikal Söyleme Evrilen İlişkiler Örneği; 1979 Sonrası İsrail-İran İlişkileri”. **Bilgi**, 33, 30.

²⁷⁴ Brzezinski, Z. (2012). *Stratejik Vizyon: Amerika ve Küresel Güç Buhranı*, (1. Baskı). İstanbul: Timaş Yayıncılık, 120.

²⁷⁵ İnternet:<http://akademikperspektif.com/2013/12/19/ortadoguda-degisen-israil-politikasi> adresinden 18 Temmuz 2018’de alınmıştır.

İsrail-İran ilişkilerinin “gayriresmi stratejik ittifak” olarak tanımlandığı 1979 devrimine kadar olan dönemde İsrail ve İran’ın birbirlerini “doğal müttefik” olarak gördükleri, İsrail’in İran Şahı’nın bölgesel politikalarını ve bölgede siyasi ve askeri bir güç olma yönündeki ihtirasını desteklediği izlenmektedir. Nasır’ın ölümü ve 1973 Savaşı’ndan sonra, bu resmi olmayan “ittifaka” Enver Sedat yönetimindeki Mısır da katılmıştır. Nasır döneminde Mısır’ın hem İsrail hem de İran’la ilişkileri son derece kötüdür. Enver Sedat’ın Mısır’ın İsrail politikasını değiştirmesinden (ve iktidarda kalabilmek için Washington’a dayanmasından) sonra İran Şahı’yla Sedat arasında da çok yakın ilişkiler kurulmuştur. Nitekim 1979’da devrilmesinden sonra (ülkesinden ayrılan) İran Şahı’nın ilk gittiği ülke Mısır’dır. Bu dönemler İsrail ile İran’ın Ortadoğu’da birçok alanda işbirliği yaptığı zamanlar olmuştur. 1970’lerde İran ile (Baas yönetimi altındaki) Irak arasında Şattül Arap kaynaklı olarak çıkan çatışmada, İsrail İran’ın yanında yer almıştır. Irak’daki Kürtleri Bağdad’a karşı ayaklanmaya teşvik eden operasyonlar da bu dönemde İran-ABD (CIA) ve İsrail (Mossad) tarafından birlikte hazırlanmış ve uygulanmıştır. İsrail’in Kuzey Irak’taki Kürtlerle ilişkileri Şah Muhammed Rıza Pehlevi dönemi İran’ına kadar uzanmaktadır. İran-Irak ilişkilerinin (Şattül Arap sorununu halleden)1975 Cezayir Anlaşması’yla (geçici olarak) düzelmesine rağmen İsrail’in İran’a desteği (Şah döneminde) devam etmiştir.²⁷⁶

Humeyni’den başlayarak İranlı liderlerin İsrail hakkında sarf ettiği sözlerin İsrail’de (ve Amerikan Yahudi Lobisi’nde) büyük bir tedirginlik yarattığı bilinmektedir. İran dini lideri Humeyni İsrail’i “İslam’ın Düşmanı” olarak nitelendirmiş, Humeyni’nin ABD’yi “büyük”, İsrail’i ise “küçük” şeytan olarak isimlendirmesi o dönemde Batı Dünyası’nda büyük bir tepki yaratmıştır. İran eski Cumhurbaşkanı Ahmedinejad’ın İsrail’i “haritadan silme” gibi ifadelerinin de İsrail (ve ABD’deki) İran aleyhtar kesimleri harekete geçirdiği izlenmiştir. İran-İsrail ilişkilerinin 1979 sonrası dönemde hızla bozulduğu, karşılıklı sert retorikle dünya kamuoyunun ilgisini toplayan ilişkilerin hızla çatışma noktasına taşındığı görülmektedir. İsrail, Tahran’ı İsrail menfaatlerini hedef alan terör olaylarının arkasında olmakla suçlamakta, İran’ın (kendisinin terör örgütü olarak saydığı) İslami Cihat, Hamas ve Hizbullah’a verdiği desteği İran’ın uluslararası terörizmle işbirliğinin bir delili olarak saymaktadır. İsrail, Buenos Aires’teki İsrail Büyükelçiliğine (1992 yılı) ve Yahudi Derneği binasına (1994 yılı) yapılan saldırılar gibi terörist olaydan da doğrudan İran’ı sorumlu tutmaktadır. İsrail 2010,11 ve 12 yıllarında aralarında Türkiye, Azerbaycan, Gürcistan,

²⁷⁶ İnternet: Çelikkol, O. (Mayıs 2018). “İran-İsrail İlişkileri ve Ortadoğu”. Web: <http://www.hurriyet.com.tr/yazarlar/oguz-celikkol/israil-iran-iliskileri-ve-orta-dogu-40839176> adresinden 27 Eylül 2018’de alınmıştır.

Hindistan, Bulgaristan ve Kıbrıs'ın da bulunduğu bazı ülkelerde İsraili diplomatlara yönelik gerçekleşen veya (gerçekleşmesi) önlenen bazı terörist saldırılardan da İran'ı sorumlu tutmuştur. 2011'de Tayland'ın başkenti Bangkok'ta İsrail Büyükelçiliği'ne yönelik bir saldırı hazırlığında olduğu iddiasıyla üç İranlı ajanın yakalanması Tayland-İran ilişkilerinde de gerginliğe neden olmuş, Tayland (bu olaydan sonra) İran vatandaşlarına vize uygulamaya başlamıştır. İran'ın da İsrail'le yönelik benzer suçlamaları bulunmaktadır. Tahran, 2007 yılından başlayarak İsrail'in İran nükleer programında çalışan İranlı bilim adamlarını hedef aldığını, 7 İranlı bilim adamını hedef alan suikastlarda bunlardan 5'inin hayatını kaybettiğini ileri sürerek, İsrail'i suçlamaktadır. Tahran'ın İran'da meydana gelen bazı bombalama olaylarından ve rejim karşıtı şiddete dönüşen gösterilerden de ABD ve İsrail'i sorumlu tuttuğu bilinmektedir.²⁷⁷

Sınırları net olmayan ulusal çıkar tanımlaması, İran'ın rekabet içinde olduğu, İsrail, ABD ve Körfez ülkelerinin ittifakına karşı ve rejimi garanti altına almak amacıyla geliştirilmiştir. Özellikle İran-İsrail ilişkileri 1979 sonrası dramatik olarak değişmiştir. Devrim öncesi, pan-Arabizm, Filistin sorunu ve Iraklı Kürt grupların, Irak yönetimine karşı desteklenmesi gibi birçok konuda Tel Aviv ve Tahran benzer bir duruşu benimsemişlerdir. Hatta 1960'lı yıllarda, İran istihbarat servisi SAVAK ve Mossad, Irak hükümetine karşı, Kuzeydeki Kürt gruplara yardımcı olmuşlardır. Buna ilave olarak Şah, 1960'lı yıllarda İsraili delegasyonun Tahran'da yerleşmesine izin vererek fiili olarak büyükelçilik açılmasına imkân tanımıştır. Devrim sonrası İran-İsrail arasında resmi olmayan bağlantı kanalları varlığı sürdürmekle birlikte iki ülke, ideolojik ve siyasi olarak birbirini düşman ilan etmiş ve İsrail, Ortadoğu'da önemli bir ortağını kaybetmiştir. 1990'lı yıllarda iki ülke arasında resmi olmayan işbirliği de oldukça azalmış, ancak fiili olarak doğrudan rekabet ortaya çıkmamıştır. İsrail öncelikli olarak Irak yönetimini hedef aldığından İran'a karşı güvenlik endişelerini erteleme yoluna gitmiştir. Ancak İsrail'in, İran'ı yakın bir tehlike olarak tanımlamasına neden olan gelişme, aynı tarihlerde başlayan İran'ın füze programıdır. 2005 yılında Cumhurbaşkanı Mahmud Ahmedinejad'ın İsrail karşıtı söylemi ve soykırımı inkârı İsrail'in, İran korkularını alevlendirmiştir. 2006 yılında Hizbullah'a verilen destek, 2008'de Hamas'a yönelik

²⁷⁷ İnternet: Çelikkol, O. (Mayıs 2018). "İran-İsrail İlişkileri ve Ortadoğu". Web: <http://www.hurriyet.com.tr/yazarlar/oguz-celikkol/israil-iran-iliskileri-ve-orta-dogu-40839176> adresinden 27 Eylül 2018'de alınmıştır.

yardımlar ve nükleer program, Tel Aviv yönetiminin İran'ı öncelikli tehdit olarak görmesine neden olan diğer gelişmelerdir.²⁷⁸

11 Eylül 2001 saldırılarının ardından dünyanın neredeyse her yerinde terör eylemleri gerçekleştiren El-Kaide terör örgütünün hedef haline getirmediği tek ülkenin İran olması dikkatlerden kaçmayan önemli bir ayrıntıdır. İran'ın terör saldırısına uğramamasının nedeni olarak bu ülkenin aşilamaz ve çok güçlü bir savunma ve emniyet sistemine sahip olduğunu iddia etmek mümkün değildir. Almanya ve Fransa gibi emniyet ve güvenlik güçleri bakımından güçlü Avrupa ülkelerine karşı terör saldırılarını düzenlemek, teröristlerin bu tür güvenlik önlemlerini ne kadar kolay aşabilme imkanına sahip olduklarını gözler önüne sermektedir. Peki neden El-Kaide İran'a saldırmamaktadır? Ayrıca 2013 yılından bu yana DAES terör örgütü (El-Kaide gibi) neden İran'ı hedef almamıştır?²⁷⁹

7 Haziran 2017 Çarşamba günü, sabahın erken saatlerinde İran Meclisi'ne ve 1979 Devrimi'nin lideri ve İslam Cumhuriyeti rejiminin kurucusu Ayetullah Humeyni'nin anıtmezarına iki terörist saldırı düzenlendi. Devrim Muhafızları, yayınladığı bildiriye terör saldırısının ABD Başkanı Trump'ın bölgede 'gerici' hükümetlerin liderlerinin buluşmasından kısa bir süre sonra gerçekleştiğini hatırlattı; terör saldırısında bu ülkelerin payının olduğunu iddia etti. Devrim Muhafızları Komutan Vekili General Hüseyin Selami, televizyona verdiği mülakatta terör saldırısının Suudi Arabistan, İsrail ve ABD arasında yapılan, İran'ın gücünü kırmaya yönelik ortak projenin bir sonucu olduğunu iddia etti.²⁸⁰ Nitekim Meclis Başkan Yardımcısı Ali Mutahhari'nin "Bu olay İsrail tarafından planlanmıştır ve amacı İran-Suud savaşı çıkarmaktır, bu tuzağa düşmemeliyiz" mealindeki açıklaması, İran'daki ihtiyat yanlısı kanadın görüşlerini ortaya koyuyor.²⁸¹ Diğer taraftan ise gerçekten DAES'in İran'ı doğrudan hedef aldığı diğer yandan da İran'ın söz konusu saldırıların kontrollü bir şekilde gerçekleştirilmesine göz yumduğu iddia edilebilir. Her iki ihtimalde de son yaşanan gelişmelerin bir noktaya kadar İran'a fayda sağladığı ileri sürülebilir. Özellikle İran'ın bölgede yıllardır desteklediği Şii milis güçlerle terör eylemlerine destek vermesine rağmen kendisinin terör kurbanı olduğu imajını oluşturması bakımından bu süreç büyük öneme sahiptir.²⁸²

²⁷⁸ Konukçu, Y. (2018). "İran'ın Bölgesel Güvenlik Stratejisi: Bir Güç Döngüsünün Değerlendirilmesi". **Bitlis Eren Üniversitesi Akademik İzdüşüm Dergisi**, 3(3), 74-91.

²⁷⁹ Omar, M. A. (2017). "İran Terörün Hedefinde". **ANKASAM**.

²⁸⁰ Sinkaya, B. (2017). "Tahran'da İŞİD Saldırısı". **Ortadoğu Analiz Dergisi**, 9(78-79).

²⁸¹ İnternet: Uygur, H. (Haziran 2017). "Tahran Saldırılarının Anlamı". İran Araştırmaları Merkezi. Web: <http://iramcenter.org/tahran-saldirilarinin-anlami/> adresinden 7 Şubat 2019'da alınmıştır.

²⁸² Omar, M. A. (2017). "İran Terörün Hedefinde". **ANKASAM**.

İran İslam Cumhuriyeti'nin bölgede stratejik bir öneme sahip olması, başına kötü senaryolar gelmesine yol açabilecek önemli sebeplerdendir. Bundan dolayı, Suudi Arabistan gibi bölgedeki aktörlerin endişeleri kolay anlaşılabilir. İran, Körfez Arap monarşilerinin aksine yüzyıllardır var olan güçlü bir devlet geleneğine sahiptir. 80 milyon civarında nüfusa, yetenekli işgücüne, hidrokarbonlara ve nesnel rekabet unsurlarına sahip olan İran, Riyad için bölgesel bir rakiptir. Bu durum, en çok İsrail'in başını ağrıtabilir. Nitekim aynı durum, Temmuz 2015 tarihinde ABD ve İsrail'in, İslam Cumhuriyeti'ne nükleer anlaşma imzalatmak için ısrarlarına yol açmıştır. İran'daki bu terör saldırılarını Ortadoğu'da yeniden şekillendirilmeye çalışılan düzenden bağımsız okumak mümkün değildir. Arap-İsrail karşıtlığı üzerinde biçimlenen jeopolitik denklemin Sünni-Şii eksenine göre yeniden kurgulanabilmesi için, dışarda Sünni blok oluşturmaya çalışan ABD-İsrail-Suudi Arabistan ittifakının, içeride de terörü bir araç olarak kullanmaya devam etmesi muhtemeldir.²⁸³

İslam devriminin üstünden çok az bir süre geçmesine rağmen, Irak'ın İran'daki iç karışıklıklardan faydalanmak istemesi ve İran'ın rejim ihracı politikasından memnun olmayan diğer Sünni Arap devletleri ve Batılı ülkelerin de teşvikiyle 1980 yılında başlayan İran-İrak savaşının ilk yıllarında durum İran açısından pek de iyi görünmüyordu. Şah döneminden itibaren İran ordusunun silah ihtiyacının % 90'ının ABD'den sağlanıyor olması ve devrim sonrası İslam rejiminin ABD ile ilişkileri kesmesi nedeniyle artık bu kanaldan silah tedarik edemeyen İran ordusunun silah, cephane ve diğer ikmal malzemeleri neredeyse tamamen bitmişti. Oysa savaşın başlamasıyla birlikte Körfez ülkelerinin maddi desteği ve Batı ülkelerinin silah ve mühimmat desteği ile teçhiz edilmiş olan Irak ordusu İran karşısında gayet güçlü gözükmekteydi. İran ile yakın zamana kadar çok yakın ilişkileri bulunan İsrail de İran ordusunun sıkıntısının farkındaydı. Küçük bir iyilik karşılığında İran'a ihtiyaç duyduğu silahların en azından bir kısmının temin edilmesi teklifi işte böyle bir ortamda yapılmıştı. Bu şartlar altında, Humeyni tarafından "küçük şeytan" ilan edilmiş, Tahran'daki büyükelçiliği devrimin ilk günlerinde boşaltılarak FKÖ'ye tahsis edilmiş, halk düşmanı Şahın yakın müttefiki İsrail'in teklifini kabul ederek izolasyondan bir nebze de olsa sıyrılmak düşüncesi Humeyni için en makul olandı.²⁸⁴

İngiliz Observer Gazetesinde yer alan bir habere göre, İsrail 1979 öncesi İran'a silah satan devletlerin başında yer almaktadır. Bu satışlar o dönem şartlarına göre gayet iyi bir rakam

²⁸³ Progonati, E. (2017). "Yeni Oyun Sahası: İran". **ANKASAM**.

²⁸⁴ Oruç, H. (2016). "Stratejik Ortaklıktan Radikal Söyleme Evrilen İlişkiler Örneği; 1979 Sonrası İsrail-İran İlişkileri". **Bilgi**, 33, 15-16.

olan yıllık 500 milyon doları bulmaktadır. 1980 yılında İran-İrak Savaşı başladığında, İran temsilcisi ve İsrail Savunma Bakanı yardımcısı Paris'te bir araya gelerek İran'daki Yahudilerin İsrail'e transfer edilmelerine karşılık silah pazarlığı yapmışlardır. Yapılan anlaşma gereği İran, Yahudi vatandaşlarının İsrail'e göçmelerine izin vermiş, İsrail de buna karşılık bir Yahudi silah tüccarı marifetiyle İran'a Türkiye üzerinden Chieftain tanklarının yedek parçalarıyla, F-4 ve F-5 savaş uçakları ile M6 tanklarının yedek parçalarını vermiştir.²⁸⁵

1981 yılında, Yaacov Nimrodi²⁸⁶ adlı bir Yahudi'nin, içerisinde hava savunma füzesi HAWK'lar, 155 mm'lik havan mermileri ve çeşitli ağır mühimmat ve silahların bulunduğu toplam 135 Milyon 842 bin dolar değerindeki malzemeyi yedek parçalarıyla birlikte İran'a sattığı gazetelerde yer almıştır. Nimrodi, aynı zamanda Amsterdam limanından İsrail gemilerine yüklenen askeri teçhizat ve silahın da nakliyesini yürütüyordu. Nimrodi 1955 ile 1979 yılları arasında Tahran'daki İsrail Askeri Ataşesi olarak görev yapmış olup ilişkilerinin bu dönemde kurulduğu tahmin edilmektedir. Aynı tarihte Lüksemburg radyosunun verdiği habere göre 24 Temmuz 1984'de Zürih'de Nimrodi, İran Savunma Bakan Yardımcı ve İran İstihbarat Başkanıyla görüşmüş, bu görüşmenin ardından İsviçre Hükümet sözcüsünün yaptığı resmi açıklamaya göre ise 40 adet aracın (uçak ya da TIR olup olmadığı kesin olarak belirtilmemiştir) silah yüklü olarak İsrail'den yola çıkarak Türkiye ve Suriye üzerinden İran'a gönderildiği bildirilmiştir.²⁸⁷

1986 Nisan ayında, Amerikan Gümrük Muhafaza ajanları yaptıkları bir operasyonla, tuzağa düşürülerek ele geçirdikleri İsrail ordusundan emekli bir general olan Avraham Bar-Am ve 12 suç ortağının (3'ü İsraili) vermiş oldukları ifadelerde, İsrail'in, 2.6 milyar dolar tutarında Amerikan yapımı silahları üçüncü bir ülke aracılığıyla İran'a sattığını itiraf etmişlerdir. Bu konuyla ilgili olarak Chicago Tribune gazetesinin yapmış olduğu haberde, Londra'da yaşayan Amerikalı bir avukat olan Samuel Evans'ın İran'a geliştirilmiş uçaksavar füzeleri ve diğer ordu donatım malzemelerinin satışını koordine ettiğini ve bu satışların hem İsrail Savunma Bakanı Yitzhak Rabin hem de Başbakan Peres ile irtibatlı olduğu yazılmıştır.²⁸⁸

²⁸⁵ Oruç, H. (2016). "Stratejik Ortaklıktan Radikal Söyleme Evrilen İlişkiler Örneği; 1979 Sonrası İsrail-İran İlişkileri". **Bilgi**, 33, 17.

²⁸⁶ Sobhani'ye göre, Suriye Devlet eski Başkanı Esat'ın kardeşi olup, üst düzey İsraili ve İranlı asker ve politikacılarla irtibatı bulunmaktadır.

²⁸⁷ Oruç, H. (2016). "Stratejik Ortaklıktan Radikal Söyleme Evrilen İlişkiler Örneği; 1979 Sonrası İsrail-İran İlişkileri". **Bilgi**, 33, 17.

²⁸⁸ Oruç, H. (2016). "Stratejik Ortaklıktan Radikal Söyleme Evrilen İlişkiler Örneği; 1979 Sonrası İsrail-İran İlişkileri". **Bilgi**, 33, 19-20.

1983 yılında, o zamanki İsrail Savunma Bakanı olan Ariel Şaron, ABD’de bulunduğu sırada yaptığı bir konuşmada, İsrail’in Irak’ı İran’dan daha büyük bir düşman olarak algıladığı için İran’a silah sattıklarını ağızından kaçırmıştır. Hatta bu satışların ABD’li yetkililerin bilgisi dâhilinde olduğunu söylemesi üzerine ABD’li yetkililer bu konunun görüşüldüğünü ancak İsrail’e bu konuda herhangi bir izin verilmediğini söyleyerek bu iddiayı inkâr etmişlerdir. Bir diğer ilişki emaresi de 1990’lı yıllarda eski bir İsrailli asker olan Nahum Manbar’ın İran’a kimyasal silah malzemesi sattığının ortaya çıkmasıyla yaşanan süreçtir. Manbar, düşman bir ülkeyle yasaklanmış olmasına rağmen işbirliği yapmak ve casusluk suçlamasıyla 16 yıl hapse mahkûm edilmiştir. Daha sonra Manbar’ın İsrail gizli servisi ile ilişkileri ortaya çıkmıştır.²⁸⁹

²⁸⁹ Oruç, H. (2016). “Stratejik Ortaklıktan Radikal Söyleme Evrilen İlişkiler Örneği; 1979 Sonrası İsrail-İran İlişkileri”. **Bilgi**, 33, 21.

5. SONUÇ

Ortadoğu bölgesi, bağımsızlık mücadeleleri ile Arap-İsrail savaşlarının yanı sıra çatışmalar, iç karışıklıklar, darbeler ve devrimlere sahne olmuştur. Bu bölgenin dini yapısına bakıldığında Müslüman ağırlıklı olduğu görülmektedir. Bunun dışında ise İkinci Dünya Savaşı sonrasında 1948 yılında Filistin topraklarında İsrail devletinin kurulması bölgede yaşanan Arap-Yahudi çatışmalarını Arap-İsrail çatışmalarına dönüştürmüştür. Ayrıca bölgede buna ilişkin olarak büyük çapta 4 savaş yaşanmıştır. İran ise bölgenin Arap olmayan Müslüman unsurudur ve 1979 Devrimi'ne kadar İran-İsrail ilişkileri stratejik düzeyde olmuştur. Ancak bu birlikteliğin özellikle İran halkı tabanında ise bir karşılığı bulunmamaktaydı. 1979 İran İslam Devrimine kadar geçen süreçte İran-İsrail ilişkileri en üst seviyelerini test etmiştir. Bu dönemde İran ve İsrail arasında SSCB'nin Ortadoğu'da artan nüfuzu ve onun müttefiki olan sosyalist Arap devletlerinin etkinliğini kırabilmek amacıyla ittifaklar oluşmuştur.

1979 Devrimi Ortadoğu bölgesi ve İran-İsrail ilişkileri adına bir kırılma noktasını oluşturmaktadır. Şah yönetiminin düşüşü siyasi ve askeri yönden değerlendirildiğinde hem ABD tarafı hem de İsrail açısından önemli bir etki yaratmıştır. İran devrimi sonrası bölgede hiçbir şey eskisi gibi olmamıştır. Sonuçlarına bakıldığında ise askeri açıdan, körfezdeki Batı yanlısı en önemli müttefikin kaybedilmesine, siyasi olarak ise, petrol zengini monarşilerin ABD ile girilen sıkı ilişkilerden kaynaklanan hızlı ekonomik değişimlerin neden olduğu toplumsal bunalımlar karşısında savunmasız kalmalarına sebep olmuştur.

İran İslam Cumhuriyeti'nin kuruluşundan sonra İran, ABD ve İsrail'i en önemli düşmanları olarak belirtmiştir. İran'ın yeni dini rejimi, İsrail'i tanımamakta ve bu ülkeyi Ortadoğu sorunlarının ana sebebi olarak görmektedir. İran İsrail'e karşı bu yaklaşımını İsrail'e karşı faaliyette bulunan Hizbullah, Hamas, FKÖ gibi örgütlere destek olarak ortaya koymaktadır. İsrail ise İran'daki yeni dini rejimi kendi güvenliğine en büyük tehdit olarak görmektedir. Diğer taraftan İran'ın nükleer bir güç olmasını ise hiçbir şekilde istememektedir. Bu sebeptendir ki İran'ın nükleer silaha sahip olmaması için her türlü girişimde bulunacağını da açıkça belirtmektedir. Aynı zamanda İsrail, İran'ın rejim ihracı yoluyla kendi sınırları dışındaki Şii'leri kullanarak bir Şii eksenini oluşturmaya çalıştığını ve bunun İran'ı bölgede güçlü bir devlet yapmasını sağlaması sebebiyle bu durumu kendi güvenliği açısından bir tehdit unsuru olarak görmektedir.

Diğer taraftan bölgesel olarak yaşanan olaylar ise iki devleti kimi zamanlarda üstü kapalı ittifaklar yapmaya sevk etmiştir. Örneğin Irak-İran Savaşı zamanında İsrail Irak ve İran'da

yaşayan Yahudilerin İsrail'e güvenli bir şekilde tahliyesi karşılığında İran'a asker teçhizat konusunda destek çıkmayı taahhüt etmiş ve iki taraf istediklerini elde etmiştir. Ancak uzun yıllar devrimden önce ve İsrail'in kuruluşuyla beraber İran bölgesinde İsrail'in yalnız kalmaması adına arabuluculuk girişimlerinde dahi bulunmuştur. Kurulduğu günden beri İsrail bilindiği üzere bölgesinde çoğu ülke tarafından tanınmamış ve kendisini hep savaş halinde bulmuştur. Bu durum açıkçası bugünde geçerliliğini korumaya devam etmektedir. İsrail devleti ancak eskisi gibi yalnız değildir. Bölgenin Müslüman Arap ülkelerinden bazılarını Camp David gibi anlaşmalarla yanına çekerek temel güvenlik noktalarını oluşturmuştur. Ancak anlaşmanın yapılmasında 1979 yılında gerçekleşen devrimin etkisi büyük olmuştur.

İran-İsrail ilişkilerini etkileyen en önemli unsurlardan biride Soğuk Savaş Sonrası dünyanın tek süper gücü olarak kalan ABD olmuştur. ABD'nin Ortadoğu bölgesinde bulunduğu her noktada değerlendirdiği en önemli şey müttefiki İsrail'in güvenliğini garanti altına almak olmuştur. Bunun için kurulduğu günden bu yana da İsrail'i kendi güvenlik şemsiyesi altına almıştır. Müttefiki İsrail ve kendisi için de bölgenin en tehlikeli devleti olarak İran'ı görmüştür. Dini ağırlıklı yönetimiyle İran, bölgede ulusal çıkarları olan ABD'ye olduğu kadar bölge ülkeleri için de önemli bir tehdit olmaya başlamıştır. 1979 yılında gerçekleşen devrimle beraber hem İran-ABD hem de İran-İsrail ilişkileri büyük zarar görmüştür. İran ise ABD'yi "büyük şeytan" İsrail'i ise "küçük şeytan" olarak görmektedir.

KAYNAKLAR

- A.Fanıd, N. (Erdal). (2015). “İran İslam Cumhuriyetinin Hükümet Sistemi”. *Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 7(12), 283-296.
- Acar, İrfan, C. (1989). *Lübnan Bunalımı ve Filistin Sorunu*. (5. Baskı). Ankara: Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Ağdemir, A. M. (2014). “Liderler ve İsrail’in Arap Devletlerine Yönelik Dış Politikası”. *Bilge Strateji*, 6(11), 51-73.
- Akgül, N. (2007). “İran-İsrail İlişkileri ve Çelişkileri”. *Milli Çözüm Dergisi*. Haziran. 5 Haziran 2007, 1-13.
- Akgün, M. (2011). “Camp David Düzeni Sarsılırken Türkiye”. TESEV-Dış Politika Programı. Ekim 2011, 1-3.
- Alpher, J. (1989). “Israel and the Iran-Iraq War”. The Jaffee Center for Strategic Studies, Tel-Aviv University 1989, 154-168.
- Aras, İ. (2010). *Filistin-İsrail Arasındaki Temel Sorunlar ve Uluslararası Hukuk*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Çanakkale.
- Armaoğlu, F. (1991). *Filistin Meselesi ve Arap-İsrail Savaşları (1948-1988)*. (Birinci Baskı). Ankara: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Aslanlı, A. (2017). “İran Cumhurbaşkanı Hasan Ruhani’nin Ermenistan’a Resmi Ziyaretini Okumak”. (Ankara: Ankara Kriz ve Siyaset Araştırmaları Merkezi.)
- Benli Altunışık, M. (2007). “Lübnan Krizi: Nedenleri ve Sonuçları”. *TESEV Yayınları Dış Politika Analizi Serisi*, 5, 1-30.
- Berti, B. (2015). “İstikrar Arayışı: İsrail’in Ortadoğu ve Afrika’ya Yaklaşımı”. Policy Brief, 198. Prag.
- Bowen, W. Q. ve Kidd, J. (2004). “The Iranian Nükleer Challenge”. *International Affairs*, 80, 2. 257-276.
- Brzezinski, Z. (2012). *Stratejik Vizyon: Amerika ve Küresel Güç Buhranı*, (1. Baskı). İstanbul: Timaş Yayıncılık.
- Bulut, E. ve Kırmızıoğlu, H. (2011). “İran Ekonomisi”., Yılmaz, T. ve Şahin, M. (Editörler). *Ortadoğu Siyasetinde İran*. Birinci Baskı. Ankara. Barış Kitap.
- Cleveland, W. L. (2015). *Modern Ortadoğu Tarihi*. (Çev. Mehmet Harmancı). İstanbul: Agora Kitaplığı. (Eserin orijinali 2004’de yayımlandı).

- Çınar, U. *Türkiye Cumhuriyeti'nin Filistin-İsrail Siyaseti ve İsrail'in Tanınması (1920-1950)*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Bahçeşehir Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 2016, 42 ve 44.
- Çitlioğlu, E. (2015). *"İran'ı Anlamak"*. Ankara Başkent Üniversitesi Yayınları.
- Daban, E. Z. ve Daban, C. (2018). "Saddam Hüseyin Dönemi Irak Dış Politikası: Irak-İran Savaşı, Kuveyt'in İşgali ve ABD'nin Irak'a Müdahalesi". *Kırşehir Ahi Evran Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 2(1). 83-109.
- Demir, Y. "Nükleer Kriz Sonucu Bölgenin Jandarması Kim Olacak". Anka Enstitüsü. Web sitesinden 24/07/2019'da alınmıştır.
- Dereli, H. (2010). *Hatemi Dönemi İran Dış Politikasında Karar Alma Süreci (1997-2005)*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Derman, G. S. (2016). "İran-ABD İlişkileri ve Değişen Dengeler". (Ankara: Ankara Kriz ve Siyaset Araştırmaları Merkezi)
- Doğan, S. "İki Savaş Döneminde Saddam Hüseyin'in Dış Politikası Irak-İran Savaşı (1980-88) ve Körfez Savaşı (1990-91)". Marmara Üniversitesi Ortadoğu ve İslam Ülkeleri Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul.
- Doster, B. (2012). "Bir Bölgesel Güç Olarak İran'ın Ortadoğu Politikası". *Ortadoğu Analiz*, 4(44). 44-51.
- Dueck, C. (2015). *"The Obama Doctrine American Grand Strategy Today"*. Oxford University Press.
- Efegil, E. (2012). "İran'ın Dış Politika Yapım Sürecini Etkileyen Unsurlar". *Ortadoğu Analiz*, 4(48). 53-68.
- Efegil, E. (2013). "İsrail'in Dış Politikasının Belirleyicileri". *Ortadoğu Analiz*, 5(49). 53-68.
- Ekonomi ve Dış Politika Araştırmalar Merkezi. (2016). *İran ile Nükleer Anlaşma ve Türkiye İçin Sonuçlar*. İstanbul: Ekonomi ve Dış Politika Araştırmalar Merkezi. 1. Baskı Kasım 2016, 1-158.
- Ekren, A. "1979-1995 arası İran-ABD ilişkileri", *Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*. 2(1), 146-155.
- Ekşi, C. A. (1992). "Lübnan Sorunu I", *Gazi Üniversitesi İİBF Dergisi*, 8 (2). 421.
- Erboğa, A. (2019). *"Obama ve Trump Dönemi ABD-Körfez İlişkileri"*. Ankara: SETA Analiz.
- Erdem, G. (2018). "Lübnan'da Şii Siyasi Hareketinin Evrimi: EMEL'den Hizbullah'a". *The Turkish Yearbook of International Relations*, 49(2018/1), 21-55.
- Ersoy, E. "1905-1911 İran Anayasa Devrimi: İnkılap, İsyân ve İhtilâl". *Ortadoğu Analiz Dergisi*, 8(76). 11-13.

- Gökalp, E. (2016). *Devrim Sonrası İran İslam Cumhuriyetinde Siyaset*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Konya. Selçuklu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Göktaş, K. (2014). *İran Dış Politikasında Mahmut Ahmedinejad Dönemi (2005-2012)*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Üniversitesi, Edirne.
- Gül, M. ve Yüksel, B. A. (2016). “İsrail’in Dış Politikasını Anlamak: Tevrat, “On Emir”, “Vadedilmiş Topraklar” ve Üstünlük”. *Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*. 6(1), 335-352.
- Güler, A. (2010). *Devrim Sonrası İran Dış Politikası: 1979-1997*, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara. Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Gündoğan, Ü. (2011). “Geçmişten Bugüne İran İslam Devrimi: Genel Değerlendirme”. *Ortadoğu Analiz*, 3(29). 93-99.
- Gürseler Özbilgiç, Y. (2017). (a) “İran’ın Filistin ve Suriye Politikalarının Olası İz Düşümü”. (b) “ Hamas’ın Değişiklikleri ve İran Temelinde Olası Etkileri”. (c) İran’ın Suriye ve Irak’taki Durumunun Filistin’e, Ürdün’e ve Lübnan’a Yansıması: “Ortak Düşman” Artık İran mı?”. Ankara: Ankara Kriz ve Siyaset Araştırmaları Merkezi.
- Hamanei, A. S. A. (2015). *Özgürlüğünü Bekleyen Toprak Filistin* (Çev. Muaz Pazarbaşı). İstanbul: Feta Yayıncılık.
- İnternet: (Eylül 2017). Web:<http://www.ensonhaber.com/israilli-general-golandan-pkk-aciklamasi.html> adresinden 28 Mart 2019’da alınmıştır.
- İnternet: (Eylül 2018). Web:<https://tr.euronews.com/2018/09/25/nukleer-anlasmayi-ayakta-tutmaya-kararliyiz> adresinden 12 Aralık 2018’de alınmıştır.
- İnternet: (Mart 2019). Web:<https://www.amerikaninsesi.com/a/abd-ba%C5%9Fkan%C4%B1-trump-bug%C3%BCn-golan-tepeleri-%C3%BCzerinde-i%C8%7srail-in-egemenli%C4%9Fini-tan%C4%B1yan-kararnameyi-imzalayaca%C4%9F%C4%B1m-/4847085.html> adresinden 28 Mart 2019’da alınmıştır.
- İnternet: (Mayıs 2015). Web:<https://www.haberler.com/camp-david-antlasmasi-gorusmelerinin-gizli-7660725-haberi/> adresinden 25 Şubat 2019’da alınmıştır.
- İnternet: (Mayıs 2018). Web:<https://tr.sputniknews.com/abd/201805021033278395-abd-yargisi-onbir-eylul-saldirilar-icin-irana-alti-milyar-dolar-fatira-cikardi/> adresinden 4 Şubat 2019’da alınmıştır.
- İnternet: “İran’ın Bölgesel Politikalarına Bakış”. (2011, Haziran). TASAM, Web: http://www.tasam.org/tr-TR/Icerik/2204/iranin_bolgesel_politikalarina_bakis 10 Haziran 2018’de alınmıştır.
- İnternet: “Ortadoğu Dosyası: Irak-İran Savaşları&Savaş Öncesinde Irak-İran İlişkileri”.(Ağustos 2015). Turkish Forum-Dünya Türkleri Birliği. Web: <https://www.turkishnews.com/tr/content/2015/08/21/ortadogu-dosyasi-irak-iran-savaslari-savas-oncesinde-irak-iran-iliskileri/> adresinden 22 Eylül 2018’de alınmıştır.

İnternet: “The Arab/Muslim World: Iran-Iraq War (1979-1988)”. Jewish Virtual Library. Web:<https://www.jewishvirtuallibrary.org/iran-iraq-war> adresinden 16 Eylül 2018’de alınmıştır.

İnternet: Ahın, T. “İran İslam Cumhuriyetinde Devlet Yapısı”. *Todaie Dergisi*, 87 Web: http://www.todaie.edu.tr/resimler/ekler/360e22efb82d80d_ek.pdf?dergi=Amme%20daresi%20Dergisi adresinden 12 Temmuz 2018’de alınmıştır.

İnternet: Akar, F. “İran’ın Ortadoğu Politikası”. Web: https://www.academia.edu/11476323/%C4%B0RANIN_ORTADO%C4%9EU_POL%C4%B0T%C4%B0KASI adresinden 06 Haziran 2018’de alınmıştır.

İnternet: Akbulut, U. “Atom Çağı ve Soğuk Savaş Nedir?”. 2-3. Web: <http://www.uralakbulut.com.tr/wp-content/uploads/2009/11/ATOM-%C3%87A%C4%9EI-VESO%C4%9EUK-SAVA%C5%9E-NED%C4%B0R.pdf> adresinden 09 Haziran 2018’de alınmıştır.

İnternet: Askeroğlu, S. (Mart 2017). “İlham Aliyev’in Tahran Ziyareti: Azerbaycan-İran İlişkileri.” İran Araştırmaları Merkezi, Web:<http://iramcenter.org/ilham-aliyev-in-tahran-ziyareti-azerbaycan-iran-iliskileri/> adresinden 5 Şubat 2019’da alınmıştır.

İnternet: Askeroğlu, S. (Nisan 2017). “Rusya ile İsrail’in İran Pazarlığı”. İran Araştırmaları Merkezi, Web: <http://iramcenter.org/rusya-ile-israil-in-iran-pazarligi/> adresinden 6 Şubat 2019’da alınmıştır.

İnternet: Assad rejects forces on Syrian border. (22 Ağustos 2006). *The Jerusalem Post*, Web: <http://www.jpost.com/servlet/Satellite?pagename=JPost%2FJPArticle%2FShowFull&cid=1154525925901> adresinden 14 Temmuz 2018’de alınmıştır.

İnternet: Barokas, Y. (Mayıs 2014). “Tarihi İran-Yahudi Dostluğu”. Web:http://www.salom.com.tr/arsiv/haber-90974-tarihi__Iranyahudi_dostlugu_.html adresinden 03 Mart 2019’da alınmıştır.

İnternet: Bilgesam Dış Politika ve Savunma Araştırmaları Grubu. (2015). İran İslam Cumhuriyeti: İran Dış Politikasının Genel Görünümü, Nükleer Politika ve Türkiye ile İlişkiler, Ankara: Bilgesam, Web: <http://www.bilgesam.org/incele/2110/--2--iran-islam-cumhuriyeti--iran-dis-politikasinin-genel-gorunumu--nukleer-politika-ve-turkiye-ile-iliskiler/#.WwpmLe6FPIU> adresinden 12 Haziran 2018’de alınmıştır.

İnternet: Bill, S. (2006). “Iran: Tehran Playing Key Role In Israel-Lebanon Crisis” . Web: <http://www.rferl.org/featuresarticle/2006/07/541d7659-f99f-4559-8281-3949d4fa3af7.html> adresinden 12 Haziran 2019’da alınmıştır.

İnternet: Çelikkol, O. (Mayıs 2018). “İran-İsrail İlişkileri ve Ortadoğu”. Web: <http://www.hurriyet.com.tr/yazarlar/oguz-celikkol/israil-iran-iliskileri-ve-orta-dogu-40839176> adresinden 27 Eylül 2018’de alınmıştır.

İnternet: Elias, F. (2017). “İran Dış Politikasının Küresel Boyutu”. Web: <https://ankasam.org/iran-dis-politikasinin-kuresel-boyutu/> adresinden 11 Temmuz 2018’de alınmıştır.

İnternet: Çelikkanat, E. “11 Eylül Saldırıları Sonrası ABD-İran İlişkileri ve Siyasi Boyutta Türkiye’ye Etkileri”. 128. Web: [İnternet: Elias, F. \(2017\). “İran’ın Stratejik Düşüncesinde Ortadoğu”. Web: <https://ankasam.org/iranin-stratejik-dusuncesinde-ortadogu/> adresinden 11 Temmuz 2018’de alınmıştır.](https://www.google.com/search?ei=yjYsXZygFcSM8gKxwpuoDA&q=%E2%80%9C11+Eyl%C3%BCI+Sald%C4%B1r%C4%B1lar%C4%B1+Sonras%C4%B1+ABD-%C4%B0ran+%C4%B0li%C5%9Fkileri+ve+Siyasi+Boyutta+T%C3%BCrkiye%E2%80%99ye+Etkileri&oq=%E2%80%9C11+Eyl%C3%BCI+Sald%C4%B1r%C4%B1lar%C4%B1+Sonras%C4%B1+ABD%C4%B0ran+%C4%B0li%C5%9Fkileri+ve+Siyasi+Boyutta+T%C3%BCrkiye%E2%80%99ye+Etkileri&gs_l=psyab.3...1142428.1143812..1144768...0.0..0.173.173.0j1.....0....1j2..gswiz.....0..0i71.MOPZTuxFUsl adresinden 28 Ocak 2019’da alınmıştır.</p></div><div data-bbox=)

İnternet: Erdoğan, G. “Camp David Anlaşmaları”. 12. Web: https://www.academia.edu/1445307/Camp_David_Anlaşmalar adresinden 11 Şubat 2019’da alınmıştır.

İnternet: Fernand Braudel Center, “Kitle İmha Silahları”, Web: [http://www.binghamton.edu/fbc/06-tr.htm,\(23.09.2008\).](http://www.binghamton.edu/fbc/06-tr.htm,(23.09.2008).) adresinden 12 Ağustos 2018’de alınmıştır.

İnternet: Günal, A. "Büyük Ortadoğu Projesi ve Türkiye", Web: [http://eab.ege.edu.tr/pdf/4/C4-SI-2-M15.pdf,\(30.12.2009\)](http://eab.ege.edu.tr/pdf/4/C4-SI-2-M15.pdf,(30.12.2009)) adresinden 22 Mayıs 2018’de alınmıştır.

İnternet: <http://akademikperspektif.com/2013/12/19/ortadoguda-degisen-israil-politikasi> adresinden 18 Temmuz 2018’de alınmıştır.

İnternet: <http://akademikperspektif.com/2014/06/04/misir-ve-tescilli-ihaneti-camp-david-antlasmasi/> adresinden 4 Ağustos 2018’de alınmıştır.

İnternet: <http://politikaakademisi.org/2014/12/24/siyasal-sistemler-iran-islam-cumhuriyeti/> adresinden 13 Haziran 2018’de alınmıştır.

İnternet: <http://politikaakademisi.org/2017/11/28/iran-siyasi-kulturu/> adresinden 26 Haziran 2018’de alınmıştır.

İnternet: <http://tarihkurdu.net/oncesi-ve-sonrasiyla-iran-devrimi.html> adresinden 23 Şubat 2019’da alınmıştır.

İnternet: http://www.bbc.com/turkce/haberler/2015/07/150714_iran_anlasma adresinden 23 Haziran 2018’de alınmıştır.

İnternet: <http://www.ilimvedenediyet.com/iran-islam-devrimi-ve-abdnin-reaksiyonlari.html> adresinden 23 Şubat 2019’da alınmıştır.

İnternet: <http://www.mfa.gov.tr/iran-siyasi-gorunumu.tr.mfa> adresinden 12 Haziran 2018’de alınmıştır.

İnternet: <http://www.pau.edu.tr/zyilmaz/tr/sayfa/israilin-ortadogu-projesinde-neler-var> adresinden 5 Ağustos 2018’de alınmıştır.

İnternet: https://ipfs.io/ipfs/QmR1gzPYUwxEUWHbeRggZzfYy5Fxs8Qc7hXUUnJQwxrZq/wiki/%C4%B0ran_%C4%B0slam_Devrimi.html adresinden 22 Şubat 2019’da alınmıştır.

İnternet: <https://www.britannica.com/event/Camp-David-Accords> adresinden 1 Mart 2019’da alınmıştır.

İnternet: <https://www.brookings.edu/about-the-center-for-middle-east-policy/> adresinden 28 Temmuz 2018’de alınmıştır.

İnternet: <https://www.nato.int/docu/review/2016/Also-in-2016/iran-regional-power-tehran-islamic/TR/index.htm> adresinden 28 Haziran 2018’de alınmıştır.

İnternet: https://www.washingtonpost.com/world/middle_east/irans-jewish-community-reflects-a-complicated-relationship-with-israel/2013/10/02 adresinden 12 Şubat 2019’da alınmıştır.

İnternet: Koç, M. (Aralık 2016). “Donald Trump ve İran’da Değişen İç Dengeler”. İran Araştırmaları Merkezi. Web:<http://iramcenter.org/donald-trump-ve-iran-da-degisic-dengeler/> adresinden 5 Şubat 2019’da alınmıştır.

İnternet: Moosazadeh, S. (Kasım 2018). “Different Cultures”. Web: <https://www.jpost.com/Israel-News/Culture/Israeli-Iranian-singer-unites-different-cultures-571761> adresinden 22 Şubat 2019’da alınmıştır.

İnternet: Oruç, H. (2014). “ABD’nin İsrail-Filistin Politikası”. Web: https://www.academia.edu/10234282/ABDnin_%C4%B0srail-Filistin_Politikas%C4%B1 adresinden 18 Eylül 2018’de alınmıştır.

İnternet: Şerbetçi, D. “Meşru Müdafaa Kapsamında 11 Eylül Saldırıları”, Web: https://www.academia.edu/1505570/Me%C5%9Fru_M%C3%BCdafaa_Kapsam%C4%B1nda_11_Eyl%C3%BCI_Sald%C4%B1r%C4%B1lar%C4%B1 adresinden 18 Şubat 2019’da alınmıştır.

İnternet: Türkmen, V. (Haziran, 2012). “İsrail Dış Politikası?”. TUIÇ Akademi. Web: <http://www.tuicakademi.org/israil-dis-politikasi/> adresinden 2 Temmuz 2018’de alınmıştır.

İnternet: Uygur, H. (Haziran 2017). “Tahran Saldırılarının Anlamı”. İran Araştırmaları Merkezi. Web: <http://iramcenter.org/tahran-saldirilarinin-anlami/> adresinden 7 Şubat 2019’da alınmıştır.

İnternet: Uysal, Ö. (Kasım 2016). “İran Kültürü ve Tarihi”. Web:<https://www.birgun.net/haber-detay/iran-kulturu-ve-tarihi-135522.html> adresinden 24 Haziran 2018’de alınmıştır.

- İnternet: Valle, J. (Kasım 2016). “İranlılar ve Israrlı Nezaket Kuralları”. Web:https://www.bbc.com/turkce/vert-tra-38000377 adresinden 22 Haziran 2018’de alınmıştır.
- İnternet: www.tasam.org/.../1__Körfez_Savaşı_pdf_1690c694-7b42-41e3-9699-2159ac18bb8 adresinden 12 Haziran 2018’de alınmıştır.
- İran ile Nükleer Anlaşma ve Türkiye İçin Sonuçlar, Ekonomi ve Dış Politika Araştırmalar Merkezi. 1. Baskı Kasım 2016, 1-158.
- Kardaş, Ş. (2017). “Trump Dönemi Amerikan Dış Politikası ve Türkiye”. *Ortadoğu Analiz Dergisi*, 9(78), 8-9.
- Kashef Asl, N. (2009). *1979 Sonrası İran’ın Ortadoğu Politikası ve Bölge Ülkeleri İle İlişkileri*. Yayınlanmamış Doktora Tezi, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Kashef Asl, N. (2011). “İran İslam Cumhuriyeti Dış Politikasının Oluşumunu Etkileyen Etmenler: Bir İranlı Görüşü”., Yılmaz, T. ve Şahin, M. (Editörler). *Ortadoğu Siyasetinde İran*. Birinci Baskı. Ankara. Barış Kitap.
- Kaygısız, H. (2014). *Filistin’e Yapılan Yahudi Göçleri*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Kilis 7 Aralık Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kilis.
- Kaynak, M. (2006). *Yeni Dünya Düzeni*. İstanbul: Profil Yayıncılık, 75.
- Kemiksiz, N.N. (2016). “Filistin Sorunu”. *Akademik Ortadoğu*, 11(1). 133-175.
- Kınzer, S. (2004). Şah’ın Bütün Adamları: Bir Amerikan Darbesi ve Ortadoğu’da Terörün Kökenleri (Çev. S. Önal) (1. Baskı). İstanbul: İletişim Yayınları. (Eserin orijinali 2003’de yayımlandı).
- Kızıloğlu, S. (2012). “İsrail Devletinin Kuruluşuna Kadar Geçen Süreçte Yahudiler ve Siyonizm’in Gelişimi”. *Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 2(1). 35-64.
- Kıbaroğlu, M. (2013). “Enerji mi? Silah mı? Nükleer ’in İki Yüzü”. *Avrasya Dosyası-Nükleer Özel Sayı*. *Ortadoğu Analiz*, 5(58), 20-22.
- Kıbaroğlu, M. (2013). “İran’ın Nükleer Programı ve Türkiye”. *Bilge Strateji*, 5(9). 1-9.
- Koca, S. M. (2011). *Ortadoğu Alt Sisteminde İran Dış Politikası*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sakarya.
- Koç, M. A. (2010). *Türkiye’nin Güvenlik Algulamaları Açısından 1979 İslam Devrimi Sonrası İran Dış Politikası*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Polis Akademisi Başkanlığı Güvenlik Bilimleri Enstitüsü, Ankara.
- Konukçu, Y. (2018). “İran’ın Bölgesel Güvenlik Stratejisi: Bir Güç Döngüsünün Değerlendirilmesi”. *Bitlis Eren Üniversitesi Akademik İzdüşüm Dergisi*, 3(3). 74-91.

- Köprülü, M. O. ve Çiftçi, İ. “Terörizmin Kavramsallaştırılması Tartışmalarına Bir Örnek: Kuruluşundan Kurumsallaşmasına Uluslararası Terör Örgütü Hizbullah (Lübnan)”. Terör ve Şiddet Sarmalında Ortadoğu ve Afrika.
- Köse, T. (2006). “İran Nükleer Krizi: Diplomasinin İmkanlarını Yeniden Düşünmek”, SETA İran Raporu.
- Köse, T. (2007). “Değişen Ortadoğu Denklemine İsrail-Lübnan Krizi ve Türkiye'nin Rolü”, *Akademik Ortadoğu*, 1(2). 55-89.
- Kul, M. (2012). *Ortadoğu'da Nükleer Gerginlik ve İran-İsrail-ABD İlişkileri*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Üniversitesi, Ankara.
- Kurt, E. (2012). “İran Devrimi ve Sonuçları”, *Academia*, 5.33-48.
- Kürkçüoğlu, Ö. *Türkiye'nin Arap Ortadoğu'suna Karşı Politikası (1945-1970)*, Ankara: Barış Kitap, 25-26.
- Muminov, N. (2013). *Vladimir Jabotinsky'nin Büyük İsrail Düşüncesi ve İsrail Dış Politikası*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul. İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Omar, M. A. (2017). “İran Terörün Hedefinde”. Ankara: Ankara Kriz ve Siyaset Araştırmaları Merkezi.
- Onat, H. (2013). “İran İslam Devrimi ve Şiilik”. *E-makalat Mezhep Araştırmaları*, 6(2). 223-256.
- Orallı, L. E. (2005). “Dinsel Temalar Işığında Yahudilik ve Arz-ı Mev-ud”. Yılmaz, T., Şahin, M. ve Taştekin, M. (Editörler), “Ortadoğu Siyasetinde İsrail”. 2.
- Oran, B. (2015). *Türk Dış Politikası* (20. Baskı). Ankara: İletişim Yayınları, 636.
- Oruç, H. (2016). “Stratejik Ortaklıktan Radikal Söyleme Evrilen İlişkiler Örneği; 1979 Sonrası İsrail-İran İlişkileri”. *Bilgi*, 33. 3-34.
- Özdaşlı, E. (2017). “İsrail'in Yeni Çevre Stratejisinde Güney Kafkasya”, *Bilgi*, 82. 175-200.
- Özdemir, D. M. (2016). *Karar Verme Teorileri Bağlamında Soğuk Savaş Sonrası Dönemde İran Dış Politikası*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Bursa.
- Özkoç, Ö. (2006). “Kronik Lübnan Savaşı Üzerine”. *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 61(3). 310-318.
- Özpek, B. B. (2012). “En Uzun 10 Yıl: 11 Eylül Sonrası Ortadoğu”. *Ortadoğu Etütleri*, 3(2).183-215.
- Öztürk, S. (2015). *11 Eylül Saldırıları ve Afganistan Müdahalesi*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Selçuk Üniversitesi, Konya. Enstitü

- Pardoğan, B. M. (1993). *Başlangıcından Bugüne Filistin Sorunu*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi, İstanbul.
- Parsi, T. (2007). *Treacherous Alliance: The Secret Dealings of Israel, Iran, and The United State*. USA, Yale University Press.
- Progonati, E. (2017). “Yeni Oyun Sahası: İran”. Ankara: Ankara Kriz ve Siyaset Araştırmaları Merkezi.
- Sander, O. (2007). *Siyasi Tarih 1918-1994* (16. Baskı). Ankara: İmge Kitabevi.
- Sander, O. (2009). *Siyasi Tarih 1918-1994* (18. Baskı). Ankara: İmge Kitabevi.
- Sarı, İ. (2015). “1979 Devrimi Sonrası İran’ın Rejim Paradigması ve Dış Politika Yönelimleri”. *Türkiye Ortadoğu Çalışmaları Dergisi*, 2(1). 95-135.
- Sarıkaya, Y. (2012). “Geçmişten Günümüze İran: Tarih, Siyaset, Toplum ve Kültür”. TASAV-Rapor No:2.
- Seyyedi, J. (2017). “ABD-İran Nükleer Anlaşma Sorunu Devam Etmektedir”. Ankara: Ankara Kriz ve Siyaset Araştırmaları Merkezi.
- Sinkaya, B. (2011). *İran İslam Cumhuriyeti’nde Siyasal Yapı ve Yönetim*. Yılmaz, T. ve Şahin, M. (Editörler). Ortadoğu Siyasetinde İran. Birinci Baskı. Ankara. Barış Kitap.
- Sinkaya, B. (2017). (a) “Cumhurbaşkanlığı Seçimi Sonrası İran Siyaseti”. (b) “Tahran’da IŞİD Saldırısı”. (c) “Trump ve İran: Belirsizlik ve Tedirginlik”. (ç) “Trump’ın Başkanlığında ABD-İran İlişkileri”. (d) “II. Ruhani Hükümeti”. *Ortadoğu Analiz Dergisi*, 9(78-79). 55-128.
- Sinkaya, B. “Devrimden Günümüze İran Dış Politikasının Dönüşümü: Bölüm-1: Kurtuluştan Terimidor’a”. *Mülkiyelilerin Gündemi*, 26. 2-14.
- Soylu, R. (2017). “Trump İçin İki Kıızıl Elma: İran ve Radikal İslam”, *Ortadoğu Analiz Dergisi*, 9(78). 12-14.
- Sönmezoğlu, F. (2005). *Uluslararası Politika ve Dış Politika Analizi* (Dördüncü Baskı). İstanbul: Filiz Kitabevi.
- Şahin, M. (2011). *İran İçin Fırsatlar ve Engeller*. Yılmaz, T. ve Şahin, M. (Editörler). Ortadoğu Siyasetinde İran. Birinci Baskı. Ankara. Barış Kitap.
- Şahin, M. (2016). *Din-Dış Politika İlişkisi ABD Örneği* (İkinci Baskı). Ankara: Barış Platin Kitabevi, Ankara.
- Şahin, T. Y. (2016). *Türkiye-İsrail Yakınlaşması Denge-Stratejik İşbirliği-Gerilim-Normalleşme*. (2. Baskı). Ankara: Hattuşaş Yayıncılık.
- Şivetoğlu, B. (2011). *Devrim Sonrası İran’ın Dış Politikasını Belirleyen Öncelikler: Lübnan Uygulaması*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Beykent Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.

- Taşkın, T. (2010). *11 Eylül Saldırıları Sonrası ABD Dış Politikasında Ortadoğu ve Türkiye-ABD İlişkileri*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Edirne.
- Topaloğlu, Ö. (1996). *Çağdaş İran Tarihi (1914-1945)*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Elazığ.
- Ulutaş, U., Bölme, S. M., Demir, G. N., Torlak, F. ve Ziya, S. “İsrail Siyasetini Anlama Kılavuzu”. SETA Raporu.
- Uygur, H. (2016). “1953 Darbesi ve Hatırlattıkları”. *Ortadoğu Analiz Dergisi*, 8(76). 15-17.
- Ünal, D. F. (2017). *Turkey's Relations With Israel in the 2000s: A Constructivist Perspective* (2. Baskı). Ankara: Astana Yayınları.
- Üstüntaş, D. (2016). “İran’ın Yumuşak Gücü: Unsurları, Zorlukları”. *Akademik Ortadoğu*, 11(1). 59-84.
- Yapıcı, Y. E. (2015). *Ulusal Güvenlik Bağlamında İslam Devrimi Sonrası İran Dış Politikası: Mahmud Ahmedinejad Dönemi Örneği*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Yalova.Yalova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Yeğin, A. (2014). “Devrimin 35. Yılında İran Dış Politikası”. *SETA Perspektif*, 32. 1-4.
- Yetim, M. (2015). “Şiddet Eğilimli ve Direniş Temelli Şii Aktivizmi: Hizbullah’ın Fikirselle ve Örgütsel Zeminini”. *Türkiye Ortadoğu Çalışmaları Dergisi*, 2(2).59-88.
- Yılmaz Şahin, T. (2011). *Uluslararası Politikada Orta Doğu*. (3. Baskı). Ankara: Barış Kitap.
- Yılmaz, T. ve Şahin, M. (Editörler). (2011). *Ortadoğu Siyasetinde İran*. Ankara: Barış Kitap.
- Yınon, O. Büyük İsrail: Ortadoğu için Siyonist Plan (Oded Yınon Planı:1980’lerde İsrail İçin Bir Strateji Raporu).
- Yurdakurban, İ. (2007). *Devrim Sonrası İran Dış Politikası: (1979-2005)*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya.

ÖZGEÇMİŞ

Kişisel Bilgiler

Soyadı, adı : YÜKSEL, Sinan
Uyruğu : T.C.
Doğum tarihi ve yeri : 27/11/1989-Ünye
Medeni hali : Evli
Telefon : 0 541 413 55 41
e-mail : sinan.yuksel@goc.gov.tr
yukselsinann@hotmail.com

Eğitim

Derece	Eğitim Birimi	Mezuniyet tarihi
Yüksek lisans
Lisans	Gazi Üniversitesi	21/01/2013
Lise	Ünye Yabancı Dil Ağırlıklı Lise	Haziran 2008

İş Deneyimi

Yıl	Yer	Görev
2014 ve sonrası	İçişleri Bakanlığı/Göç İdaresi Genel Müdürlüğü	Göç Uzmanı

Yabancı Dil

İngilizce

Hobiler

Kitap okumak, ekonomik veriler ile güncel gelişmeleri yakından takip etmek.

